EOS

CZASOPISMO FILOLOGICZNE

ORGAN

TOWARZYSTWA FILOLOGICZNEGO

POD REDAKCYĄ

LUDWIKA ĆWIKLIŃSKIEGO

Rocznik III. — 1896.

WE LWOWIE.
NAKŁADEM TOWARZYSTWA FILOLOGICZNEGO
Z DRUKARNI E. WINIARZA.
Główny skład we Lwowie w księgarni Gubrynowicza i Schmidta,
w Lipsku w księgarni Karola W. Hiersemanna.

EOS

COMMENTARII SOCIETATIS PHILOLOGAE

EDITI A

LUDOVICO ĆWIKLIŃSKI

Volumen III. — 1896.

LEOPOLI
SUMPTIBUS SOCIETATIS PHILOLOGAE.
Prostat Leopoli apud bibliopolas Gubrynowicz et Schmidt,
Lipsiae apud bibliopolam Carolum W. Hiersemann.

Digitized by Google
Original from
UNIVERSITY OF CHICAGO

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF CHICAGO

Spis rzeczy.

Str

I. Rozprawy — miscellanea — przyczynki do historyi humanizmu i filologii.

1. Lucretianum, scr. Th. Zieliński 1
2. De imaginibus atque tropis in Horati carminibus, qui ex proportionis ratione proficiscuntur, scr. Nic. Sabat . . . 3
3. Ślady polemiki sofistycznej u Herodota i Tucydydesa, nap. Stan. Schneider 49
4. Pośrednie wzmianki o Tucydydesie starszym, nap. Stan. Schneider 60
5. Kilka uwag o czasie powstania obu Elektr, nap. Józ. Szydłowski 64
6. Ze studyów nad Homerem. I. Łzy i płacz, nap. Piotr. Wład. Dropiowski 87
7. Pollux i Arystoteles, nap. W. Hahn 114
8. Historya, filologia i historya sztuki, nap. Jan Bołoz Antoniewicz 129
9. Fabulae de apibus ex cadavere procreatis origo declaratur, scr. Stan. Witkowski 161
10. Ad Herodam (VIII, 1—14), scr. Stan. Witkowski . . 162
11. Sallustianum, nap. Z. Dembitzer 163
12. Laurentii Corvini Silesii epistula ad Conradum Celtem, nunc primum edidit Mich. Jezienicki 166
13. Hussovianea, scr. Z. Dembitzer 169
14. Kilka słów o życiu i pismach Józefa Piechowskiego, nap. Emil Konopczyński 171

II. Recenzye i zapiski literackie 176

Friedländer, D. Iunii Iuvenalis satur. lib. V. mit erklär. Anmerk. (W. Schmidt) 206

Digitized by Google

Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Str.

Grenfell, An Alexandrian erotic fragment and other greek papyri (St. Witkowski) 204
Grenfell. Revenue laws of Ptolemy Philadelphus (St. Witkowski) 204
Herbig, Aktionsart und Zeitstufe (G. Blatt) . . . 176
Hirzel, Der Dialog (Stan. Schneider) 188
Konopczyński, Xenofont. Wspomnienia o Sokratesie, przełożył z gr. (I. C.) 200
Kretschmer, Einleitung in die Geschichte der griech. Sprache (J. Rozwadowski) 180
Lityński, Sycylia (St. Rzepiński) 212
Ludwich, Die homerische Batrachomachia des Karers Pigres (A. Sienicki) 195
Rohde, Psyche (Z. Dembitzer) 193
Sauppe, Ausgewählte Schriften (Z. Dembitzer) . . . 213
Schneider, Czy mądrości i cnoty można nauczyć? (J. Sanojca) 198
Schneider, Kilka szczegółów o Prodykosie . . . 199

III. Z zakresu nauki szkolnej języków klasycznych.
W sprawie słownika łacińskiego u nas, nap. Winc. Śmiałek 216

IV. Sprawozdanie z czynności Towarzystwa 225
I. Sprawy ogólne, str. 225. — II. Zwyczajne posiedzenia Tow. we Lwowie, str. 227. — III. Posiedzenia Koła krakowskiego, str. 232. — IV. Sprawozdanie z IV. Walnego Zgromadzenia Tow. filolog. we Lwowie w dniu 23 maja 1896, str. 233.

V. Odezwa Wydziału Towarzystwa filologicznego . . . 128

VI. Dodatek: Bibliografia filologii klasycznej i literatury humanistycznej w Polsce za lata 1894 i 1895. Zestawił Wiktor Hahn. Str. osobno liczon. 1—32.

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF CHICAGO

Lucretianum.

In litteris nostris si lassitudinem excusare liceret, vix aequis oculis aspecturos arbitrarer viros doctos haec verba, quae in disputatiunculae meae fronte colloco

Lucretii poemata ut scribis ita sunt, multis luminibus ingenii, multae tamen artis;

ac ne mihimet quidem ipsi ferendus viderer, nisi novi me quiddam reperisse putarem, quo intellecto tota de his dumtaxat verbis (nam de ceteris desperandum censeo) quaestio ad liquidum perduci posset.

Nam cum mihi in universum egregie placeant ea, quae M. Jezienicki nuper hujus ephemeridis t. I. p. 42 sqq. et docte et ornate disseruit, hoc uno minus eum feliciter rem gessisse existimo, quod invito codice Orellium secutus *multae etiam artis* scribi iussit. Quippe repugnat antecedens sententia. Faterer, si orationem haberemus, vel dialogum, vel aliquid saltem, quod ab ipso scriptore vulgatum esset; sed cum de epistula agatur a Marco ad Quintum fratrem missa, si ea, quae Marcus rescripsit, probe intellegere volumus, quaerendum est, quid a Quinto scriptum legerit. Quid enim, si hoc dicere volebat: *L. p. ut scribis ita sunt · multis luminibus ingenii; multae tamen, tametsi tu negas, artis*? Quid si ob id ipsum Quintus ei Lucretii poemata misit, ut *ingenium misera fortunatius arte* esse doceret, Marcus autem *nec studium sine divite vena, nec rude quid possit ingenium* videre se respondet?

Haec me posuisse tantum, non demonstrasse ultro concedo; videndum tamen est, num quid lucrari possimus, si hac via progrediamur.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Epistula, de qua agitur, cum anno a. Chr. 54. data sit, in idem ferme tempus incidit, quo etiam *de oratore* libri conscripti et ad hunc eundem Q. Ciceronem missi sunt; sperare igitur licet aliquid nos inde discere posse, unde melius de duorum fratrum controversia edoceamur. Quae spes egregie primis statim capitibus confirmatur; haec enim Marcus §. 5:... *Soles nonnumquam hac de re a me in disputationibus nostris dissentire, quod ego eruditissimorum hominum artibus eloquentiam contineri statuam, tu autem illam ab elegantia doctrinae segregandam putes et in quodam ingenii atque exercitationis genere ponendam.* Facile igitur tibi persuadebis etiam de poetice eandem, quam de eloquentia, fratribus controversiam fuisse.

Quae omnia ne cui levioris esse momenti videantur, pauca addam. Non enim in illa tantum epistula codicis lectio confirmata est, sed etiam ad hunc dialogum melius intellegendum lucis aliquantum allatum, ut in quo celebris illa et vetus Antonii et Crassi controversia ab ipsis eloquentiae incunabulis repetita huic novae, inter duos fratres quae fuit, superstructa sit. Atque hanc ipsam quotusquisque, praesertim ut nunc homines in Tullium animati sunt, non fictam potius, scilicet ut antiquum iugenii et artis discidium novis illustraretur nominibus et personis, quam veram putavit? Vides igitur epistula illa collata viam muniri ad uberrimam quaestionem, eam dico, quam nuper Hirzelius egregio *de dialogo* libro tractavit. Nos autem hoc uno indicio contenti, ne rivulo mare amplecti velle videamur, subsistemus.

Petropoli. *Th. Zieliński.*

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

De imaginibus atque tropis in Horati carminibus, qui ex proportionis ratione proficiscuntur.

Parum disceptata a viris doctis Horatianae dictionis ornatae quaestione, quae mihi proximo anno ansam ad emittendum libellum »de synecdoches in Horati carminibus usu, vi atque ratione« [1]) dedit, moveor ut deinceps aequa lance alteram Horatianorum carminum tralatitiam pensitem vestem atque, quem ad modum ea vates Venusinus sit usus, exemplis demonstrem. Neque dubito, quin disputatiunculae huic eadem obici possint, quae praecedenti libello ab iudice atque censore candido [2]) crimini sunt data, nimirum ei nimis rationarii notam impressam esse, quod potius in enumerandis exemplis quam in argumentis inde deducendis versetur: nihilominus eandem ingrediar viam, cum hanc animo meo informassem sententiam non posse de summa vere iudicari nisi singulis rite perpensis neque de peculiaribus scriptoris apte statui nisi materie, quae res comparandas iuvet, undique religiosissime congesta. Itaque parvis contentus impraesentiarum paucis acquiesco, dum ex ordine exempla usus Horatiani, qualis sit in imaginibus et tropis, qui ex proportionis ratione proficiscuntur, ea, qua par est, diligentia comportare et sub unum conspectum ponere stat mihi sententia.

In universa proportionis, ab Aristotele τὸ ἀνάλογον nuncupatae [3]), formula, qua bina binis respondent (a:b = c:d), comparationes

---

[1]) In programm. gymn. Stanislaopolitani 1895.

[2]) I. Sanojca in commentariis societatis philologae, quibus inscribitur »Eos«, vol. II. p. 258—259.

[3]) Poet. cap. 21. Cf. Varronis de l. l. X. 3.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

vel collationes potissimum contineri (a:b ∽ c:d), alibi fusius exposui [1]). A quibus similitudines, cum perinde ac collationes particulis comparativis vel, quae earum vicem explent, vocibus *similis, par, aequus aa.* utique indicentur, non tam natura atque vi varia absunt, quam potius infracto ambitu verborum contractioreque comparandi modo, qui fere in appellanda solum re opportuna consistit (a:b ∽ c vel a ∽ c). Translatio vero tantum a similitudine recedere videtur, quantum allegoria a collatione. Cum enim utraque metaphorarum species in eo stet, ut omissa particula comparativa atque propriis rerum nominibus res, quae comparandi gratia ascisci debeant, illarum partes prorsus suscipiant, translationes tanquam breviores similitudines [2]) singulis fere continentur vocabulis ex alieno quodam rerum orbe arcessitis (*c* pro *a*), allegoriae per plura vocabula vel etiam enuntiata continuantur, totius quodammodo contextus rerum et verborum vicariae [3]) (c:d pro a:b). Atque metaphoram et allegoriam nihilominus interdum tam exiguo discrimine inter se distare, ut vix maxima cum contentione diiudicari possit, utrum huic, an illi locus aliquis sit adnumerandus, nihil miremur. Quae ambiguitas inde potissimum exoritur, quod grammatici et rhetores duas allegoriae species constituunt, aliam perpetuam vel puram, in qua nullum verbum proprium ponitur, aliam mixtam, in qua dictio metaphorica perspicuitatis causa hic illic propriis nominibus rerum interrumpitur [4]).

Quo modo cum collationes, similitudines, translationes, allegoriae iisdem fere proportionis principiis nitantur discrimenque in externa solum formamque spectante ratione consistat, non spero fore a quo culper, quod propinquorum troporum imaginumve specimina promiscue iisdem capitibus perstrinxerim. Quibus adnectere mihi liceat superlationis (ὑπερβολή) quoque, quam vocamus, exempla, quae quamvis minus arcte in proportionis ratione versetur, quippe cum in eadem alterum proportionis membrum vi atque gravitate alterum quo-

[1]) In dissertq. supra laud. p. 4 sqq. Huc cf. etiam Pecz »Die Tropen des Aeschylus, Sophocles u. Euripides« (in »Berliner Stud. f. class. Phil. u. Archaeol«. 18-6. vol. III. p. 4 sqq.).

[2]) Cf. Quintil. Inst. or. VIII. 6. 8.

[3]) Cf. Gerberi »Die Sprache als Kunst« (Bydgostii 1871) II [1] p. 77 sqq., Carrière, Aesth. II. p. 471., Wackernagel, Poet., Rhet. u. Stil. p. 395., Gottschall, Poet. p. 222., Max. Müller, Vorles. üb. die Wissensch. d. Spr. Serie II., vol. 8. p. 331., Halm, Rh. L. min. p. 611.

[4]) Cf. Quintil. Inst. or. VIII. 6. 47. et ex recentioribus Brinkmanni »Studien über den Geist der modern. Spr.« p. 26.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

dammodo superare videatur (»nive candidior« a (: b) > c), externa tamen forma tam prope ad similitudinem, quam diximus, accedit, ut cum ea a multis etiam confundatur.

Quibus praemissis iam ad ipsa Horati exempla excutienda venio. In quibus apponendis plurimis, ut filum quoddam, quo duceremur, facile reperiri posset, singula pro regionibus vel sedibus, ex quibus res ad comparandum aptae petitae sunt, capita discernenda constitui.

I.

Deorum hominumque condiciones varias tanquam fontem imaginum metaphoricaeque dictionis in H. carminibus esse.

Luculenta, quae ad hoc caput revocari debent, exempla tam multiplici variaque vi atque natura apparent, ut res ipsa subtiliorem distinctionem quodammodo deposcere videatur. Quapropter primum talia proponam, in quibus singula, quae proprie hominum vel animalium sunt, μεταφορικῶς certis condicionibus deorum hominumve illustrantur, deinde seiunctim illos Horati locos afferam, ubi res vita sensibusque carentes hominum specie actionibusque donantur.

A.

Singula, quae proprie hominum vel animalium sunt, μεταφορικῶς certis condicionibus deorum hominumve illustrantur.

Dii, heroes, viri vel monstra, antiquitatis fabulis aut historiis celebrata, aliquoties in Horati carminibus locum quendam generalem ad certam hominum condicionem indolemve illustrandam subeunt. Initium facio ab »caelestis« adiectivo universae sane notionis, quo cum latius omnia, quae ad caelum spectant, significari possint, angustius vi substantivi munito dii tanquam caeli incolae declarantur. Quo Horatius IV. 2. 18. nimirum ludorum Olympicorum victores adornavit, quippe cum palma victoriae donati summam, quae hominibus restaret, gloriam felicitatemque consequerentur.

Eadem metaphorica ratione bis Horatius Veneris deae nomen in puellam formosam eximiaque pulchritudine excellentem transtulit: I. 27. 14. et I. 33. 13. Atque alio loco (II. 5. 20.) venustatem muliebrem per similitudinem cum Gyge, iuvene quodam Cnidio, indicavit:

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

quem si puellarum insereres choro,
mire sagaces falleret hospites
discrimen obscurum solutis
crinibus ambiguoque vultu.

Imaginem pulchritudinis praebet Horatio etiam Nireus, ὃς κάλλιστος ἀνὴρ ὑπὸ Ἴλιον ἦλθε τῶν ἄλλων Δαναῶν μετ' ἀμύμονα Πηλείωνα [1]) et Ganymedes »aquosa raptus ab Ida«, qui apta similitudine III. 20. 15-ad praestantem iuvenis cuiusdam formam adumbrandam inducuntur. Puellam vero rapacem pecuniaeque et quaestus cupidam translata ratione Charybdin Horatius vocavit I. 27. 19. eandemque paucis versibus post (I. 27. 24.), utpote iuvenes temerarios laqueis amoris irretiendi peritam indeque periculosam nomine triformis Chimaerae notavit. Quo loco secutus est Horatius sine dubio Graecorum poetarum exempla, qui haud raro puellas rapaces avarasque cum Chimaera, Scylla, Charybdi, Harpyiis composuerunt [2]). Duas similitudines ex Herculis fabulis antiquitatis celebrati natura atque condicione Horatius duxit, aliam, quam III. 14. 1. legimus, ubi Augustus illi heroi propter longinquas semperque victrices expeditiones assimulatur, aliam similitudine e cultu Castoris petita adauctam IV. 5. 35., quo loco idem Augustus eodem divino honore apud Romanos affici dicitur atque Castor et magnus Hercules apud Graecos. Alio autem loco nominis fama Lydia, quaedam puella levis, sed venusta, ipsam Iliam, Romuli matrem, quae apud Romanos divino observabatur cultu, superasse dicitur. Quae superlatio illo carmine alternato III. 9. 8. deprehenditur: »Romana vigui clarior Ilia«. Misera sors Icari, qui alis arte Daedali, patris sui, cera iunctis volare ausus esse fingebatur, praeclaram Horatio aliquando subministravit materiem ad periculosum atque difficillimum opus demonstrandum. Quae allegoria est IV. 2. 2. sqq. [3]):

---

[1]) Hom. Il. II. 673.

[2]) Cf. Anaxilas ap. Athen. 13. p. 558. fr. 21. Mein. »fragm. comic. Graecorum« p. 670. v. 1—9, 18. sqq.

[3]) Cum saepius una sententia plures imagines contineat, non eius versus, a quo sententia initium capiat, sed eius, in quo translatio insit aut a quo ipsa imago ordiatur, numerum ascripsi.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Pindarum quisquis studet aemulari,
Iule, ceratis ope Daedalea
nititur pennis vitreo daturus
nomina ponto.

Sed etiam celeritatis imago Icarus apud Hor. est hac superlatione admissa II. 20. 13.:

iam Daedaleo ocior Icaro
visam gementes litora Bospori...

Qui locus ob hiatum in »Daedale*o* ocior« obvium a viris doctis in voce »ocior« mire coniecturis est vexatus. Cf. Bentleyi »tutior«, Obbarii »notior«, Peerlkampi »audacior«, Withofii »cautior«, Seyfferti »certior«, Rauchensteinii »doctior«, Ungeri »exsertior«.

Periculum, quod impendet, timoremque inde exortum praeclare Horatius per allegoriam ex fabula de Dionysio et Damocle repetitam, quae ne nostris quidem temporibus ex loquendi usu evanuit, expressit III. 1. 17. sqq.:

destrictus ensis cui super impia
cervice pendet...

Multo crebrior in Horati carminibus est usus imaginum atque translationum ex quotidianis hominum negotiis communibusque muneribus ductarum. Praetermitto iam talia, ut »vates« pro poeta positum [1]), »deorum cultor« de eo, qui deos veneratur, adhibitum [2]), aa., quae quamvis a primaria notione longe recedant, totius fere latinitatis sunt communia: sed praeter ea plurima ex Horatio depromi possunt, quibus a poeta praecipua quaedam vindicatur potestas.

Qua insueta significatione imprimis regis, regni, regendi voces ab Horatio aliquoties instruuntur. (Cf. dissert. supra laud. de synecd. in Hor. c. p. 19). Sic I. 36. 8. custos, qui instituendae iuventuti praeerat, rex appellatur, IV. 1. 4. »sub regno alicuius esse« eundem praebet sensum atque »amore alicuius flagrare«, III. 9. 9. »ab aliquo regi« idem est atque »aliquem adamare, totum alicuius esse«. Atque

[1]) I. 34. 1.

[2]) I. 1. 35; I. 31. 2; II. 6. 24; II. 20. 3; III. 19. 15; IV. 3. 15; IV. 6. 44; IV. 8. 27.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

cum reges Persarum antiquis temporibus ditissimi potentissimique haberentur, hac superlatione III. 9. 4. »Persarum vigui rege beatior« summa felicitas designatur, qua poeta aliquamdiu puellae cuiusdam amore incensus fruebatur.

Complures locutiones rei militari vitaeque castrensi aptas atque idoneas Horatius aliena adauxit potestate. Pholoe, puella quaedam iam adulta, cum sola neque ullo advocante iuvenum domos intraret comissantiumque coetibus se immisceret, iuvenum domos expugnare III. 15. 9. dicitur. Lollius quidam, cuius virtutes Horatius IV. 9. memoriae tradit, per obstantis catervas explicuit sua victor arma (v. 43—44 allegor.), virtutes enim semper exercuit neque ulla re animi sui rationem et iudicium mutari est passus. III. 16. 23. sqq. vero se ipsum Horatius militem fingit, dum rationes vitae suae indicat: »nil cupientium nudus castra peto et transfuga divitum partes linquere gestio«. Atque alio loco III. 26. 2. sqq. in castris Veneris et Cupidinis poeta se stipendia olim fecisse gloriatur:

> Vixi puellis [1]) nuper idoneus
> et militavi non sine gloria
> nunc arma defunctumque bello
> barbiton hic paries habebit.

Quae allegoria poetam ut iuvenem procacem lascivumque quondam simulque carminum amatoriorum, quae ad lyram vel citharam cantari solebant, auctorem notare videtur; iam ipsam illam lyram officio defunctam, postquam plurima puellarum corda victor sibi obstrinxit, cum aliis temeritatis suae armis: funalibus, vectibus, arcu in templo Veneris marinae est suspensurus. Proinde Venus artes suas tentans Horatiumque, quinquagenarium iam, denuo amoribus inflammans facete IV. 1. 2. rursus bella movere fertur. At poeta saevae matris Cupidinum imperium deprecatur aptiusque eam ad Paullum quendam, iuvenem nobilem, pulchrum promptioremque ad amores amandat, quem militiae Veneris signa late laturum putat (IV. 1. 16.) [2]). At si quis in famulatu Veneris adhuc remanet amoribusque occupatus impeditusque tenetur, condicio eius homini vulnerato vel perituro similis fingitur. Cf. I. 27. 11.:

---

[1]) In codd. puellis et duellis.

[2]) Cf. Ovid Am. I. 9. 1.: Militat omnis amans et habet sua castra Cupido.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

dicat Opuntiae
frater Megillae, quo beatus
vulnere, qua pereat sagitta.

III. 10. 15: vir Pieria pellice saucius. Quibus in metaphoris conformandis Horatius non sine Graecorum poetarum imitatione quadam est versatus, apud quos voces τόξον, βέλος Ἔρωτος haud raro amoris loco funguntur, simili modo atque amantes saepenumero saucii esse dicuntur.

Restat, ut in hac exemplorum serie eam quoque translationem proferam, qua homines sagittarii fere finguntur; II. 16. 17: quid brevi fortes iaculamur aevo multa? Quam sane prorsus de suo Horatius deprompsit ingenio.

Sequuntur allegoriae et collationes ad sollemnia religionum referendae. III. 1. 1. homines, qui veris aptisque ad bene instituendam vitam sapientiae praeceptis spretis vilibus artibus dediti sunt, appellantur profanum volgus, quod ab omnibus sacris caerimoniis absit necesse est [1]). Ipse vero poeta ibidem sacerdotem Musarum se facit incorruptaeque suboli patrum nova quaedam sacra sese tractare gloriatur: »carmina non prius audita«. Quae praeparantur gravi et sollemni formula: favete linguis = εὐφημεῖτε (ibd. v. 2.), qua in celebrandis apud Graecos mysteriis audientium mentes ad summam attentionem acui solitae sunt. Eodem fere metaphorico colore inducitur III. 14. 11. »male ominatis parcite verbis«; quam lectionem »male ominatis« ex cod. Blandin. vetust. ap. Cruq. plurimi viri docti receperunt, alii propter hiatum ibi obvium scripturam »male nominatis«, a Lambino per ὄνομα δυσώνυμον illustratam, praetulerunt. Bentleyius ad exemplum Epd. 16. 38. »male inominatis« statuit. Simili modo I. 18. 11. sqq. poeta, cum spondeat sollemniter: se nunquam in bibendo vino modum excessurum neque iram Bacchi hoc modo in se concitaturum, apte utitur allegorica orgiorum imagine, quorum participes, si dei sacra profanare mysteriaque aperire arcana ausi essent, furore vesano rapi credebantur:

non ego te, candide Bassareu,
invitum quatiam nec variis obsita frondibus
sub divum rapiam.

---

[1]) Cf. Verg. Aen. VI. 258.: Procul o, procul este, profani, et Euripid. Bacch. 68: ἔκτοπος ἔστω λεὼς, στόμα συγκλείσας.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Ad ingentem furorem illustrandum Bacchae persaepe a poetis inducuntur. Apud Horatium collatio ex Bacchis, tympani sonitu audito insane currentibus, petita III. 15. 10. obvenit:

filia rectius
expugnat iuvenum domos,
pulso Thyias uti concita tympano.

Quo loco sine dubio Horatius se paululum ad Homeri et Apollonii exempla applicavit; cf. Homeri Il. X. 460., Hymn ad Cer. 386., Apoll. Rh. I. 636. Ex Romanorum poetis similem imaginem ad eandem condicionem exprimendam praebuerunt Propertius IV. 7. 14., Vergilius Aeneid. IV. 301. sqq., Ovidius Ars am. III. 710 sqq. Stupori Bacchārum confert Horatius animi sui condicionem III. 25. 8. sqq.:

non secus in iugis
exsomnis stupet Evias
Hebrum prospiciens et nive candidam
Thracen ac pede barbaro
lustratam Rhodopen, ut mihi devio
ripas et vacuum nemus
mirari libet.

Quo cum loco cf. Sophoclis Antig. 1151., Euripidis Ion. 718. et 1075., Properti I. 3. 5., Ovidi Trist IV. 1. 41.

Multifariam Horatius res humanas allegoriis a condicionibus nautarum omninoque e re navali repetitis illustravit. Sic I. 34. 3. sese ipsum poeta, doctrinam de cultu deorum, quam spreverat, iterum amplexurus, navitam fingit, qui retrorsum vela dare atque iterare cursus cogitur relictos. Item IV. 15. 3. vates Venusinus fere audax nauta fingitur, qui parva vela Tyrrhenum per aequor dare est ausus. Quo modo Horatius, a Phoebo veluti monitus, sese nequaquam parem esse proeliis rebusque gravioris argumenti canendis submisse fatetur. II. 10. 1. sqq. vita hominis, qui neque res nimis altas appetit neque ad humilioris condicionis sordes decurrit, auream vero mediocritatem sectatur, aptissime navigationi assimulatur, qua nauta prudens mediam inter altum mare et litora tenere studet lineam:

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Rectius vives, Licini, neque altum
semper urguendo neque, dum procellas
cautus horrescis, nimium premendo
litus iniquum.

Qua allegorica veste exitus quoque carminis eiusdem exornatur (v. 22—24), ubi poeta monet, ne secundis in rebus animos, qui tunc compesci debeant, nimis extollamus:

sapienter idem
contrahes vento nimium secundo
turgida vela.

Ex eodem fere rerum orbe repetita perindeque bifariam vel etiam trifariam dispertita allegoria quintum carmen libri primi distinguitur. Pyrrhae, levis cuiusdam atque perfidae puellae amator ibidem v. 5. sqq. tanquam nauta imperitus depingitur, qui nescius aurae fallacis tranquillo sane mari solvit, mox vero in altum provectus subita tempestate oppressum se videt:

heu quotiens fidem
mutatosque deos flebit et aspera
nigris aequora ventis
emirabitur insolens,
qui nunc te fruitur credulus aurea,
qui semper vacuam, semper amabilem
sperat nescius aurae
fallacis.

At paucis verbis interiectis v. 13. sqq. se ipsum Horatius, cum etiam eiusdem Pyrrhae amore aliquamdiu teneretur, naufrago salse assimulat, qui feliciter servatus in templo potentis Neptuni uvidam vestem suam ex voto suspendit:

....me tabula sacer
votiva paries indicat uvida
suspendisse potenti
vestimenta maris deo.

Solebant enim, qui ex naufragio divina ope erepti sunt, in templis deorum marinorum tabulam votivam et vestimenta, quibus, cum naufragium paterentur, induti erant, suspendere.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

His aptissime, ne rem unam discerperem, annectendam putavi perpetuam et artificiosam allegoriam, quae per totum carmen I. 14. continuatur exemplarque suum in Alcaei carmine quodam apud Bergkium fragm. 18. servato habet. Rem publicam, quae paulo ante intestinis bellis paene eversa est, mox autem feliciter servata et pacata nova bella civilia parabat, tractat poeta navis specie, quam novi fluctus in mare referunt, cives autem eiusdem nautas fingit. Cum vero haec allegoria totum carmen amplectatur omnique parte concinna sit, sequitur, ut ex unaquaque fere voce atque enuntiatione praeter allegoricam propria, quae ei inhaereat, vis depromi possit. Sic voce maris (v. 1.) bellum significari videtur, vocibus novi fluctus (v. 2.) nova civilis discordia adumbratur, portus (v. 3.) pacem denotat, per navem tempestate graviter afflictam (v. 3—9.) res publica gravibus bellis exhausta praesidiisque orbata illustratur; per integra lintea (v. 9.) integri ac validi exercitus designantur, vocibus Pontica pinus, silvae filia nobilis (v. 11—12.) clara origo gentis Romanorum comprehenditur, in qua tamen spes militum perinde poni nequit atque nil pictis timidus navita puppibus fidit (v. 14—15); per mare Aegaeum denique (v. 19—20.: »interfusa nitentes aequora Cycladas«), quod pro quocunque procellosissimo et periculosissimo positum est [1]), pericula et detrimenta, quae ex bellis civilibus proficisci solent, mentibus inculcantur. Quod autem ad historicam fidem carminis huius pertinet, conferatur Hermanni Schützii commentarius.

Aliquas imagines translationesque a communi Romanorum vita omninoque vulgari hominum consuetudine Horatius petiit. Huc spectat prae ceteris collatio III. 5. 50. sqq., quam a privata vita potentiorum sui temporis civium poeta deprompsit: Regulus postquam patribus persuasit, ne captivos, in quorum numero ipse quoque esset, a Poenorum servitute liberarent, etsi sciebat,

....quae sibi barbarus
tortor pararet: non aliter tamen
dimovit obstantes propinquos
et populum reditus morantem,
quam si clientum longa negotia
diiudicata lite relinqueret,
tendens Venafranos in agros
aut Lacedaemonium Tarentum.

[1]) Vid. supra laud. dissert. de synecd. p. 29.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Aliam eamque suavissimam comparationem e pia condicione, quae intercedit inter amantem curiosamque matrem et filium diutius absentem, IV. 5. 9. sqq. latius poeta diduxit:

ut mater iuvenem, quem Notus invido
flatu Carpathii trans maris aequora
cunctantem spatio longius annuo
dulci distinet a domo,
votis ominibusque et precibus vocat
curvo nec faciem litore demovet:
sic desideriis icta fidelibus
quaerit patria Caesarem.

Atque in hac delicatissima imagine depingenda, ex qua poetam hominem verecundum mollemque fuisse neque vitam suam stricte ad frigidam illam et inanem normam nullius rei admirandae direxisse recte conicias [1]), certamen fere cum Horatio Oppianus Hal IV. 335. sqq. instituit:

ὡς δ' ὅτε τηλύγετον μήτηρ γόνον ἢ καὶ ἀκοίτην
εὐνέτις ἀλλοδαπὴν τῆλε χθόνα γαῖαν ἰόντα
ἀχνυμένη στέλλῃσι· νόος δέ οἱ ἔνδον ἀλύει,
ὅσση οἱ μεσσηγὺς ἁλὸς χύσις, ὅσσα τε κύκλα
μηνῶν· ἀκροτάτοισι δ' ἐπεμβαίνουσα θαλάσσης
κύμασι δακρυόεσσαν ἐπὶ στόμα γῆρυν ἵησι,
σπεύδειν λισσομένη· καί μιν πόδες οὐκ ἔτ' ὀπίσσω
ἱεμένην φορέουσιν, ἔχει δ' ἐπὶ πόντον ὀπωπάς.

Profecisse vero uterque poeta paullulum videtur ex comparatione, quae paullo aliter adornata in Hom. Od. XVI. 17. sqq. legitur:

ὡς δὲ πατὴρ ὃν παῖδα φίλα φρονέων ἀγαπάζει
ἐλθόντ' ἐξ ἀπίης γαίης δεκάτῳ ἐνιαυτῷ,
μοῦνον, τηλύγετον, τῷ ἐπ' ἄλγεα πολλὰ μογήσῃ·
ὡς τότε.....

Duae translationes ab hominibus violentis sumptae sub oculos mihi venerunt. Sic. I. 37. 12. Cleopatra, rebus secundis elata et

[1]) Cf. dissert. C. Mülleri »de similitudinibus imaginibusque ap. veteres poetas elegiacos« (Bremis 1887) p. 31.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

bo hanc rem rationis expers, ut solent esse ebrii, fortuna dulci ebria dicitur et II. 10. 8. vir, qui sibi temperare sapienter scit, sobrius vocatur. Quibus locis item Graecorum exemplaria Horatium respexisse Thalwitz affirmat [1]) affertque haud absimilia Demosthenis, Anacreontis, Theocriti. Ab hominibus onere quodam rem aliquam prementibus translationem petitam legimus: I. 5. 2.; I. 15. 23.; II. 9. 9., quamquam urgendi vocabulum iam prosa oratione per καταχρησιν hoc modo interdum usurpatum esse lexica docent. A re scaenica una solum translatio in Horati carminibus sumpta esse videtur eaque I. 2. 29. deprehenditur, ubi partes ab actoribus fabularum ad vices seu munera liberatorum patriae depingenda transferuntur. Sed etiam hic vis tropica vix iam sentitur, cum etiam Cicero talia exhibeat [2]). I. 18. 7. a saltatoribus metaphora est petita: ne quis transiliat munera Liberi (= ne quis in bibendo modum excedat, supra modum bibat); III. 16. 19. vero ab iis, qui altius caput tollunt, metaphoram Horatius duxit:

iure perhorrui
late conspicuum tollere verticem.

Qua translatione potestas splendendi opibus, dignitate atque honoribus ob oculos ponitur.

Animalia ritu hominum his locis dicuntur: II. 5. 7. »iuvencae solantis fluvii gravem aestum«, III. 17. 12. »aquae augur annosa cornix«, I. 17. 7. »olentis uxores mariti« (capellae).

B.

Res vita sensibusque carentes hominum specie, affectibus actionibusque donantur.

Propter praecipuum nitorem, quem haec metaphorae species orationi affert, praecipuo sane nomine eam rhetores adornaverunt. Cornificius [3]) cum prosopopoeia, sententiarum, quae dicitur, figura, eam confundens, ad utramque communem conformationis appellationem detulit; recentiores vero eius modi tropicam formam, qua, quod homi-

[1]) In diss. »De Horatio Graecorum imitatore« (Doebelni 1874) p. 35.

[2]) Cf. Straub, »De tropis et figuris, quae inveniuntur in orationibus Demosthenis et Ciceronis« (Progr. gymn. Aschaffenburgensis 1883) p. 62.

[3]) Ad Herenn. IV. 53.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

nis proprium sit, ad rem aliquam inanimam transferatur, personarum fictionem sive personificationem dicunt. In qua adhibenda veterum scriptores cum opinionibus totius fere populi sublevati versabantur, multarum rerum conformationibus, veluti solis, siderum, terrae, maris, fontium, fluminum, arborum rerumque a mente et ratione vacuarum ipsa religione proditis, tum nativa imaginandi facultate instructi ex animi concitatiore motu ultro lineamenta, quibus eiusmodi imagines depictae erant, longius et liberius proferebant [1]). Atque Horatium in his orationis flosculis, ex quibus Quintilianus praecipue sublimitatem generis dicendi oriri affirmat [2]), et diligentissime et audacissime elaborasse et tanquam elucubrasse ex exemplorum longissima serie liquebit. In quibus, ut alia ex aliis nexa et omnia inter se apta colligataque appareant, primum ea propono, ubi res a sensibus hominum seiunctae vivarum et sentientium personarum partes tueri videntur [3]). Imprimis virtutes et vitia, quibus homines imbuuntur, iam divinorum numinum, quae homines comitantur, specie induta prodeunt, iam ipsorum hominum ritu informantur. Egregium eius modi exemplum praebet locus I. 24. 6. sqq., ubi mortui Quintilii cuiusdam summae, quoad viveret, virtutes hoc modo sunt illustratae:

> ergo Quintilium perpetuus sopor
> urget? cui Pudor et Iustitiae soror,
> incorrupta Fides, nudaque Veritas
> quando ullum inveniet parem?

Eaedem virtutes aliis etiam locis tanquam deae vel animantia sensu et motu praedita ob oculos ponuntur: pudor una cum fide, pace et honore C. S. 57., fides ibd. et I. 35. 21: te... albo rara Fides colit velata panno, IV. 5. 20: culpari metuit fides; iusti-

---

[1]) Inde proficiscitur distinctio in »religiös-plastische« et »poetische Personification«, quam Hense in libro »Poetische Personification in griechischen Dichtungen mit Berücksichtigung lateinischer Dichter uud Shakspeare's« (Pars I. Halle 1868) p. XIV. proponit.

[2]) Inst. or. VIII, 6, 11.

[3]) Cf. Hensei l. l. p. XXIV.: »Die Personification abstracter Begriffe, insbesondere sittlicher Ideen und Mächte gieng bei den Alten von dem mythischen Bewusstsein und der götterbildenden Phantasie aus. Als Götter vorgestellte Wesen, wie Dike, die Erinyen, Nemesis, Peitho und viele andere sind noch religiös geglaubte Gestalten«.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

tia II. 17. 16. tanquam dea inducitur: sic potenti Iustitiae placitum; spes I. 35. 21. tanquam persona sensu et actione instructa apparet; pietas II. 14. 4. specimen agentis prae se fert. Pauperies, quae Cynicorum opinione summa habebatur virtus, III. 29. 56. probae honestaeque, at indotatae puellae assimulatur, III. 24. 42. autem eadem protervi severique heri partes fere suscipit, qui iubet quidvis et facere et pati; quapropter qui ea tenentur!, haud raro etiam virtutis viam arduam deserere coguntur.

Virtus nunc animans rationis, sensus atque intelligentiae compos, nunc dea alata, cultores suos celeri volatu ad immortalium deorum concilium ducens, constituitur III. 2. 17. sqq.:

> virtus repulsae nescia sordidae
> intaminatis fulget honoribus
> nec sumit aut ponit secures
> arbitrio popularis aurae.
> Virtus recludens immeritis mori
> caelum negata tentat iter via
> coetusque vulgares et udam
> spernit humum fugiente penna.

Praeter hunc locum his etiam virtutis sola mente percipienda notio animantium iam forma, iam sensibus induitur: II. 2. 17. sqq.:

> Phraaten
> dissidens plebi numero beatorum
> eximit virtus populumque falsis
> dedocet uti
> vocibus, regnum et diadema tutum
> deferens uni propriamque laurum...

III. 5. 30: virtus... curat reponi..., III. 24. 31: virtutem incolumem odimus, sublatam ex oculis quaerimus, C. S. 58: neglecta redire virtus audet. Atque I. 18. 14. vitia hominum, nimium rerum suarum studium, iactantia, perfidia, animantium ritu efficta in orgiis tympana subsequi dicuntur:

> tympana, quae subsequitur caecus amor sui
> et tollens vacuum plus nimio gloria verticem
> arcanique fides prodiga.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Persaepe animi vel corporis affectus, studia, motus in Horati carminibus quasi vita donati inducuntur. Sic prae aliis placeant necesse est conformationes curarum, minarum atque timoris, quae tanquam diligentissimos custodes assiduosque hominum comites Horatius effinxit: III. 1. 37. sqq.:

timor et minae
scandunt eodem, quo dominus, neque
decedit aerata triremi et
post equitem sedet atra cura.

III. 16. 17. sqq.:

crescentem sequitur cura pecuniam
maiorumque fames.

II. 16. 21. sqq.:

scandit aeratas vitiosa naves
cura nec turmas equitum relinquit,
ocior cervis et agente nimbos
ocior Euro.

Curae vero alatae et circum laqueata tecta avium more et modo volantis pergrata imago II. 16. 11. deprehenditur, simili ratione atque I. 2. 34. iocus et cupido alatorum animantium specie induti Venerem circumvolare putantur. Sed haec conformatio iam ex opinionibus mythicis veterum profecta esse videtur. Ex eodem principio petitur imago Veneris tanquam matris cupidinum (cf. I. 19. 1.) et Cupidinis tanquam fervidi pueri (cf. I. 30. 5.). Levior metaphorae ratio iis versibus inesse videtur, ubi a sensibus sevocata animi contentio motusve quidam uno solum adiectivo liberius apposito vel alieno verbo associato veluti animantis specimine instruitur: I. 33. 12. saevus iocus; II. 11. 7. lascivi amores; III. 2. 12. cruenta ira; II. 11. 18. curae edaces; I. 18. 4. mordaces.. diffugiunt... sollicitudines; I. 19. 3. lasciva, III. 24. 28. indomita, IV. 15. 10. autem rectum evagans licentia; III. 4. 68. vires omne nefas animo moventes; I. 25. 13. amor et libido saeviet; II. 9. 11. decedunt amores; IV. 9. 10. spirat amor.

Multifariam singula hominum aetatis tempora, temporis cum universum spatium, tum singularum eius partium momentorum-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

que aptae notiones animantium proprietatibus illustrantur. In his cum luventatis deae fictio iam religione fabulisque veterum niteretur, Horatianae quoque conformationis I. 30. 7. fundus eodem est revocandus. Aliae huc spectantes translationes, ex mente ipsius fere poetae depromptae, his locis deprehenduntur: II. 11. 5. fugit retro levis iuventas et decor arida pellente lascivos amores canitie (= senectute); II. 14. 3. instanti senectae; III. 30. 5. fuga temporum; I. 11. 7. dum loquimur, fugerit aetas; II. 5. 13. currit ferox aetas; II. 14. 1. fugaces labuntur anni; III. 29. 48. fugiens hora vexit (= avexit); IV. 7. 7. monet annus, et almum quae rapit hora diem, III. 13. 10. te flagrantis atrox hora Caniculae nescit tangere; II. 5. 10. lividos distinguet autumnus racemos; IV. 7. 9. ver proterit aestas interitura, simul pomifer autumnus fruges effuderit, et mox bruma recurrit iners; I. 25. 19. hiemis sodali Hebro; III. 28. 6. veluti stet volucris dies; IV. 13. 16. tempora, quae semel notis condita fastis inclusit volucris dies; II. 18. 15. truditur dies die; III. 14. 14. hic dies vere mihi festus atras eximet curas; IV. 4. 41. ille dies, qui primus alma risit adorea.

Sequuntur exempla aliarum rerum a materia seiunctarum, sed in Horati carminibus divina humanave indutarum specie. II. 2. 7. fama Proculei Varronis, equitis Romani, superstes, illum mortuum »penna metuente solvi agere« fingitur; C. S. 57., quem locum iam supra tetigi, honos veluti dei specie informatur; IV. 8. 23. taciturnitatis sicuti personae vivae, quae invida mente meritis quodammodo iusta praemia denegat, praeclara imago ob oculos ponitur; IV. 9. 23. oblivionis, ob gloriae nimirum invidiam lividae, personata species animis insinuatur.

Quibus imaginibus subtilitate et elegantia vel praestare videntur concinnae culparum et poenarum fictiones. Poena tanquam dea, scelerum vindex, claudicans sane, identidem post culpam ingredi dicitur, quam, tametsi vitio corporis ipsa praepedita, nunquam effugere patitur. Cf. III. 2. 32. sqq.:

raro antecedentem scelestum
deseruit pede poena claudo.

IV. 5. 24:

culpam poena premit comes.

III. 11. 29.:

sera fata, quae manent culpas etiam sub Orco.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Bis morborum conformationes Horatius proponit, in quibus iidem modo tanquam homines nimis sibi indulgentes et, qui nulla re satiari possint, inducuntur, modo tanquam perniciosa pestilensque militum evagantium cohors apparent: II. 2. 13. sqq., I. 3. 30. sqq.

III. 1. 21. sqq. somnus sensu praeditus vivusque inducitur:

somnus agrestium
lenis virorum non humiles domos
fastidit umbrosamque ripam,
non Zephyris agitata Tempe.

Alio autem loco III. 27. 40. sqq. decerpsit poeta particulam de Homeri (Od. XIX. 562.) et Vergili (Aen. VI. 844.) commento, ex quo somni tanquam dei sedes in Orco fuisse tradebatur, unde hominibus mitterentur somnia falsa per eburneam, vera autem et eventum habitura per corneam portam:

an vitiis carentem
ludit imago
vana, quae porta fugiens eburna
somnium ducit?

His adde II. 11. 8., ubi »facilis somnus« in comitatu iuventatis cum decore et amoribus conspicitur.

Sententiam: omnibus sine discrimine esse moriendum aliquoties poeta repetit, saepissime tamen inducta morte tanquam daemone implacabili, qui promiscue pauperes divitesque rapit. Cf. I. 4. 13.: pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas regumque turris. Imagine paullum variata sententiam prorsus eandem proponit III. 1. 14. sqq.:

aequa lege necessitas
sortitur insignes et imos,
omne capax movet urna nomen.

Idem fere exprimitur III. 2. 14. sqq., ubi mors tanquam persona in medio certamine circumiens, fugientes quoque insectans, depingitur dum eos assequatur et caedat:

mors et fugacem persequitur virum
nec parcit imbellis iuventae
poplitibus timidoque tergo.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Quibus cum locis conferatur etiam I. 28. 15. sqq.:

sed omnis una manet nox
et calcanda semel via leti.

Atque vehementissime mors, tanquam animans mentis rationisque compos, audacibus procacibusque instare dicitur, qui, ut suis cupiditatibus satisfaciant, ad extrema quaeque descendere sint parati, ne mortis quidem gradum quemlibet timentes (I. 3. 17.). Quorum dum audaciam nimisque avidum animum Horatius in universum perstringit, in ipsis causam quaerendam esse censet, quod etiam semoti prius tarda necessitas leti corripuerit gradum (ibd. v. 32 sqq.). Hic conferatur II. 16. 29., ubi mors cum cita vocatur, animatur. Apparet autem necessitas cum attributis opportunissime adaptatis modo quasi sollers architectus hominis fatorum, modo tanquam dea, cuius potentia nulla re domari neque placari possit, his quoque locis: I. 35. 17. sqq.:

te semper anteit saeva Necessitas,
clavos trabales et cuneos manu
gestans aena nec severus
uncus abest liquidumque plumbum.

III. 24. 5. sqq.:

si figit adamantinos
summis verticibus dira Necessitas.

II. 14. 4. sqq: mors indomita.

Propinquitatis quodam vinculo cum his cohaerere videntur exempla, ubi fati vox iungitur cum epithetis, quae animantibus nimirum conveniant: II. 13. 16.: caeca fata (= ex occulto irruentia); I. 15. 4.: fera fata; II. 17. 24.: volucris fati tardavit alas. Quam modo protuli tropicam dictionem potius huic, quam illi parti, ubi translationes ex avium indole repetitae producentur, ideo inserere lubet, quod eam ex religione atque veterum de fato tanquam numine alato fabulis emanasse opinor. Idem spectat ad eos quoque locos, ubi fortuna ad mentem antiquorum alatae deae specie donatur: III. 29. 53. sqq.:

laudo manentem (sc. Fortunam): si celeres quatit
pennas, resigno quae dedit.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

I. 34. 15. sqq.:

hinc apicem rapax
fortuna cum stridore acuto
sustulit, hic posuisse gaudet.

Fortuna informatur dea etiam I. 35. 1. sqq., ubi poeta per apostrophen longius ductam splendidissimis imaginibus tremendam eiusdem potentiam extollit. Aliis vero locis utrum fortuna hominum, an deorum more atque modo declaretur, sane dubitandum, ut III. 29. 49. sqq.:

illa saevo laeta negotio et
ludum insolentem ludere pertinax
transmutat incertos honores
nunc mihi, nunc alii benigna;

II. 1. 3.: ludus fortunae; I. 7. 25.: quo nos cunque feret melior fortuna parente. Sorti actio tribuitur II. 3. 27. — Haec hactenus.

Sequitur, ut nunc percenseamus exempla rerum sensibus nostris plane subiectarum nec tamen viventium, quae in Horati carminibus ad vitam quodammodo suscitentur. Permultarum autem rerum nomina notionesque Horatius hoc modo ampliavit.

Sic corporis membra dum per se ab animo vacua stupidaque apparent, ter cum vocabulis, naturae animantium convenientibus, consociata, veluti viva animoque praedita sese offerunt: IV. 3. 16.: iam dente minus mordeor invido; II. 2. 7.: penna metuente solvi.

Multifariam terrae varias appellationes humana specie affectibusque, quibus homines persaepe agitantur, poeta instruxit: II. 2. 1. terra, cum argentum variosque thesauros gremio suo defossos celet, ne hominum usui inserviant, ritu hominis, qui ingentes argenti thesauros coacervat neque illis quemquam uti patitur, avarae epitheto exornatur; II. 6. 14. ager Tiburtinus, ubi Horatius senectutem suam degere optat, veluti hominis facie instruitur et poetae arridere dicitur; eodem carmine, paucis versibus interiectis, Aulonem agri Tarentini montem vivum et sentientis personae munere fungentem poeta plane poetica ratione effinxit:

...amicus Aulon
fertili Baccho minimum Falernis
invidet uvis;

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

III. 1. 30. fundus, qui votis avari agricolae non respondet fidemque eius proventu negato fallit, veluti homo, qui promissa non exsolvit sua, mendax dicitur; I. 22. 17. vero eiusdem condicionis ager adiectivo pigri, iis sollemni, qui ignaviam atque segnitiem exercere solent, adumbratur; cf. III. 4. 45. terram inertem, I. 17. 11. Usticae cubantis. Cum tellurem denique esse deam, matrem Gigantum (cf. III. 4. 73. sqq.: iniecta monstris terra dolet suis maeretque partus... missos ad Orcum), genetricem et nutricem omnium rerum, iam mythi proderent, Horatius paullo liberius incedens Dauniadem terram (I. 22. 14.) in universum potestate alendi munivit, Iubae autem tellurem, Numidiam paullo post (I. 22. 16.) »leonum aridam nutricem« vocavit.

E rebus, quas fert terra, imprimis arborum specie ab Horatio effictae dignae sunt, quibus capiamur. Sic III. 1. 30. sqq. arbor, velut si sensu atque paene sermone sit instructa, sterilitatis suae excusandae gratia caeli intemperiem proventus sibi denegantem culpare dicitur:

arbore nunc aquas
culpante, nunc torrentia agros
sidera, nunc hiemes iniquas.

Aliis vero locis arbores fere motus facultate praeditas poeta facit; cf. II. 14. 24.:

neque harum, quas colis arborum
te praeter invisas cupressos
ulla brevem dominum sequetur.

III. 11. 13.: comites silvas; I. 12. 11.: ducere quercus. Quae ibidem hominum facie et audiendi quoque sensu adaugeri videntur (»auritas fidibus canoris ducere quercus«). Platanus propter nimis densam umbram parum opportuna, cui, sicuti ulmis et populis, vites adiungantur, II. 15. 4. hominum ritu caelebs vocatur. Cf. Epd. II. 10.: adulta vitium propagine altas maritat populos et Verg. Georg. IV. 146. Similis metaphorae ratio inest etiam II. 9. 8.: foliis viduantur orni, I. 14. 12.: Pontica pinus, silvae filia nobilis. Veluti animantes exornantur arbores vel, quae iis constant, nemora poetice comis, non foliis: IV. 7. 2., I. 21. 5., IV. 3. 11., ilex frondibus spoliata IV. 4. 57. tonsa dicitur; plantae arboresque non virides vel virescentes, ut convenit, sed vivae et

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

vivaces appellantur; I. 19. 13. vivum caespitem, III. 8. 4. caespite vivo, I. 36. 16. vivax apium. Voces, quibus sensus, actio, contentiones animantium designari solent, arborum plantarumque nominibus his locis μεταφορικῶς connectuntur: III. 23. 5. nec pestilentem sentiet Africum fecunda vitis, II. 9. 7. aquilonibus querceta Gargani laborant, I. 9. 3. silvae laborantes, II. 1. 16. laurus aeternos honores peperit, II. 15. 10. spissa ramis laurea fervidos excludet ictus, I. 1. 5. palma evehit ad deos, I. 36. 20. lascivis hederis. Huic exemplorum contextui libet inserere illud quoque, quod in olivarum baccis humana paene indole adauctis versatur, II. 16. 15.: viridi certat bacca Venafro.

E metallis aurum in Horati carminibus animatur III. 16. 9.:

> aurum per medios ire satellites
> et perrumpere amat saxa potentius
> ictu fulmineo.

Seriem exemplorum, quae stant in animandis rebus industria arteque hominum factis, instituo ab illa perpulchra et ad mentem antiquorum conformata imagine, qua urbs capta fere ut persona viva supplex se victori abicere clavesque portarum ei tradere proponitur, II. 14. 35.: quo die portus Alexandrea supplex et vacuam patefecit aulam. Ex contraria vero hominum condicione deprehenditur translatio eiusdem carminis v. 44., ubi Roma, caput totius Romanorum imperii, appositione dominae augetur. I. 7. 10. Lacedaemon urbs tanquam animans sensu praeditum apparet: patiens Lacedaemon. Aliae res huc spectantes prout adiectivis vel verbis, ab hominum natura facultatibusque traductis, muniuntur, vivae fere sentientesque mentibus nostris inculcantur his locis: IV. 11. 6. ridet argento domus; III. 8. 14. vigiles lucernae; III. 21. 23. vivae lucernae; I. 35. 19. severus uncus; III. 16. 16. munera navium saevos illaqueant duces; I. 27. 1. natis in usum laetitiae scyphis; III. 21. 1. nata mecum consule Manlio pia testa; ibd. v. 7. (oratione ad eandem testam versa) descende Corvino iubente promere languidiora vina; III. 28. 7. cessantem Bibuli consulis amphoram: III. 8. 11. amphorae fumum bibere institutae consule Tullo; III. 14. 18. cadum Marsi memorem duelli; III. 19. 20. tacita lyra; III. 11. 3. sqq. testudo resonare septem callida nervis, nec loquax olim neque grata; I. 32. 2. sqq. quod et hunc in annum vivat et plures, age dic Latinum, barbite, carmen

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

IV. 9. 10. sqq. spirat adhuc amor vivuntque commissi calores [1]) Aeoliae fidibus puellae; II. 12. 9. pedestribus dices historiis proelia Caesaris [2]); III. 14. 8. supplice vitta; I. 14. 4. nudum remigio latus (navis); ibd. v. 5. sqq. malus celeri saucius Africo antemnaeque gemant; I. 15. 33. iracunda diem proferet Ilio matronisque Phrygum classis Achillei. Praetermitto iam illa leviora, ut III. 21. 8. languidiora vina, III. 16. 35. Laestrygonia Bacchus in amphora languescit mihi, I. 27. 9. severum Falernum, I. 22. 3. gravida sagittis pharetra, alia; nam etiam oratione prosa nonnunquam similia exhibebantur.

Hic illic vocabula, quibus aquae notio subest, verbis vel adiectivis, hominum propriis, adumbrantur: II. 1. 33. qui gurges aut quae flumina lugubris ignara belli? II. 3. 18. villa, flavus quam Tiberis lavit, IV. 14. 27. Aufidus... saevit horrendamque cultis diluviem meditatur agris, II. 20. 14. gementis litora Bospori, III. 3. 37. dum longus inter saeviat Ilion Romamque pontus; III. 13. 15. loquaces lymphae desiliunt.

Corporum caelestium imprimisque solis et lunae descriptiones et informationes, cum pleraeque penitus intra religionis mythorumque limites contineantur (cf. CS. v. 9. sqq.), minus apte in hanc rerum provinciam redigi possunt. Itaque eas solum appono, quae tanquam dotem ingenii indolisque ipsius poetae produnt: III. 6. 41.:

sol ubi montium
mutaret umbras et iuga demeret
bobus fatigatis, amicum
tempus agens abeunte curru;

III. 23. 2. nascente luna; II. 11. 10. uno luna rubens nitet vultu; II. 17. 17.:

seu Libra seu me Scorpius adspicit
formidolosus pars violentior

---

[1]) Amor, calores ponuntur hoc loco pro carminibus amatoriis (metonymia).

[2]) Locutioni »pedestribus historiis« loco, quem apposui, vim poeticam sine dubio inesse puto, cum nulla eius modi usus vestigia apud scriptores, qui ante Horatium viverent, deprenderim. Itaque Horatius primus exempla Graecorum secutus, qui orationem prosam πεζὸν λόγον appellabant (contrar. ῥήματα ἱπποβάμονα, cf. Aristoph. Ranae 821.), adiectivo »pedester« illam praecipuam, ab animantibus translatam, significationem vindicasse videtur.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

natalis horae seu tyrannus
Hesperiae Capricornus undae.
utrumque nostrum incredibili modo
consentit astrum.

In iis, quae in natura fiunt, saepissime venti in Horati carminibus facultatibus atque indole hominum instruuntur: III. 27. 20. quid albus peccet Iapyx; I. 25. 11. Thraicio bacchante vento; I. 7. 16. Notus non parturit imbres perpetuo; I. 28. 25. quodcunque minabitur Eurus fluctibus Hesperiis; III. 10. 3. incolis Aquilonibus; I. 9. 10. ventos aequore fervido deproeliantis; I. 1. 15. luctantem Icariis flluctibus Africum; I. 3. 13. praecipitem Africum decertantem Aquilonibus; IV. 12. 1. iam veris comites, quae mare temperant, impellunt animae lintea Thraciae.

Ex aliis, quae in rerum natura animadvertuntur, animantium instar illustrantur: nubes I. 12. 30. (fugiunt), nix: III. 24. 40. (nives mercatorem abigunt), IV. 7. 1. (diffugere nives), imber III. 30. 3. (edax), IV. 2. 5. (amnis, imbres quem super notas aluere, ripas), fulmen I. 3. 40. (iracunda fulmina).

Haec hactenus. Horatium in his politae atque poeticae dictionis ornamentis felicissime elaborasse exempla, quae attuli, satis probant.

II.

De comparationibus translationibusque, quae ex animalium indole petuntur.

In poetica dictionis Horatianae supellectile locum fere praecipuum imagines ex tauri et iuvencae indole repetitae obtinent. Iuvencae condicione apud veteres scriptores omnino tritissima puellarum condicio saepius illustratur, iuvencis vero vel tauris iuvenes virique ad res Venereas fortes adaequantur. Huc spectat prae ceteris allegoria II. 5. 1. sqq., qua dispar ratio amici cuiusdam poetae atque Lalages, puellae tenerae neque viro tempestivae nihilque nisi lusus iocosque sectantis, proponitur:

Nondum subacta ferre iugum valet
cervice, nondum munia comparis
aequare nec tauri ruentis
in Venerem tolerare pondus.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

circa virentis est animus tuae
campos iuvencae, nunc fluviis gravem
solantis aestum, nunc in udo
ludere cum vitulis salicto
praegestientis.

Atque hunc Horati locum Ovidius sane respexisse dicitur [1]), qui praeter Horatium unus de inaequalibus iuvencis agit, Epist. IX. v. 29. sqq.:

quam male inaequales veniunt ad aratra iuvenci,
tam premitur magno coniuge nupta minor.

Sed dum Ovidius suas translationes imaginesque quam brevissime absolvere studet semperque in novas trahitur regiones, Horatius, quominus diutius in sua eademque imagine perseveraret, minime abstinuit. Itaque eodem carmine, tralatitiam vestem propria temperans, imaginem institutam paucis versibus interiectis prosequitur v. 15—16.:

iam proterva
fronte petet Lalage maritum.

Profecisse autem Horatius hac in imagine deducenda paullulum videtur ex Theocriti idyll. XII. 15. et XXX. 29. sqq. [2]). In eundem exemplorum gyrum compellenda est quoque translatio II. 8. 21. et 23—24., ubi iuvenci pro filiis iuvenibus ponuntur, Barine autem, formosa quaedam puella, cui totum carmen est scriptum, iuvenca fere mentibus insinuatur nostris:

te suis matres metuunt iuvencis,
te senes parci miseraeque nuper
virgines nuptae, tua ne retardet
aura maritos.

Cornua taurorum apud Romanos saepissime signa roboris, potentiae, audaciae erant [3]); Horatius in carminibus unum eius modi

[1]) Cf. Washietl, De similitudinibus imaginibusque Oviadianis. (Vindobonae 1883) p. 154.

[2]) Cf. Thalwitz dissert. supra laud. p. 34. et 36.

[3]) Inde etiam cornua deo Baccho, Alexandro Magno regi aliisque regibus antiquis in monumentis et nummis addita fuisse constat.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

exemplum ad audaciam adumbrandam refert, III. 21. 18.: addis cornua pauperi, quo cum loco conferatur Ovidi art. amat. I. 238: tunc pauper cornua sumit. Iuvencis propria potestas mugiendi in omnibus linguis ad quoslibet alios sonitus imprimisque maris, venti, tonitruum declarandos transfertur; apud Horatium bis talia deprehenduntur, III. 29. 57. si mugiat Africis malus procellis et III. 10. 5.: audis, quo strepitu ianua, quo nemus... remugiat ventis [1]).

Tarditatis gravitatisque ex indole tauri vel bovis illustrandae usus recentioribus fere linguis est peculiaris; a Romanorum et Graecorum vero consuetudine loquendi prorsus alienus fuit [2]).

Jam rerum serie ducti, cum imagines Horatianas, ex animalium natura petitas, perlustramus, invenimus manifestum exemplum imitationis Anacreontis, apud quem LXI. 9. 10. legimus: Πῶλε Θρηϊκίη τί δή με νηλεῶς φεύγεις; νῦν δὲ λειμῶνάς τε βόσκεαι, κοῦρά τε σκιρτῶσα παίζεις. Horatius ab exemplari suo paullulum deflectens III. 11. 9. sqq. Lyden, puellam asperam amoresque aspernantem, comparat cum equa trima, quae

> latis... campis
> ludit exsultim metuitque tangi
> nuptiarum expers et adhuc protervo
> cruda marito.

Quae est unica collatio in Horati carminibus ex equo repetita. Ei adnectere libet simplicem translationem IV. 4. 44.: ceu flamma per taedas vel Eurus per Siculas equitavit undas.

Saevitiae fortitudinisque imaginem Horatio praebent bestiae leo, tigris, lupus atque ex avibus aquila et accipiter. Sic fortis animus Drusi, iuvenis trium et viginti annorum, anno a. Chr. n. quinto decimo Augusto suffragante bellum cum Rhaetis et Vindelicis gerentis iisque acriter instantis, IV. 4. 1. sqq. vividissime duabus cumulatis longiusque ductis adumbratur collationibus, — altera (v. 1—12) ex indole aquilae repetita, quam avium reginam iuvenilis vigor primum ex nido pepulit, ut verno tempore, quid alis valeret, tentaret, mox vividus impetus terribilem ovibus hostem reddidit, tum praedae amor pugnandique cupiditas ad certamen etiam cum ferocibus anguibus ineundum duxit, —

---

[1]) Cf. Hesiodi Ἔργα καὶ ἡμ. 508.: μέμυκε δὲ γαῖα καὶ ὕλη.

[2]) Cf. Brinkmanni, »Die Metaphern, Studien über den Geist der modernen Sprachen«. vol. I. »Die Thierbilder der Sprache« (Bonn 1878) p. 438. et 439.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

altera (v. 13—16.) a leone desumpta iuvenili, qui a matre uberis lacte iam denegato primum exiit praedatum magnumque capreis iniecit pavorem. Alia ex indole tigris et leonis petita comparatio instituitur I. 23. 9. Poeta pudicam castae cuiusdam puellae naturam exagitans, orat eam, ne tanquam hinnuleus timidus ipsum quasi tigrim asperam Gaetulumve leonem vitet:

atqui non te, tigris ut aspera
Gaetulusve leo, frangere persequor.

Cuius similitudinis geminatae altera pars Homericorum locorum memoriam sane revocat; cfr. Il. XI. 113. sqq.:

ὡς δὲ λέων ἐλάφοιο ταχείης νήπια τέκνα
ῥηϊδίως συνέαξε λαβὼν κρατερῇσιν ὀδοῦσιν...

et V. 161. sqq.:

ὡς δὲ λέων ἐν βουσὶ Διὸς ἐξ αὐχένα ἄξῃ
πόρτιος ἠδὲ βοός...

Ex eadem fere condicione depromitur collatio, III. 11. 41. intexta. Fabulosae Danaides ibidem, maritis suis mortem ferentes, leaenis assimulantur, quae vitulos aggressae singulos lacerant. Alio loco I. 15. 30. saevi atque bellicosi animi imago lupus habetur, cuius similitudinem speciemque in collatione accuratius distincta Diomedes gerere videtur. Huc revocanda est quoque una allegoria atque simplices translationes duae, ex eadem lupi vel leonis indole deductae; III. 2. 11. iuvenis fortissimus, maxima vi et audacia praestans, asper tactu leo, quem cruenta per medias rapit ira caedes, fingitur; IV. 4. 50. Romani lupi fere rapaces proponuntur. III. 20. 1. sqq. amantium certamen paene pugna venatoris cum atroci leaena appellatur:

Non vides, quanto moveas periclo,
Pyrrhe, Gaetulae catulos leaenae?
dura post paullo fugiens inaudax
proelia raptor.

Quae allegoria, v. 5. missa, v. 9. sqq. deinceps suscipitur:

interim, dum tu celeris sagittas
promis, haec dentes acuit timendos...

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Uni denique similitudini constituendae materiem item ad saevum hostibusque infestum viri fortissimi animum depingendum accipiter molles columbas sectans suppeditat, I. 37. 17.:

> Caesar ab Italia volantem (Cleopatram)
> remis adurgens, accipiter velut
> mollis columbas.

Atque eius similitudinis imitatio ex Hom. Il. XXII. 138 sqq. in animos legentium sponte incurrit:

> Πηλείδης δ' ἐπόρουσε ποσὶν κραιπνοῖσι πεποιθώς.
> ἠΰτε κίρκος ὄρεσφιν, ἐλαφρότατος πετεηνῶν,
> ῥηϊδίως οἴμησε μετὰ τρήρωνα πέλειαν·
> ἡ δὲ δ' ὑπαιθα φοβεῖται, ὁ δ' ἐγγύθεν ὀξὺ λελιγκὼς
> τάρφε' ἐπαίσσει, ἐλέειν τέ έ θυμὸς ἀνώγει.

Praeter Horatium eadem Homeri vestigia pressisse videntur etiam Vergilius Aen. XI. 721., Ovidius Metam. V. 604., Apollonius Rhodius Argon. I. 1049., Euripides Androm. 1141. [1]).

Cervus, caprea, ovis, lepus, columba iam timiditati, iam velocitati summae designandae inserviunt: IV. 4. 50. Poeni propter timidum imbellemque animum cervi, luporum praeda rapacium, vocantur; I. 15. 29. Paridem poeta ob eandem animi imbecillitatem cervo componit, qui, postquam lupum in altera vallis parte vidit, fugit graminis immemor. Cervo mare timidior femina esse putatur; sub cuius specie poeta III. 5. 31. sqq. eo nervosius indicavit ignaviam imbecillitatemque Romanorum militum, qui Crasso duce calamitate ad Carrhas anno LIII. a. Chr. n. accepta in hostium potestatem sese permiserunt, collatione nempe in condicionalis enuntiationis speciem constituta:

> si pugnat extricata densis
> cerva plagis, erit ille fortis,
> qui perfidis se credidit hostibus.

I. 23. 1. Chloe, pudica quaedam puella, hinnuleo similis cogitatur:

> quaerenti pavidam montibus aviis
> matrem non sine vano
> aurarum et siluae metu.

---

[1]) Diligentius has imagines recensuit Washietl l. l. p. 9 sqq

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

nam seu mobilibus veris inhorruit
adventus foliis, seu virides rubum
dimovere lacertae,
et corde et genibus tremit;

fundamentum vero, quo similitudo haec nititur, propemodum in Hom. IV. 243., XXI. 29. et Anacreontis fragm. 52. (Bergk) deprehenditur. Item ad Homeri praedia prorsus pertinere videntur similitudines: II. 16. 23.: cura ocior cervis et illa I. 37. 17., quam ex parte iam examinavi, a mollibus columbis, quas accipiter insequitur, petita; quarum altera celeritatis, altera pavoris est imago. Accedit, quod timor etiam leporis (I. 37. 18.), ovium (IV. 4. 9.), caprearum (IV. 4. 13.), similitudinibus illustratur. Est autem caprea denique aliquando levitatis lasciviaeque signum, ut in hac similitudine III. 15. 12.:

illam cogit amor Nothi
lascivae similem ludere capreae.

In percensendis reliquis, quae ad hoc caput rerum spectant, similitudinibus translationibusque Horatianis tribus acquiescemus locis, quibus cycnus, more antiquis sollemni, per translationem poetae munere fungitur: II. 20. sese ipsum Horatius tanquam cycnum passim per totum carmen effingit (v. 1—3., 9—12.); I. 6. 2. Varium (L. V. Rufum) poetam Maeonii carminis alitem appellat; IV. 2. 25. Pindarum, cycni Dircaei, qui in altos nubium tractus tendit nomine adornat.

Unam similitudinem e natura cornicis ductam, cuius vivacitas apud antiquos prope in proverbii consuetudinem venerat (cf. III. 17. 13. annosa cornix), in H. carminibus deprendi, IV. 13. 24. sqq.: parem cornicis vetulae temporibus Lycen.

Restat, ut translatum usum vocum, quarum propria notione non tam certi cuiusdam bestiarum generis, quam potius omnium propemodum beluarum natura atque condicio illustretur, exponam. Qua ratione translata prae ceteris adiectivum »ferus« aliquoties adhibetur: III. 4. 33. Britannos hospitibus feros; IV. 5. 27. quis ferae bellum curet Hiberiae; II. 12. 1. ferae bella Numantiae; III. 29. 40. fera diluvies. Item ab animalium imprimisque, quae fetus uberibus alunt, natura petuntur translationes: II. 22. 8. quae loca fabulosus lambit Hydaspes (= alluit); I. 31. 8. rura, quae Liris quieta mordet

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

aqua; IV. 3. 16. iam dente minus mordeor invido; II. 3. 24. poeta hominem morti destinatum instar bestiae diis immolandae victimam nil miserantis Orci appellat. In vocabulo gregis bis ab Horatio de hominibus usurpato (I. 37. 9. et III. 1. 5.) vim translationis poetae temporibus iam fere evanuisse puto, cum ne soluta quidem Ciceronis oratio ab eiusmodi usu abhorreat.

Vocabula volare, volitare, volucer, ratione a quotidiano loquendi usu aliena, saepius in H. carminibus, ubi poeta celerem fugam vel velocem cursum depingi voluit, hominibus vel etiam rebus inanimis consociantur: I. 37. 16. ab Italia volantem (Cleopatram); IV. 5. 19. pacatum volitant per mare navitae; IV. 1. 38. iam volucrem sequor te; I. 34. 8. volucrem currum; IV. 10. 3. involitant comae. His accedant aliae ex avium condicione desumptae translationes: IV. 10. 2. pluma superbiae (ad annos mollis primaeque lanuginis notandos) et III. 4. 14. celsae nidus Acherontiae.

Ex insectis apes, quarum sedulitas iam apud veteres in proverbium abierat [1]), Horatianarum imaginum copiam explent. Quibus cum bestiolis sese ipsum poeta confert IV. 2. 27:

ego apis Matinae
more modoque
grata carpentis thyma per laborem
plurimum circa nemus uvidique
Tiburis ripas operosa parvus
carmina fingo.

Cui similitudini adnectere libet translationes duas: I. 35. 31. iuvenum recens examen; (propria enim notione examinis apium gregaria migratio enucleatur); IV. 2. 32. carmina fingo.

Una denique similitudo in Horati carminibus ad saevum et misericordia vacuum animum Lyces, puellae ab Horatio adamatae, depingendum ex anguibus est ducta: III. 10. 8. nec Mauris animum mitior anguibus.

---

[1]) Cf. Brinkmann l. l. p. 575. sqq.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

III.

De arboribus, plantis, floribus, tralatitiae in Horati carminibus dictionis materia.

Firmitas diuturnitasque quercuum, quae succisae frondibusque spoliatae tantum abest, ut deficiant, ut etiam luxuriosius excrescant et firmioribus crassioribusque exornentur ramis, IV. 4. 57. optime Horatio profuit ad crescentem in dies potentiam gentis Romanae declarandam, quae

> duris ut ilex tonsa bipennibus
> nigrae feraci frondis in Algido
> per damna, per caedis, ab ipso
> ducit opes animumque ferro.

Eadem arbor, cum etiam duritie ligni excellat, animi duri et qui flecti non potuit III. 10. 17. est imago: nec rigida mollior aesculo (Lyce). Alio autem loco robur, simili modo ut inter metalla aes, audaciae cogitatione depingendae adhibetur, I. 3. 9.:

> illi robur et aes triplex
> circa pectus erat, qui fragilem truci
> commisit pelago ratem
> primus.

E contrario levitas et inconstantia per corticem ab Horatio notatur, III. 9. 22.: tu levior cortice (superlatio).

Quo altior est arbor firmiusque terrae insistit, eo vehementius delabitur maiusque spatium sua mole retegit. Inde pinus et cupressus, quae altitudine ceteris arboribus fere praestant, cum crescentes excelsae corporis staturae viriumque strenuarum, tum procidentes summae ruinae sunt imagines, IV. 6. 9. sqq.:

> ille (= Achilles) mordaci velut icta ferro
> pinus aut impulsa cupressus Euro
> procidit late.

Sed hanc imaginem non de suo Horatius deprompsisse animo fonsque eius in versibus quibusdam Homericis inesse videtur [1]). Atque II.

[1]) Cf. Il. XIII. 178. sqq., XVI. 482. sqq.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

10. 9. sqq. allegorica imagine excelsae pinus universa hominum condicio illustratur, quae quo est nobilior, eo maioribus subiecta discriminibus; omnia enim excelsa pluribus gravioribusque periculis et casibus sunt obnoxia:

> saepius ventis agitatur ingens
> pinus et celsae graviore casu
> decidunt turres feriuntque summos
> fulgura montis.

Quoniam autem pulcherrimae celsissimaeque pinus in Ponto, regione earum arborum feracissima, proveniebant, per Ponticam pinum, loco I. 14. 11. ab omni imitatione alieno, in illa continuata de nave allegoria, Romanorum generis nobilitas et amplitudo mentibus nostris subicitur.

Una denique similitudo de crescente sensim arbore ducta in Horati carminibus exstat, I. 12. 45.:

> crescit occulto velut arbor aevo
> fama Marcelli [1]).

Ex plantis »virens hedera et pulla myrtus« huc sunt referendae, quae I. 25. 17. sqq. iuvenilis puellarum aetatis signa habentur; ibidem senectutis imaginem per allegoriam praebent »aridae frondes«, quas a laeta pube »hiemis sodali Hebro« dedicari acerbo cum ludibrio poeta pronuntiat. Alibi hederarum potestas arbores alias ambiendi constringendique Horatio materiem ad similitudinem concipiendam suppeditavit, quae est iis cum hominibus lascivis et ad amores promptis: I. 36. 20. »lascivis hederis ambitiosior« (Damalis). Quae imago aperte redit ad Graecorum exemplaria, quibus hederae simili ratione atque eo loco, quem modo memoravi, ad artos complexus significandos adhibentur. Cf. Sophocl. Antig. 826., Euripid. Hec. 398., Med. 1213., Phoen. 651. Ex Romanorum poetis habet Horatius huius imitationis comitem Ovidium (Metam. IV. 365.) et Catullum (LXI. 31.).

Flores cum iuventutis, tum pulchritudinis et elegantiae sunt imagines; II. 11. 9.: non semper idem floribus est honor vernis, qua allegoria iuvenilis aetas nunquam diu mansura illustra-

[1]) Cf. Verg. Ecl. X. 73.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

tur; IV. 10. 3. perpulchra facies Ligurini cuiusdam flore puniceae rosae designatur: qui color est puniceae flore prior rosae (superlatio); I. 26. 7. per flores et coronam carminum elegantia exprimitur: apricos necte flores, necte meo Lamiae coronam Pimplea dulcis (= nobili carmine celebra Lamiam meum). Cuius allegoriae fons sine dubio apud Pindarum est quaerendus, qui saepenumero, quotiescunque laudes alicuius carminibus suis extollit, ei coronam sese nectere vel imponere dicit [1]).

Supersunt adiectiva atque verba, quae, cum propria notione de plantis, frumento, frugibus adhibentur, in Horati carminibus iam hominum condicionibus accomodantur, iam rebus sola cogitatione comprehensis lucem adferre coguntur. Sic. I. 9. 17. adiectivo virentis de puero adulescentulo, IV. 13. 6. eodem de iuvenili puella poeta usus est. Adiectivo »crudus«, quo immaturae fruges proprie designari solent. III. 11. 12. metaphorica ratione Lydes puellae nondum »tempestiva viro« condicio adumbratur. IV. 14. 31. profligati homines instar segetum meti dicuntur. Huc pertinet denique translatio IV. 4. 33. sqq.:

> doctrina sed vim promovet insitam [2])
> rectique cultus [3]) pectora roborant.

IV.

De translationibus imaginibusque, quae ex inanimis corporibus petuntur.

Exemplis fere ipsis huc spectantibus, quippe cum alia in vocibus, a rebus inanimis ad animantia traductis, versentur, alia in rerum inanimarum vocabulis permutatis contineantur, alia stent in iis, quae a concretis ad res a sensibus seiunctas illustrandas transferuntur, invitari videmur, ut capitis huius tres inter se respondentes statuamus paragraphos, quibus singula pro ipsorum natura variaque ratione discernantur.

---

[1]) Cf. Ol. 1. 103.; 6. 86. sqq.; ibd. 105.; 9. 48. sqq.; Pyth. 12. 4. sqq.; Nem. 7. 77. sqq.

[2]) I. e. naturales animi vires.

[3]) *Recti cultus* idem est atque recta vivendi institutio exercitiumque honesti.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

A.

Animantia rebus inanimis illustrantur.

Scopulus eadem ratione, quae in recentioribus quoque linguis admodum contrita est, in Horati carminibus semel animi duri et constantis imaginem praebet: III. 7. 21. Gyges ibidem, Asteries cuiusdam amator, »constantis iuvenis fidei«, cuius animum Chloe per nuntium sibi conciliare conatur, scopulis Icari surdior fingitur: scopulis surdior Icari voces audit adhuc integer. Qua superlatione sponte in memoriam nostram revocatur Euripid. Med. 28. sqq.:

ὡς δὲ πέτρος ἢ θαλάσσιος
κλύδων ἀκούει νουθετουμένη φίλων,

ad quod exemplum aperte sese Horatius applicavit, ita tamen, ut imaginem ab Euripide profectam ex more suo praecipuo colore (Icari) illeverit.

Propter rerum aurearum magna pretia poeta I. 5. 9. translata ratione puellam, quae amabilis putabatur, auream appellavit, aliam vero suavem atque formosam I. 19. 6. superlato modo »splendentem Pario marmore purius« dixit; cuius superlationis auctores habuit Theocritum Idyll. 6. 37. sqq. et Pindarum Nem. 4. 81.

Aliquoties fluminum vel marium proprietatibus homines in H. carminibus illustrantur. Hoc loco observetur prae ceteris generosa imago de amne tumescente et uberius fluente desumpta, IV. 2. 5. sqq.:

monte decurrens velut amnis, imbres
quem super notas aluere ripas,
fervet immensusque ruit profundo
Pindarus ore.

Composita autem est haec collatio, ubertate atque poetico spiritu exundans, prorsus ad mentem ipsius Pindari, cui rem comparatam et eam, quae comparandi causa afferatur, commisceri magnopere placebat. Simili modo IV. 14. 25. sqq. Claudius Tiberius, praecipiti impetu agmina barbarorum disiciens, Aufido flumini rapidissime ruenti assimulatur:

cum saevit horrendamque cultis
diluviem, meditatur agris.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Sine dubio hic Horatius Homeri similitudinem, quae Il. V. 87. ad Diomedis rabiem illustrandam usurpatur, imitatus est:

Σῦνε γὰρ ἀμ πεδίον ποταμῷ πλήθοντι ἐοικὼς
χειμάῤῥῳ, ὅστ' ὦκα ῥέων ἐκέδασσε γεφύρας·
τὸν δ' οὔτ' ἄρ' τι γέφυραι ἐεργμέναι ἰσχανόωσιν,
οὔτ' ἄρα ἕρκεα ἴσχει ἀλωάων ἐριθηλέων
ἐλθόντ' ἐξαπίνης, ὅτ' ἐπιβρίσῃ Διὸς ὄμβρος·
πολλὰ δ' ὑπ'αὐτοῦ ἔργα κατήριπε καλ' αἰζηῶν·
ὡς ὑπὸ Τυδείδῃ πυκιναὶ κλονέοντο φάλαγγες
Τρώων.

Mare apud Horatium iam contumacis atque ad iras prompti ingenii est imago, iam perfidiae est signum. Sic I. 5. 6. sqq. allegoria asperorum nigris ventis aequorum fallax et perfidus animus Pyrrhae cuiusdam notatur; I. 33. 15. sqq. Myrtale libertina, cuius amore Horatius aliquamdiu tenebatur, »fretis acrior Hadriae curvantis Calabros sinus« [1]) dicitur; eadem superlatio ad acrem iracundumque animum depingendum etiam in illo carmine amoebaeo redit, III. 9. 23.: improbo iracundior Hadria.

Sequuntur translationes a rebus, quarum homines sunt auctores, ductae.

Carm. 17. libri II., quod ad C. Maecenatem est scriptum, abducere conatur scriptor Venusinus amicum, saepius valetudine tentatum, a mortis metu; non enim fore, ut Maecenas solus moriatur amico deserto: (v. 8.) ille dies utramque ducet ruinam. Quae metaphora ab aedificiis fere casum et ruinam minitantibus ad diem supremum utriusque amici designandum est ducta. Ex eodem paene rerum orbe petitur translatio III. 5. 45. sqq.: donec labantis consilio patres firmaret.

Bis nomen praesidii metaphorica ratione de personis adhibetur: I. 1. 2. de Maecenate: o et praesidium et dulce decus meum, II. 1. 13. autem de Pollione: insigne maestis praesidium reis.

Vitri pelluciditas in H. carminibus cum semel candoris pulchritudinisque imaginem praebet, tum alio loco ad levitatem loquacitatemque adumbrandam arcessitur: I. 17. 20. vitrea Circe, I. 18. 16. arcani fides prodiga perlucidior vitro

[1]) Washietl l. l. p. 155. contendit huius loci sine dubio Ovidium Met. XIV. 711 recordatum esse, ubi Anaxaretae animum per fretum illustraverit.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

III. 16. 14. verbum subruendi Horatius translata potestate adauxit. Quod cum proprie de arboribus radicitus exstirpandis vel moenibus cuniculo sternendis adhiberetur, ibidem ad homines, qui muneribus corrumpi possunt, traductum est: subruit aemulos reges muneribus.

Unam similitudinem in H. carminibus sagitta affert, designat enim velocitatem, qua serpens volvitur, III. 27. 6.: si per obliquum similis sagittae terruit mannos.

Fax in cineres dilapsa IV. 13. 28. est imago puellae, quae quondam pulchritudine florebat, mox autem vetula et deformis est facta.

Multifariam vocabula, quae rebus nitentibus, splendoreque eximio iam a natura iam arte hominum praeditis, sunt propria, translata ratione de hominibus adhibentur. Sunt autem res nitentes saepissime pulchritudinis aut potentiae signa: I. 5. 13. miseri, quibus intentata nites (= formosa aut amore digna videris); I. 19. 6. urit me Glycerae nitor, splendentis Pario marmore purius; I. 33. 4. neu miserabiles decantes elegos, cur tibi iunior laesa praeniteat fide; II. 8. 6. enitescis pulchrior multo (de puella quadam insignis formae); III. 3. 25. splendet (de Paride); IV. 11. 5. fulges (de Phyllide puella); IV. 5. 7. (de Augusto) vultus ubi tuus affulsit populo. Duobus locis potentia et abundantia opum eiusmodi vocabulis illustratur: III. 16. 25. contemptae dominus splendidior rei, III. 16. 31. fulgentem imperio fertilis Africae. Uno denique loco vox renidere idem atque gaudere significat: III. 6. 12.

Copiosissimus est Horatius translato usu vocabulorum, quorum propria notio refertur ad tangendi sensum condicionemque in singulis rebus corporeis attrectandis. Eius modi translationes a rebus asperis, rigidis, acribus, duris, mollibus, lenibus petitae animantium animum indolemque variis modis declarant. Sic rebus asperis et rigidis animus saevus atque a misericordia vacuus adumbratur: I. 33. 6. aspera Pholoe; I. 35. 9. Dacus asper (≒ ferus et bellicosus); I. 23. 9. tigris aspera, I. 37. 26. asperae serpentes; III. 2. 10. asper leo; III. 24. 11. rigidi Getae; — rebus acribus fortitudo (III. 5. 25.; IV. 9. 22.) aut mens iracunda (I. 6. 18.; I. 33. 15.) designatur; — res durae animi patientis laborum (II. 12. 2.), pertinacis (III. 7. 32.), superbi (IV. 1. 40.) sunt imagines; — res molles animo timido declarando inserviunt (I. 15. 31.; I. 37. 18.) vel miti atque humano (III. 11. 43.); — vox lenis III. 18. 3. adiectivi propitius vicem gerit; exprimitur autem propitia mens

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

etiam adiectivo aequus III. 18. 41.; aliis locis aequus idem atque iustus (I. 28. 28.), moderatus vel tranquillus (II. 3. 1.) significat; — iratum animum poeta bis iniquum vocavit: I. 2. 47., II. 4. 16.; alio loco I. 10. 15. iniquus idem est atque hostilis (castra iniqua), alio denique idem adiectivum iniuriosi potestate munitur (II. 6. 9. iniquae Parcae). Sed in his omnibus crebriore usu vis translationis Horati temporibus iam paene detrita et consumpta esse videtur.

Alias adhuc nondum tactas et oratione prosa Horati aetate parum contritas metaphoras, quibus quaedam a corpore ad animum hominum transferuntur, his locis deprendere licet: I. 4. 20. aliquo tepere (= aliquem exoptare); I. 6. 7. duplex (= callidus, astutus; cf. Graec. διπλοῦς et Hom. τοὺς δίχα θυμὸν ἔχοντας); I. 18. 3. et IV. 5. 39. siccus (= sobrius et sanus; ap. Cicer. μεταφορικῶς de arida atque ieiuna oratione Brut. 55. 202., opt. gen. dic. 3. 8., cf. acad. 2. 27. 88.); I. 22. 1. integer vitae scelerisque purus (ap. Cic. eadem notione de animo innocenti et a scelere vacuo: integer aliqua re, purus ab aliqua re); deinde III. 7. 22. et II. 4. 22. integer (= amore minime captus); I. 33. 2. immitis Glycera (= quae est misericordia vacua); I. 33. 7. declinare in aliquem (= animum suum alicui convertere, alicui consulere); I. 36. 19. divelli ab aliquo (= alicuius oblivisci); II. 2. 18. dissidere alicui (= longe aliter iudicare; ap. Cic. cum aut ab aliquo dissidere); II. 4. 19. aversus lucro (= qui lucrum neglgit); III. 23. 19. aversus (= iratus); II. 11. 4. nec trepides in usum poscentis aevi pauca (= vacuus ab omni cura fruaris voluptatibus vitae pauca poscentis); II. 19. 5. recenti mens trepidat metu (= perturbatur); cf. III. 29. 32. — II. 11. 12. animum fatigare; II. 18. 20. urgere (= curare); II. 18. 10. ingeni benigna vena (= animi condicio facultasque poetica); II. 19. 18. et IV. 5. 39. uvidus (= vino plenus, ebrius); III. 3. 1. tenacem propositi virum (= persistentem in iis, quae semel sibi proposuit); III. 3. 4. mens solida (= constans); III. 6. 12. renidere (= gaudere, laetari); III. 9. 20. reicere aliquem (= alicuius amorem repudiare); III. 10. 16. curvare aliquem (= animum flectere, impellere); III. 11. 24. carmine mulcere (= oblectare); III. 14. 27. calidus iuventa (= fervido atque violento ingenio iuvenili); III. 16. 18. maiorum fames (= maiorum divitiarum cupiditas); III. 21. 9. Socraticis madere sermonibus (= abundare S. s., Socr. philosophia imbui); III. 21. 10. horridus (de animo moroso); III. 23. 19. mollire (= placare); III. 25 3. velox mente nova; IV. 4. 26. indolem nutrire (= fovere; eadem

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

tropica verbi significatio in or. prosa praeter Tac. Hist. 3. 53., Germ 36. et Inv. in Sall. 11. nusquam obvia fit).

B.

Inanima, alia aliorum propria sibi vindicant.

Iam examinanda sunt earum translationum exempla, quibus alia corpora aliorum proprietatibus donantur. Huc prae ceteris pertinent vocabula, quae proprie rebus liquidis solum apta ad res alias inanimas illustrandas adhibentur: I. 24. 3. liquida vox; III. 8. 11. bibere fumum; III. 27. 26. scatere beluis; IV. 7. 11. effundere fruges. E contrario liquida concretorum instar adumbrantur: I. 1. 14. secare mare (cf. Hom. τέμνειν πέλαγος Odyss. III. 175., XIII. 88., cet.); I. 5. 6. aspera aequora; IV. 2. 3. vitreus pontus; huc referenda est quoque similitudo III. 13. 1. fons Bandusiae splendidior vitro.

Ea, quae sonos quosdam edunt, adiectivis ad tangendi sensum comparatis designantur: I. 12. 1. acri tibia (= sonora); I. 16. 7. acuta aera (= tinnientia); II. 12. 3. mollibus citharae modis; II. 16. 26. lento risu; III. 4. 3. acuta voce (λιγεῖα φωνή).

Tum ex aliis translationibus, quae huic exemplorum seriei sunt intexendae, hanc unam praestantiorem appono: I. 19. 8. vultus ubricus adspici (cf. Cic. n. d. 2. 57.: lubrici oculi). Aliis eius modi, usu quotidiano contritis, supersedere placuit.

C.

Rerum inanimarum atque sensibus subiectarum propria ad ea, quae tantummodo cogitantur, illustranda adhibentur.

Ad rationem cuiusdam Terentiani in Eunucho loci, quo quinque tanquam gradus amoris: visus, colloquium, tactus, osculum, concubitus proponuntur, haec translatio ad libidinosam Veneris voluptatem indicandam conflata esse videtur I. 13. 16.: oscula, quae Venus quinta parte sui nectaris imbuit; est enim nectar saepissime signum amoris et voluptatis libidinosae.

Duae translationes a partibus corporis animantium repetuntur: IV. 3. 16., ubi invidiae cogitatio per dentem invidum exprimitur, et III. 21. 18., quo loco cornua (addis cornua pauperi) audaciae sunt signa.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Virtus, quae tantummodo animo concipitur, quodam loco vestis specie mentibus nostris inculcatur: III. 29. 55. mea virtute me involvo; quo modo poeta se in virtute solum praesidium vitae et vires ad beate vivendum ponere elegantissime pronuntiat. Ad quem locum conferatur Platonis πολιτεία 5. 457. A. ἀρετὴν ἀντὶ ἱματίων ἀμφιέσσονται.

Hic illic res, quibus boves vel equi in laboribus suis exsequendis muniri solent, metaphorica ratione animi condicionum locum obeunt. Sic vocabulo iugi poetarum Graecorum more usus est Horatius ter in carminibus ad amoris vim vel matrimonii condicionem illustrandam: I. 33. 11. animos sub iuga aenea mittere, III. 9. 17. diductos iugo cogere aeneo atque II. 5. 1. in illa ab imparium iuvencorum ratione ducta allegoria: ferre iugum; I. 35. 28. autem per iugum condicio mala, inopia animique labor indicantur:

diffugiunt cadis
cum faece siccatis amici
ferre iugum pariter dolosi.

Tum II. 6. 2. iuga idem valent, quod mandata, iussa: Cantabrum indoctum iuga ferre nostra. His accedant illi loci, ubi frenorum nomen μεταφορικῶς rei a sensibus hominum seiunctae adiungitur: IV. 15. 10. ordinem rectum evaganti frena licentiae iniecit, III. 24. 29. indomitam refrenare licentiam.

Fertilis terrae condicio IV. 4. 51. ad triumphum transfertur (»opimus triumphus«); arduarum vero rerum, sicuti montium, status duobus locis (I. 3. 37. et II. 3. 1.) difficultatis incommodique est imago. Plenus est etiam Horatius imaginum a spatio loci ad tempus designandum translatarum, ut praeter alia his solum exemplis utar: III. 19. 1. quantum distet ab Inacho Codrus, III. 29. 46. quodcunque retro est, IV. 5. 11. spatio longius annuo; reliquas eius modi translationes et eas, quae a loco ad originem, auctoritatem vel dignitatem alicuius illustrandam repetuntur, crebriore usu quotidianae consuetudinis fere absumptas silentio praetereo.

Quod inter arbores robur, inter metalla aes valere videtur, id quod e I. 3. 9. conicitur, ubi utrumque vocabulum ad animi audaciam depingendam spectat. Aliis locis nomine aeris firmitas, potentia, perennitas designatur. Sic I. 35. 19. saeva Necessitas manu aenea, qua clavos trabales et cuneos gestet, praedita informatur; I. 33. 11. et III. 9. 18. durissimum et, quod dirimi non potest, iugum amoris aeneum dicitur; III. 3. 65. pro muro firmissimo aeneus proponitur

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

aeque ac III. 16. 1. turris aenea, qua Danae inclusa esse dicebatur, validissimi carceris vice fungitur; cf. III. 30. 1.: monumentum aere perennius.

Auro utpote pretiosissimo metallo Horatius poetica locutione summas animi virtutes illustrat. Sic II. 10. 5. mediocritas aurea dicitur, cum eadem, sicut aurum inter metalla, inter ceteras animi facultates praecipuum tenere videatur locum; IV. 2 23. vero emendati mores aurei cognominantur.

Firmitatis securitatisque imago est apud Horatium I. 35. 14. columna erecta: ne pede proruas stantem columnam (= ne animo infesto firmum florentis et tranquilli imperii statum evertas). Fortunae autem ancipitis signum praebet ludus talarius sive alea ob semper dubium sortique obnoxium eiusdem eventum; cf. allegoriam II. 1. 6.: periculosae plenum opus aleae tractas. His adiungatur translatio ab aedificiis ruinam minantibus petita: I. 2. 25. ruentis imperi et illa, quae ab oppugnatione urbium deducitur: III. 28. 4. munitae adhibe vim sapientiae.

»Grata« compes symbolica ratione. Romanis consueta, in H. carminibus amoris vices obit: I. 33. 14. et IV. 11. 24.; sicuti enim compes captivos domat et constrictos tenet, ita amoris gratum vinculum amantium animos et corda coniungit, ut idem cogitent, idem sentiant, idem optent. Simili modo vocabulo copulae I. 13. 18. irruptum amoris vinculum adumbratur. Amoris vis etiam face illustratur: III. 9. 13. me torret face mutua Calais.

A machina, qua rotae et funis ope pondera in altum elevantur petitur illa allegorica locutio, quam III. 10. 10. legimus:

> ingratam Veneri pone superbiam
> ne currente retro funis eat rota.

Fieri enim potest, ut dum graviora pondera trahantur, funis e manibus elabatur vel etiam nimis intentus rumpatur; quo facto retro currente rota retro it funis molesque trahenda in terram decidit. Quae res in proverbii fere consuetudinem venit, ut demonstrarentur ii, qui e felicitatis fastigio rebus adversis subito in praeceps agerentur. Itaque Horatius quoque III. 10. 10. illa translatione sagacissime est usus monens hoc modo Lycen, ut superbiam poneret, ne mox pulchritudine cedente ab omnibus amatoribus destitueretur neve ex contemnente ab omnibus contempta fieret.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Praeclaram similitudinem lanae, quae album colorem amissum recuperare non potest, cum virtute, quae, ubi semel excidit, reponi animis depravatorum dedignatur, III. 5. 27. inveni:

...neque amissos colores
lana refert medicata fuco,
nec vera virtus, cu n semel excidit,
curat reponi deterioribus.

Aliquoties res a sensuum facultate abductae aquae rerumque liquidarum modo pervenuste illustrantur: II. 14. 2. labuntur anni; IV. 11. 19. adfluentis annos; III. 16. 13. domus ob lucorum demersa exitio; I. 17. 15. tibi copia manabit; I. 28. 28. multa merces tibi defluat; II. 13. 32. pugnas et exactos tyrannos bibit aure vulgus; III. 6. 19. sqq. hoc fonte derivata clades in patriam populumque fluxit; II. 9. 22. Horatius mere poetica ratione Parthorum devictorum depositam audaciam fractumque animum per ipsorum fluminis primarii cursum leniorem moderatioremque adumbrat: Medum flumen, gentibus additum victis, minores volvere vertices; III. 3. 30. a subsidentibus maris aestuosi fluctibus metaphora desumitur: nostris ductum seditionibus bellum resedit; quocum loco conferatur II. 7. 15., ubi Pompei Vari sors turbulenta atque mobilis tanquam resorbens unda effingitur belliique vicem allegorica ratione mare tempestuosum occupat:

te rursus in bellum resorbens
unda fretis tulit aestuosis.

Uno deniquo loco fortunae et rerum humanarum vicissitudo aptissime cursui fluminis confertur, III. 29. 33. sqq.:

...cetera fluminis
ritu feruntur nunc medio alveo
cum pace delabentis Etruscum
in mare, nunc lapides adesos
stirpesque raptas et pecus et domos
volventis una non sine montium
clamore vicinaeque silvae,
cum fera diluvies quietos
irritat amnis.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Quod ad alias translationes huc spectantes pertinet, contineri nos in solis praestantioribus exemplis Horati enumerandis placuit: I. 6. 12. deterere laudes culpa ingenii, I. 9. 3. sqq. gelu acutum, I. 12. 37. animae prodigus, I. 18. 16. arcani fides prodiga, 1. 16. 22. compescere mentem, I. 24. 17. precibus fata recludere, I. 37. 11. fortuna dulci ebrium esse, II. 2. 5. extendere aevum, II. 10. 21. rebus angustis animosus atque fortis appare, II. 11. 17. dissipare curas, II. 12. 18. certare ioco, II. 16. 26. amara lento temperare risu, III. 2. 1. angusta pauperies, III. 3. 46. extendere nomen, III. 6. 17. sqq. fecunda culpae saecula nuptias inquinavere et genus et domos, III. 10. 14. tinctus viola pallor amantium, III. 12. 2. mala vino lavere, III. 14. 13. atrae curae, III. 15. 2. figere modum, III. 21. 12. narratur et prisci Catonis saepe mero caluisse virtus, III. 19. 28. lentus amor, III. 24. 32. virtutem sublatam ex oculis quaerimus, III. 24. 34. supplicio culpa reciditur, III. 24. 51. eradere elementa cupidinis, III. 29. 30. deus caliginosa nocte premit exitum futuri temporis, III. 24. 53. asperiora studia, IV. 3. 8. tumidas contundere minas. IV. 9. 27. urgere longa nocte (cf. I. 24. 6. perpetuus sopor urget), IV. 5. 22. maculosum nefas, IV. 9. 33. carpere lividas obliviones, IV. 11. 20. ordinare annos, IV. 12. 19. amara curarum, IV. 15. 11. emovere culpas. Ceteras eius modi translationum species, cum ne a prosae quidem orationis usu remotae sint missas facere constitui.

V.

De translationibus imaginibusque, quae a corporibus caelestibus et rebus in natura conspicuis petuntur.

Ex corporibus caelestibus insigni amore in translationibus similitudinibusque persecutus est Horatius lunam, quae fere omnibus antiquitatis scriptoribus [1]) materiem venustissimarum collationum praebuit. Qua re poeta Venusinus praecursores, qui dicuntur, suos longe anteiit. Sic II. 5. 19. sqq. album puellae humerum non tam ipsius lunae splendori Graecorum poetarum ritu similem Horatius effinxit,

[1]) Cf. Müller, »de similitudinibus imaginibusque ap. veteres poetas elegiacos« (Bremae 1887) p. 13.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

quam potius imagini lunae nocte sublustri a tranquilli maris superficie refulgentis:

non Chloris albo sic umero nitens,
ut pura nocturno renidet
luna mari.

Huic imagini prorsus ad Horati praedia pertinenti adiunxisse iuvabit aliam, quam item de suo prorsus ingenio Venusinus deprompsit: IV. 2. 57. Ibi lunae, tertio post interlunium die orientis, falcata specie vituli diis immolandi cornuum curvata forma illustratur. Ex manifesta vero iam Homeri imitatione profecta est similitudo I. 12. 46. sqq.:

micat inter omnes
Iulium sidus velut inter ignis
luna minores.

Revocatur hic ultro in memoriam Hom. Il. VIII. 552. haud absimilis imago:

ὡς δ' ὅτ' ἐν οὐρανῷ ἄστρα φαεινὴν ἀμφὶ σελήνην
φαίνετ' ἀριπρεπέα, ὅτε τ' ἔπλετο νήνεμος αἰθήρ...

Paucas imagines ex universo habitu reliquorum siderum Horatius constituit, iam ad hominum formosissimas formas adumbrandas, iam ad res claras depingendas. Sic III. 19. 26. Telephus, iuvenis formosus, puro Vespero sive Veneris stellae, quae dicitur, utpote candore ceteris sideribus praestanti similis proponitur; alius puer formosus III. 9. 21. omnino sidere pulchrior vocatur, ut apud Hom Il. VI. 295., ibd. 401., XIX. 381. Huc referenda est quoque similitudo, quae ad purpurae praestantiam efferendam spectat: III. 1. 42.: purpurarum sidere clarior usus, quod inversa ratione pro usu *purpurae clarioris* sidere dictum est. Atque III. 15. 6. dum stellae pulchritudinis iuvenilisque aetatis imaginem praebent, deformitatis provectiorisque iam aevi nebula ibidem est signum:

maturo propior desine funeri
inter ludere virgines
et stellis nebulam spargere candidis.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Ad Graecorum poetarum exemplar, a quibus lux felicitatis, gaudii, vitae, nox autem atque tenebrae infortuniorum, tristitiae, mortis imagines saepissime ducebantur, Horatius quoque illis vocabulis aliquoties hanc praecipuam potestatem vindicavit: IV. 5. 5. lucem redde tuae patriae (= laetitia patriam imple), IV. 4. 40. fugatis tenebris (= exhaustis calamitatibus), I. 28. 15. omnes una manet nox (= mors). Duobus denique locis nox ratione poetis minus consueta ignorationis vel oblivionis vicem gerit III. 29. 30.:

prudens futuri temporis exitum
caliginosa nocte premit deus;

IV. 9. 28.:

sed omnes inlacrimabiles
urgentur ignotique longa
nocte, carent quia vate sacro.

Vocabulum luminis de oculis adhibitum (ut IV. 3. 2.) praeter alios apud Ciceronem quoque legitur: de har. resp. 18., de domo sua 40.

Paucae translationes unaque similitudo ex igni ducta carmina Horati legenti sponte se offerunt. Sic similitudo ex igni petita IV. 4. 43. invenitur, ubi flamma et ventus violentiae et velocitatis sunt imagines:

dirus per urbis Afer ut Italas
ceu flamma per taedas vel Eurus
per Siculas equitavit undas;

II. 1. 7. autem ignis per allegoriam dificillimarum et periculosissimarum rerum vicem obit:

...incedis per ignis
suppositos cineri doloso.

Ignis saepissime amoris est signum, id quod his exemplis probatur: I. 13. 8. lentis penitus macerari ignibus, I. 27. 15. sqq. adurere non erubescendis ignibus, I. 27. 20. dignus meliore flamma, III. 7. 11. alicuius ignibus uri (= eodem atque quis alius amore capi), IV. 9. 11. calores (pro amoribus atque illi pro carminibus amatoriis sumuntur). Vis amoris ratione item ab igni translata etiam verbis urendi, flagrandi, ardendi, torrendi, calendi, tepescendi

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

in H. carminibus exprimitur: I. 4. 19. (aliquo calere), I. 4. 20. (aliquo tepere), I. 6. 19. (uri = amare), idem I. 13. 9.; I. 19. 5. (urere aliquem = aliquem amore implere), I. 25. 3. (flagrans amor), I. 33. 6. (aliquem amor torret), idem III. 19. 28., II. 4. 7. (ardere = amare), idem III. 9. 6.; III. 9. 13. aliquem torrere (= amore inflammare), idem IV. 1. 12. His breviter adnecto translationem ex eodem rerum gyro repetitam, quae ad vini boni generosique vim illustrandam usurpatur: II. 11. 19. restinguere ardentis Falerni pocula praetereunte lympha. Quae metaphora sine dubio redit ad Euripidis locum Alc. 758. ἐθέρμην' αὐτὸν ἀμφιβᾶσα φλὸξ οἴνου et Melagr. ep. 113. sqq.

Sequuntur imagines e ventorum natura petitae. Huc pertinet prae ceteris translatus vocis aurae usus, quae ex ventorum mutabili flatu III. 2. 20. (»arbitrio popularis aurae«) ad levitatem et mobilitatem populi Romani in ferendis suffragiis et conferendis magistratibus declarandam, I. 5. 11. autem (»nescius aurae fallacis«) ad amoris muliebris inconstantiam adumbrandam traducitur; »protervus« adiectivo dum proprie ventorum vis adumbrari solet, I. 17. 24., I. 25. 2., II. 5. 15., II. 11. 11., saepius hominum fervidi petulantesque animi moresque paullo solutiores notantur. Sed talia etiam ab oratione prosa non abhorrent, cf. protervus eadem notione ap. Cic. de fin. I. 18. 61. et II. 14. 47., aura popularis ap. Liv. 3. 33., 22. 26., 42. 30.; ap. Cic. Sest. 47. 101. honoris aura; ap. Livium 29. 3.: auram libertatis captare. Ad poeticum Horatianae dictionis gyrum propius collationes huc spectantes accedunt, quae leguntur: IV. 4. 43., ubi Euri rabies Hannibalis rapidi et violentis animi est imago, et IV. 14. 20. sqq., quo loco Tiberius, Rhaetorum copias profligans et contundens, fere austro, »indomitas undas exercenti Pleiadum choro scindente nubis« similis fingitur.

Collationibus e ventorum natura petitis commode adiungitur similitudo de vi horrenda ictus fulminei deprompta, quem poeta III. 16. 11. summarum virium et potentiae imaginem esse veluit.

Ex anni partibus in Horati similitudinibus unius veris dulcedo laudatur, quod post gelidam hiemem adveniens homines maxima laetitia et serenitate afficit. Itaque poeta IV. 5. 6. Augusti adventum laetitiamque populi Romani inde exortam apta similitudine adventus veris adumbrat: instar veris enim vultus ubi tuus affulsit populo...

Albus color nivis candoris pulchritudinisque est signum; III. 27. 25.: Europe niveum doloso credidit tauro latus, II. 4. 3.: Briseis niveo colore, IV. 2. 59.: vitulus, qua notam duxit, niveus videri,

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

cetera fulvus. Sed eius modi translationibus ex nive petitis opera poetarum veterum fere abundant. Maioris audaciae, cum a remotiore similitudine sit ducta, est translatio IV. 13. 12. »capitis nives« ad canos capillos declarandos arcessita. Quam Quintilianus inst. or. VIII. 6. 17. durarum catachreseon numero ascripsit.

Absolvamus denique hanc exemplorum seriem paucis distinctissime exornatis imaginibus, quae ex iniqua et mutabili aeris et naturae totius condicione proficiscuntur. Quae leguntur I. 7. 15. sqq.:

albus ut obscuro deterget nubila caelo
saepe Notus neque parturit imbres
perpetuo, — sic tu sapiens finire memento
tristitiam vitaeque labores
molli, Plance, mero.

Cui imagini statim adnectere iuvat II. 9. 1. sqq. Horatius ibidem consolatur amicum, qui dilecto filio morte adempto vehementibus se dedidit doloribus: *finis igitur iam illis esto: ponitur modus imbribus, procellis, glacies liquescit, sedantur venti, tota natura vices suas experitur et laetiora tristibus succedunt, itaque etiam dolor nimius tandem est compescendus.* Similis imaginum ratio tribus continuo ordine collocatis carminibus passim deprehenditur: II. 9. 13. sqq., II. 10. 9. sqq., II. 10. 15. sqq., II. 11. 9. sqq. Neque addere pigebit singulas earum imaginum partes ad amussim fere ab Ioanne Kochanowski carmine quodam pulcherrimo »Najwięcej się na czas obecny oglądać« (Carminum libr. I. c. 15.) expressas esse.

Quibus imaginum troporumque Horatianorum exemplis singillatim expositis haud alienum a re videtur mihi quaerere, quinam fructus ad carmina Horati rectius aestimanda hac artis eius poeticae provincia explorata redundet. Ac largissimum vatem Venusinum in metaphoris imaginibusque, quae ex rerum humanarum orbe peterentur, adhibendis fuisse eorundem numerus, qui plus ducentos et triginta locos complectitur, demonstrat; in quo principem obtinent locum, quae dicuntur, personificationes (172). Cum igitur vitae publicae rationes studiaque singulorum ingenio poetae plurimos addebant stimulos, tum parcissimus fuit — id quod mirari licet — vini notissimus ille gustator in imaginibus

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

a plantarum arborumque regno admittendis. Etenim diutius in urbibus primariis, litteris primum deditus, post et officiis occupatus et inter viros doctos rebusve publicis intentos procul ab otio, quod vita rustica largitur, versatus eam cum hac naturae parte, quam is qui eum in carminibus pangendis praecessit Vergilius tantopere et adamavit et carminibus celebravit, familiaritatem sane non contraxit; itaque viginti tantummodo exempla metaphorarum imaginumve a plantis arboribusque depromptarum invenimus, quae e poetae mente profectae sunt. Quo in numero tredecim ad allegorias et translationes, ceterae ad collationes, similitudines, superlationes redeunt. Metaphorae et imagines ex animalium condicione petitae — sunt autem numero quinquaginta tres — magnam partem ex imitatione Homeri aliorumque poetarum Graecorum manant. Res vita carentes circiter centum et octoginta exempla poetae ad genus dicendi distinguendum suppeditaverunt, quorum praestantiora vividae et sensibus subiectae descriptioni rerum a sensibus semotarum inserviunt. Ac poeta insita imaginandi facultate ductus saepissime in ea, quae tantummodo mente concipiuntur, animantium proprietates — id quod personificationum copia testatur — rarius inanimorum condiciones transtulit. Posterioribus annis philosophiae Stoicae sectator, quae natura vitam humanam regendam esse docet, saepenumero imagines metaphorasque (quinquaginties octies) e quotidianis mutationibus inaequalique condicione aurae et e corporum caelestium signis desumptas adscivit. Dii, heroes virique et monstra antiquitatis fabulis aut historiis celebrata item haud ultimum in poetica carminum Horatianorum supellectile locum obtinent.

Quod ad externam, quam dicimus, formam illorum mere Horatianorum generis dicendi flosculorum pertinet, maximum eorum constituunt numerum translationes (446), quibus succedunt similitudines (42), allegoriae longius tractae (25), collationes (16), superlationes (14).

Stanislaopoli. *Nicolaus Sabat.*

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Ślady polemiki sofistycznej u Herodota i Tucydydesa.

Do ciekawszych ustępów w opowiadaniu Herodota należą niezaprzeczenie rozmowy. Mieliśmy już sposobność wykazać (w *Eosie* rocz. II., str. 13—19.) wpływ Protagorasa na dysputę między Xerxesem a Mardaniosem z jednej, a Artabanosem z drugiej strony (Herod. VII. 8—10.). Również oddziaływania pesymistycznych poglądów Prodykosa dostrzegliśmy (zob. *Muzeum* rocz. XII., str. 359—368.) w dyalogu Xerxesa z Artabanosem (Herod. VII. 46.). Obecnie zastanowimy się nad debatą tegoż króla perskiego z byłym królem spartańskim Demaratosem, wygnańcem biorącym udział w wyprawie przeciw Helladzie (Herod. VII. 101—104.).

Kiedy Xerxes zawezwał banitę spartańskiego przed siebie i spytał, czy Hellenowie dotrzymają mu placu, Demarat upewniwszy się, że życzeniem Xerxesa jest całą prawdę usłyszeć i tylko prawdę (por. zwrot powtórzony trzykrotnie tuż po sobie w roz. 101. i 102.: ἀληθείῃ χρήσασθαι), wypowiada nasamprzód ogólne zdanie, którego zaprzeczenia z niczyjej strony się nie obawia, że Hellada od dawien dawna z ubóstwem się zrosła, lecz wyrobiła w sobie cnotę przez mądrość i silne prawo, a owa cnota ochrania ją przed ubóstwem tudzież poddaństwem (Herod. VII. 102.: τῇ Ἑλλάδι πενίη μὲν αἰεί κοτε σύντροφός ἐστι, ἀρετὴ δὲ ἔπακτός ἐστι, ἀπό τε σοφίης κατεργασμένη καὶ νόμου ἰσχυροῦ, τῇ διαχρεομένη ἡ Ἑλλὰς τήν τε πενίην ἀπαμύνεται καὶ τὴν δεσποσύνην). Potem już tylko Lacedemończykom wystawia takie świadectwo, że choćby ogół Hellenów przeszedł na jego stronę, oni jedni się oprą niewoli, którą Helladzie przynosi i stoczą walkę bez względu na własną ilość.

To się wydało Xerxesowi poprostu niepodobieństwem (roz. 103.), iżby nie owładnięci przez jednego (ὑπὸ μὲν ἑνὸς ἀρχόμενοι), nie obawiając

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

się go (δειμαίνοντες τοῦτον) i nie zmuszani knutem (ἀναγκαζόμενοι μάστιγι), lecz rozpuszczeni wolno (ἀνειμένοι δὲ ἐς τὸ ἐλεύθερον), jako garstka stanęli przeciw przemocy. Xerxes nie szczędzi nawet cierpkich przytyków, że zdanie Demarata może okazać się czczą przechwałką (ἆρα μὴ μάτην κόμπος ὁ λόγος οὗτος ὁ εἰρημένος εἴη) oraz na nieznajomości sił perskich opartą brednią (τῶν σὺ ἐὼν ἄπειρος πολλὰ φλυηρέεις).

Na to Demarat znów się zastrzegłszy (roz. 104.), że posługując się prawdą (ἀληθείῃ χρεόμενος), wyrzekł słowa jak najprawdziwsze (τῶν λόγων τοὺς ἀληθεστάτους), dodał następującą uwagę: »Lacedemończycy choć wolni, jednak wolnymi są nie we wszystkiem; panuje bowiem nad nimi prawo, którego owszem o wiele więcej się boją, niż twoi poddani ciebie. Czynią tedy, co ono każe; a każe wciąż to samo: nie schodzić z pola walki przed żadną ludzką przewagą, ale wytrwawszy na stanowisku, zwyciężyć lub zginąć«.

Przytoczyliśmy z tej zajmującej rozmowy główne rysy i wyrażenia, które Herodot z istotnie poetycką swobodą wbrew chronologii przeszczepił z drugiej połowy w. V. i sofistycznej polemiki w pierwszą połowę tegoż wieku na terytoryum obce — pozaateńskie, jakoteż pozahelleńskie! Udowodnimy to zaraz przez porównanie z resztkami sofistycznego traktatu, których wykrycie w roz. XX. Protreptyku Jamblichosa zawdzięcza się przenikliwości Blassa. Otóż Blass te wyimki w liczbie 7 wydał osobno i uznał za pochodzące z dzieła sofisty Antyfonta p. t. Ἀλήθεια (De Antiphonte sophista Iamblichi auctore, Kiel 1889). Już sam tytuł i ciągłe odwoływanie się Demaratosa do »prawdy« (por. słowa jego u Herod. VII. 209. zwrócone do Xerxesa: ἐμοὶ γὰρ τὴν ἀλήθειαν ἀσκέειν ἀντία σεῦ, ὦ βασιλεῦ, ἀγὼν μέγιστός ἐστι) naprowadzają na pewne pokrewieństwo pomiędzy Antyfontową »Prawdą« a »prawdą« byłego króla Sparty. Wewnętrzne zaś analogie wykazują niezbicie, że owo powinowactwo jest bardzo bliskie.

Jako właściwość przyrodzona Hellady przedstawia się Demaratowi ubóstwo, z którego wyzwala cnota nabyta osobistą mądrością. Taką samą zasadę indywidualnej zasługi wygłasza fragment pierwszy u Blassa (Iambl. Protr. p. 95. ed. Pistelli): φῦναι μὲν πρῶτον δεῖν, καὶ τοῦτο μὲν τῇ τύχῃ ἀποδεδόσθαι, τὰ δὲ ἐπ' αὐτῷ ἤδη τῷ ἀνθρώπῳ τάδε εἶναι, ἐπιθυμητὴν γενέσθαι τῶν καλῶν καὶ ἀγαθῶν... Ubóstwo jest w sobie złem, przed którem według Demaratosa cnota broni Helladę, podobnie jak przed poddaństwem. Do tych słów znachodzimy komentarz w trzecim fragmencie (Iambl. Protr. 98. ed. Pist.), gdzie gromadzenie pieniędzy, zarówno jak zubożenie, uchodzi za przeciwieństwo cnoty (αὕτη αὖθις δευτέρα κακία προσγίγνεται μετὰ τὴν συναγωγὴν τῶν χρημάτων, ἐὰν ἐκ πλουσίου πένης γένηται

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

καὶ ἐκ κεκτημένου μηδὲν ἔχων). Nie ten, kto materyalnie wspiera bliźnich, jest pożytecznym człowiekiem, lecz kto moralnie przestrzega praw i słuszności (εἰ μέν τις χρήματα διδοὺς εὐεργετήσει τοὺς πλησίον, ἀναγκασθήσεται κακὸς εἶναι πάλιν αὖ συλλέγων τὰ χρήματα... πῶς ἂν οὖν δή τις μὴ χρήματα νέμων ἀλλὰ ἄλλῳ δή τινι τρόπῳ εὐποιητικὸς ἂν εἴη ἀνθρώπων, καὶ ταῦτα μὴ σὺν κακίᾳ ἀλλὰ σὺν ἀρετῇ; ...εἰ τοῖς νόμοις τε καὶ τῷ δικαίῳ ἐπικουροίη). Mądrość i silne prawo podług Demaratosa, a prawa i sprawiedliwość stosownie do Antyfonta, stanowią wał ochronny przed nędzą i niedostatkiem, z którymi rozum i mądrość mogą wprawdzie iść w parze, lecz nigdy cnota (por. Antiphon ed. Blass fr. 128.: ὅταν γὰρ ὁ θεὸς μὴ παντελῶς βούληται ἀγαθὰ διδόναι ἀνδρί, χρημάτων πλοῦτον παρασχών, τοῦ φρονεῖν δὲ καλῶς πένητα ποιήσας, τὸ ἕτερον ἀφελόμενος ἑκατέρων ἀπεστέρησεν. Eurip. fr. 642.: πενία δὲ σοφίαν ἔλαχε διὰ τὸ δυστυχές). Zacytowaliśmy Eurypidesa, który niemal dosłownie za Antyfontem prawa mieni podporą państw i społeczeństw (Iambl. Protr. 98.: τοῦτο γὰρ [τοὺς νόμους καὶ τὸ δίκαιον] τάς τε πόλεις καὶ τοὺς ἀνθρώπους τὸ συνοικίζον καὶ τὸ συνέχον εἶναι. Eurip. Hiket. w. 312.: τὸ γάρ τοι συνέχον ἀνθρώπων πόλεις τοῦτ' ἔσθ' ὅταν τις τοὺς νόμους σώζῃ καλῶς). Między dobrem a złem wyrównana różnica: pieniądz górą, a mądrość w poniewierce u bogów i ludzi; chyba w powrocie do dawnej cnoty, rozumnej i równocześnie bogatej, leży zbawienie (Eurip. fr. 21.: οὐκ ἂν γένοιτο χωρὶς ἐσθλὰ καὶ κακά· ἀλλ' ἔστι τις σύγκρασις ὥστ' ἔχειν καλῶς. ἃ μὴ γάρ ἐστι τῷ πένητι πλούσιος δίδωσ'· ἃ δ' οἱ πλουτοῦντες οὐ κεκτήμεθα, τοῖσιν πένησι χρώμενοι πεπώμεθα. Herakl. w. 655. i nast.: εἰ δὲ θεοῖς ἦν ξύνεσις καὶ σοφία κατ' ἄνδρας — νῦν δ' οὐδεὶς ὅρος ἐκ θεῶν χρηστοῖς οὐδὲ κακοῖς σαφής, ἀλλ' εἰλισσόμενός τις αἰὼν πλοῦτον μόνον αὔξει). Co do mocnego i przemożnego prawa według zapewnień Demaratosa (Herod. VII. 102.: νόμος ἰσχυρός i 104.: δεσπότης νόμος), czytamy z małą odmianą tosamo w szóstym fragmencie u Blassa (Iambl. Protr. 100.: τόν τε νόμον καὶ τὸ δίκαιον ἐμβασιλεύειν τοῖς ἀνθρώποις καὶ οὐδαμῇ μεταστῆναι ἂν αὐτά· φύσει γὰρ ἰσχυρᾷ ἐνδεδέσθαι ταῦτα). Prawo, stan prawny (εὐνομία) i wolność (ἐλευθερία) są przeciwieństwem władzy jednego zgodnie z doktryną Demaratosa, Antyfonta i Eurypidesa, nie uznającą przedziału pozytywnego prawa od przyrodzonego. Antyfontowi się zdaje, że w razie gdy jeden rządzi, prawo i sprawiedliwość muszą być pogwałcone (Iambl. Protr. 104.: ὅταν οὖν ταῦτα τὰ δύο ἐκ τοῦ πλήθους ἐκλίπῃ, ὅ τε νόμος καὶ ἡ δίκη, τότε ἤδη εἰς ἕνα ἀποχωρεῖν τὴν ἐπιτροπίαν τούτων καὶ φυλακήν. πῶς γὰρ ἂν ἄλλως εἰς ἕνα μοναρχία περισταίη, εἰ μὴ τοῦ νόμου ἐξωσθέντος τοῦ τῷ πλήθει συμφέροντος;). Samowładztwo i nierząd widzą Antyfont i Eurypides tam, gdzie prawa pisane nie zastępują woli jednego (Iambl. Protr. 103.: γίγνεται δὲ καὶ ἡ τυραννίς, κακὸν τοσοῦτον τε καὶ τοιοῦτον,

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

οὐκ ἐξ ἄλλου τινὸς ἢ ἀνομίας. Eurip. Hiket. w. 405.: οὐ γὰρ ἄρχεται ἑνὸς πρὸς ἀνδρός, ἀλλ' ἐλευθέρα πόλις i w. 429.: οὐδὲν τυράννου δυσμενέστερον πόλει, ὅπου τὸ μὲν πρώτιστον οὐκ εἰσὶν νόμοι κοινοί, κρατεῖ δ' εἷς τὸν νόμον κεκτημένος αὐτὸς παρ' αὑτῷ· καὶ τόδ' οὐκέτ' ἔστ' ἴσον. γεγραμμένων δὲ τῶν νόμων ὅ τ' ἀσθενὴς ὁ πλούσιός τε τὴν δίκην ἴσην ἔχει). Xerxes natomiast w porównaniu z karnością swoich (ὑπὸ μὲν γὰρ ἑνὸς ἀρχόμενοι κατὰ τρόπον τὸν ἡμέτερον) wytyka luźną wolność rodakom Demarata (ἀνειμένοι δὲ ἐς τὸ ἐλεύθερον).

Poznaliśmy dotąd jeden odcień sofistów, którego głowę nazwiemy później. Z niej to wypłynął prawdopodobnie pogląd o królowaniu stanowionego prawa, o ładzie i składzie prawnego państwa i społeczeństwa wolnego. Przeciw takiemu utożsamianiu prawa pozytywnego z przyrodzonem (Iambl. Protr. 100.: φύσει γὰρ ἰσχυρᾷ ἐνδεδέσθαι ταῦτα) wystąpił Hippiasz w sławnym swym paradoksie: ὁ δὲ νόμος τύραννος ὢν ἀνθρώπων, πολλὰ παρὰ τὴν φύσιν βιάζεται (Plat. Protag. 337. D.). Także Perykles w świetnej mowie na cześć poległych (Tucyd. II. 37.), oprócz obawy przed pisanemi prawami i posłuszeństwa dla ich wykonawców, wymienia poszanowanie dla praw skuteczniejszych od tamtych: δέος μάλιστα — μάλιστα αὐτῶν ὅσοι τε ἐπ' ὠφελίᾳ τῶν ἀδικουμένων κεῖνται καὶ ὅσοι ἄγραφοι ὄντες αἰσχύνην ὁμολογουμένην φέρουσι. Bez tej wewnętrznej obawy nigdy prawa nadane nie osiągnęłyby celu, mówiąc słowami Sofoklesa w Ajasie (w. 1073.: οὐ γάρ ποτ' οὔτ' ἂν ἐν πόλει νόμοι καλῶς φέροιντ' ἄν, ἔνθα μὴ καθεστήκῃ δέος). Prawa zaś w sercu ludzkiem wyryte, istniejące od wieków nienaruszenie, od bogów pochodzą, jak utrzymuje tenże poeta w Antygonie (por. w. 454. i nast.: τἄγραπτα κἀσφαλῆ θεῶν νόμιμα... οὐ γάρ τι νῦν γε κἀχθὲς, ἀλλ' ἀεί ποτε ζῇ ταῦτα, κοὐδεὶς οἶδεν ἐξ ὅτου 'φάνη). Jeśli nakoniec mamy wierzyć Xenofontowi (Memor. IV. 4. 19.), to Hippiasz z Sokratesem uznawał, że te niepisane prawa nadali bogowie.

Zamiast nadprzyrodzonych praw boskich, wpojonych ludziom podług Hippiasza i Sokratesa, przyjmuje sofista Antyfont jakiś układ społeczny, mocą którego mus i konieczność przyrodzona wytwarza prawo i sprawiedliwość. Wobec takiego zaś przejścia do porządku dziennego nad ingerencyą bogów właśnie Hippiasz w rozmowie z Sokratesem założył protest (Iambl. Protr. 100.: εἰ γὰρ ἔφυσαν μὲν οἱ ἄνθρωποι ἀδύνατοι καθ' ἕνα ζῆν, συνῆλθον δὲ πρὸς ἀλλήλους τῇ ἀνάγκῃ εἴκοντες... διὰ ταύτας τοίνυν τὰς ἀνάγκας τόν τε νόμον καὶ τὸ δίκαιον ἐμβασιλεύειν τοῖς ἀνθρώποις καὶ οὐδαμῇ μεταστῆναι ἂν αὐτά· φύσει γὰρ ἰσχυρᾷ ἐνδεδέσθαι ταῦτα. Xen. Memor. IV. 4. 19.: Ἔχοις ἂν οὖν εἰπεῖν, ἔφη, ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὺς [ἀγράφους νόμους] ἔθεντο; — καὶ πῶς ἄν, ἔφη, οἵ γε οὔτε συνελθεῖν ἅπαντες ἂν δυνηθεῖεν οὔτε ὁμόφωνοί εἰσι;). Nic dziwnego w tem zresztą, ponieważ sofista Antyfont wiarę w bogów odrzucił, a wspominając o iednym

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

bogu, miał oczywiście na myśli przyrodę, jak Eurypides za jego przykładem (Antiph. ed. Blass fr. 80.: ἀδέητος ὁ μηδενὸς δεόμενος καὶ πάντα ἔχων. Ἀ. ἐν ἀ Ἀληθείας· διὰ τοῦτο οὐδενὸς δεῖται, οὐδὲ προσδέχεται οὐδενός τι, ἀλλ' ἄπειρος καὶ ἀδέητος. Por. fr. 128. i Eur. Her.: δεῖται γὰρ ὁ θεός, εἴπερ ἔστ' ὀρθῶς θεός, οὐδενός...). Łatwo domyślić się, komu zawdzięczają swoją niewiarę sofista Antyfont i Eurypides. Toć wiadomo, że Prodykos uznał bogów za wymysł ludzki.

Rządy bogów nad światem miały więc być zastąpione kultem przyrody i pozytywnem prawem. W porównaniu z takowym radykalizmem sceptycyzm Protagorasa, mieszczący się w słowach jego dzieła »O bogach«: περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι οὔθ' ὡς εἰσὶν οὔθ' ὡς οὐκ εἰσίν, może uchodzić prawie za objaw umiarkowania! Wielki Protagoras, którego Gomperz (Griech. Denker I. str. 362. i 371.) genialnie porównał z Goethem, znalazł się prawdopodobnie w pośrodku między dwoma mędrcami: Sokratesem a Prodykosem, jak Goethe pomiędzy Lavaterem a Basedowem. Można o nim powtórzyć to, co tenże poeta napisał o sobie: »Prophete rechts, Prophete links, das Weltkind in der Mitten« (Aus meinem Leben III. Th. 14. B.). Wbrew Welckerowi (Kl. Schr. II. 513 i nast.), który upatrzył rzekome podobieństwo pomiędzy zgryźliwą i ponurą doktryną Prodykosa a jasną i pogodną nauką Sokratesa, niech wolno nam będzie o nich powiedzieć słowa, które o dwóch wymienionych prorokach wyrzekł Goethe: »Einen entschiedeneren Contrast konnte man nicht sehen als diese beiden Männer«.

Wprawdzie Prodykos, zarówno jak Antyfont i Eurypides, nie wierzył w bogów, lecz wszyscy oni korzyli się przed bogactwem (por. sąd Prodykosa w pseudoplatońskim Eryxiasie roz. XIII.: τοῖς μὲν καλοῖς κἀγαθοῖς τῶν ἀνθρώπων [τὸ πλουτεῖν] ἀγαθόν, καὶ τοῖς ἐπισταμένοις ὅπου δεῖ χρῆσθαι τοῖς χρήμασι, τούτοις μὲν ἀγαθόν, τοῖς δὲ μοχθηροῖς καὶ ἀνεπιστήμοσι κακόν. W Memor. Xenofonta I. 6. 3. Antyfont mówi do Sokratesa: Καὶ μὴν χρήματά γε οὐ λαμβάνεις, ἃ καὶ κτωμένους εὐφραίνει καὶ κεκτημένους ἐλευθεριώτερόν τε καὶ ἥδιον ποιεῖ ζῆν. Eurypides zalicza się także do οἱ πλουτοῦντες [fr. 21.] i radzi żyć bez trudów i troski ὡς ῥᾷστα lub ὡς ἥδιστα [Her. w. 502., Hiket. w. 953., Antiope 196.], z zastrzeżeniem wszelako w tych słowach [Her. 1425.]: ὅστις δὲ πλοῦτον ἢ σθένος μᾶλλον φίλων ἀγαθῶν πεπᾶσθαι βούλεται, κακῶς φρονεῖ). Całkiem przeciwnie Sokrates poczytuje ubóstwo za zbliżające do boga (Xen. Memor. I. 6. 10.: ἐγὼ δὲ νομίζω τὸ μὲν μηδενὸς δέεσθαι θεῖον εἶναι, τὸ δ' ὡς ἐλαχίστων ἐγγυτάτω τοῦ θείου). Tego szczegółu nie należy przeoczać. Umożliwia on bowiem, że posłużymy się wyrazami Duemmlera (Akademika str. 155.), obok plagiatu Xenofonta a oraz polemiki Platona »das Spiegelbild einer dritten

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Ueberlieferung über Sokrates, der kynischen Sokratik, welche wir wenigstens vor näherer Prüfung als gleichberechtigt mit der platonischen und xenophontischen auffassen werden müssen«. Rzecz tem dziwniejsza, że tenże Duemmler w całem swem dziele popełnia błąd zasadniczy, widząc istotny związek pomiędzy etyką Antystenesa a Prodykosa, między hardem zerwaniem pierwszego z przyjemnościami życia a miękkiem o nich zwątpieniem drugiego. Ale czas nam już poznać drugi rodzaj sofistów, zajmujący pośrednie stanowisko pomiędzy Antystenesem a etyką Arystyppa, której bliższym był Prodykos, jak wnosimy po Antyfoncie i Eurypidesie (por. zwroty zacytowane powyżej, Antyfonta: ἐλευθεριώτερόν τε καὶ ἥδιον ζῆν i Eurypidesa: ὡς ῥᾷστα albo ὡς ἥδιστα... μὴ σὺν πόνοις lub μὴ λυπούμενοι, z hasłem Arystyppa [Xen. Memor. II. 1. 9. i 11.]: ἥ ῥᾷστά τε καὶ ἥδιστα βιοτεύειν... δι' ἐλευθερίας, ἥπερ μάλιστα πρὸς εὐδαιμονίαν ἄγει).

Z góry powiedzmy, że prawnopaństwowa teorya tudzież doktryna przyrodzonej wolności, sprzęgnięte z sobą klamrą bogactwa — tak się bowiem przedstawia ten sofistyczny amalgam u Herodota w wywodach Demaratosa — doznały w dziele historyka wojny peloponeskiej przez usta Peryklesa nad grobem poległych wiekopomnej porażki. Może udało się nam przekonać, że za osobą byłego króla Sparty Herodot ukrywa Antyfonta, autora »Prawdy«, który widocznie razem z Eurypidesem był uczniem Prodykosa. Gdzieindziej wykazujemy, że mowa Peryklesa na cześć poległych jest wymierzona przeciw Antyfontowej Ἀλήθεια, opiera się zaś na »Prawdzie« Protagorasa. Tutaj dorzucić chcemy niektóre nowe dowody na poparcie naszego twierdzenia.

W zdaniu: φιλοκαλοῦμεν γὰρ μετ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας (Tucyd. II. 40. 1.) widzimy polemikę z Antyfontem nie tyle co do orzeczeń samych, ile co do stojących obok objaśnień. Φιλοκαλοῦμεν καὶ φιλοσοφοῦμεν mogli wszyscy sofiści chórem zawołać, zwłaszcza w przeciwstawieniu do tych οἱ πλεῖστοι, o których twierdzi Antyfont (Iambl. Protr. 98.): φιλοψυχοῦσι μέν... φιλοχρηματοῦσι δέ...; ale z dodatkiem μετ' εὐτελείας lub ἄνευ μαλακίας już pierwszy Antyfont nie mógł powtórzyć tego zdania, gdyż znamy o nim sąd Sokratesa, że mienił szczęściem τρυφὴν καὶ πολυτέλειαν (Xen. Memor. I. 6. 10.). Zaraz następne zdanie tak się zaczyna: πλούτῳ τε ἔργου μᾶλλον καιρῷ ἢ λόγου κόμπῳ χρώμεθα, καὶ τὸ πένεσθαι οὐχ ὁμολογεῖν τινι αἰσχρόν, ἀλλὰ μὴ διαφεύγειν ἔργῳ αἴσχιον... Miejsce to przez niewłaściwe łączenie wyrazów ἔργου μᾶλλον καιρῷ

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

w przeciwieństwie do λόγου κόμπῳ nabiera opacznego znaczenia, jakoby Ateńczycy bogactwa używali w potrzebie raczej niż dla popisu. Z dalszych atoli słów wynika, że tutaj niema mowy o żadnem materyalnem bogactwie, lecz owszem o ubóstwie hańbiącem tylko o tyle, o ile ktoś nie unika go czynem. Z tego powodu słowa πλούτῳ τε ἔργου muszą należeć do siebie, a myśl jest taka, że Ateńczycy w stosownej chwili raczej bogactwem czynu, niż słowa okazałością się posługują. Wyraz ἔργον, dwukrotnie użyty w jednem znaczeniu czynu lub pracy, przez połączenie z πλοῦτος nabiera polemicznego sensu jako bogactwo pracy przeciw bogactwu pieniędzy (por. Antiph. ed. Blass fr. 128.: χρημάτων πλοῦτος).

To zestawienie wyrażeń λόγου κόμπος lub λόγων ἐν τῷ παρόντι κόμπος μᾶλλον, użyte dla odróżnienia od πλοῦτος ἔργου μᾶλλον καιρῷ lub ἔργων ἀλήθεια (Tucyd. II. 41. 2.), przypomina nam żywo słowa króla perskiego, zwrócone do Demarata: ὅρα μὴ μάτην κόμπος ὁ λόγος οὗτος ὁ εἰρημένος εἴη (Herod. VII. 103.), pomimo że ten wygnaniec spartański miał się za powołanego rzecznika i posła prawdy przy boku Xerxesa. Ale nie dosyć na tem. Przedstawicielom tego kierunku sofistyki, który Demarat uosabia, zdawało się, że oni nie tylko prawdę posiedli, ale zarazem monopol piękna i dobra (por. Xen. Memor. II. 1. 27. o Heraklesie za Prodykosem: τῶν καλῶν καὶ σεμνῶν ἐργάτην ἀγαθὸν γενέσθαι... Antyfont o prawomyślnym [Iambl. Protr. 95.]: ἐπιθυμητὴν γενέσθαι τῶν καλῶν καὶ ἀγαθῶν..., o inaczej myślących [tamże p. 99.]: ἡ ἀμαθία ἥδη ἐστὶ μεγάλη καὶ συνήθεια πονηρῶν λόγων τε καὶ ἐπιθυμημάτων). Zamiłowanie wiecznej chwały i sławy wspólnem było sofistom (por. Xen. Memor. II. 1. 33.: ὅταν δ' ἔλθῃ τὸ πεπρωμένον τέλος, οὐ μετὰ λήθης ἄτιμοι κεῖνται, ἀλλὰ μετὰ μνήμης τὸν ἀεὶ χρόνον ὑμνούμενοι θάλλουσι. Iambl. Protr. 99.: εἰ μὲν ὑπῆρχε τῷ ἀνθρώπῳ... ἀγήρῳ τε εἶναι καὶ ἀθανάτῳ... εὐλογίαν ἀέναον καὶ ἀεὶ ζῶσαν. Tucyd. II. 43. 2.: τὸν ἀγήρων ἔπαινον ἐλάμβανον καὶ τὸν τάφον ἐπισημότατον, οὐκ ἐν ᾧ κεῖνται μᾶλλον, ἀλλ' ἐν ᾧ ἡ δόξα αὐτῶν παρὰ τῷ ἐντυχόντι ἀεὶ καὶ λόγου καὶ ἔργου καιρῷ ἀείμνηστος καταλείπεται). Ale w tem niepoślednia różnica, że u szczęśliwców, którzy mieli najwięcej do stracenia, wyrazy były na ustach, a u biedaków, którzy nie mieli nic do zyskania, prawda w czynach (por. Tucyd. II. 43. 5.: οὐ γὰρ οἱ κακοπραγοῦντες δικαιότερον ἀφειδοῖεν ἂν τοῦ βίου, οἷς ἐλπὶς οὐκ ἔστ' ἀγαθοῦ, ἀλλ' οἷς ἡ ἐναντία μεταβολὴ ἐν τῷ βίῳ ἔτι κινδυνεύεται καὶ ἐν οἷς μάλιστα μεγάλα τὰ διαφέροντα, ἤν τι πταίσωσιν. Eur. Her. w. 1291. i nast.: κεκλημένῳ δὲ φωτὶ μακαρίῳ ποτὲ αἱ μεταβολαὶ λυπηρόν, ᾧ δ' αἰεὶ κακῶς ἔστ' οὐδὲν ἀλγεῖ, συγγενῶς δύστηνος ὤν). Antyfont był przekonany, że człowiek posiadający z osobna χρημάτων πλοῦτον lub τὸ φρονεῖν, nic nie posiada, przeciwnie wszystko w połączeniu obojga

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

(ed. Blass fr. 128.); natomiast życie zniewieściałego mędrca mieni Perykles gorszem od chwalebnego zgonu (ἀλγεινοτέρα γὰρ ἀνδρί γε φρόνημα ἔχοντι ἡ μετὰ τοῦ μαλακισθῆναι κάκωσις ἢ ὁ μετὰ ῥώμης καὶ κοινῆς ἐλπίδος ἅμα γιγνόμενος ἀναίσθητος θάνατος). Słusznie Sokrates utrzymuje, że Antyfont raczej wolałby zginąć, niż tak żyć, jak on w dobrowolnem ubóstwie (Xen. Memor. I. 6. 4.: πέπεισμαί σε μᾶλλον ἀποθανεῖν ἂν ἑλέσθαι ἢ ζῆν ὥσπερ ἐγώ); tymczasem szlachetny człowiek przenosi nad ἡ μετὰ τοῦ μαλακισθῆναι κάκωσις śmierć na polu walki, stosownie do polecenia Peryklesa danego Ateńczykom: τὸ εὔδαιμον τὸ ἐλεύθερον, τὸ δὲ ἐλεύθερον τὸ εὔψυχον κρίναντες, μὴ περιορᾶσθε τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους (Tucyd. II. 43. 4.).

Z tego widzimy, że Perykles w poglądach swoich zbliżał się niewątpliwie do Sokratesa i Antystenesa. Ale gdy ten ostatni przekładał czyn nad słowa odwrotnie do Prodykosa i jemu podobnych, filozofia głoszona przez Peryklesa zapowiadała pogodzenie domowych spraw z państwowemi, jakoteż słów z czynami (Tucyd. II. 40. 2.: ἔνι τε τοῖς αὐτοῖς οἰκείων ἅμα καὶ πολιτικῶν ἐπιμέλεια, καὶ ἕτερα πρὸς ἔργα τετραμμένοις, τὰ πολιτικὰ μὴ ἐνδεῶς γνῶναι... οὐ τοὺς λόγους τοῖς ἔργοις βλάβην ἡγούμενοι, ἀλλὰ μὴ προδιδαχθῆναι μᾶλλον λόγῳ πρότερον ἢ ἐπὶ ἃ δεῖ ἔργῳ ἐλθεῖν). Pod tym względem Perykles szedł śladem Protagorasa, którego nauka miała być εὐβουλία περί τε τῶν οἰκείων... καὶ περὶ τῶν τῆς πόλεως... Toteż wielki mąż stanu ateński τὰ τῆς πόλεως δυνατώτατος καὶ πράττειν καὶ λέγειν (Plat. Protag. 318. E.) stał się pod wpływem mistrza z Abdery. W sławnej charakterystyce Peryklesa Tucydydes silny położył nacisk na jego wartość duchową (Tucyd. II. 65. 8.: δυνατὸς ὢν τῷ τε ἀξιώματι καὶ τῇ γνώμῃ... μὴ κτώμενος ἐξ οὐ προσηκόντων τὴν δύναμιν...). Jeśli nie w rozumieniu platońskiem (por. Plat. Fedr. 261. a i Plut. Per. 15.), to w duchu Sokratesa przynajmniej ziścił Perykles »rząd dusz« (ψυχαγωγία) na sile opierający się moralnej, nie na brutalnej przemocy (Xen. Memor. I. 2. 10. i 11.: Οὔκουν τῶν φρόνησιν ἀσκούντων τὸ βιάζεσθαι, ἀλλὰ τὸν ἰσχὺν ἄνευ γνώμης ἐχόντων τὰ τοιαῦτα πράττειν ἐστίν. Ἀλλὰ μὴν καὶ συμμάχων ὁ μὲν βιάζεσθαι τολμῶν δέοιτ' ἂν οὐκ ὀλίγων, ὁ δὲ πείθειν δυνάμενος οὐδενός· καὶ γὰρ μόνος ἡγοῖτ' ἂν δύνασθαι πείθειν...). Owóż Protagoras podał różnicę między ἰσχύς a δύναμις (Plat. Protag. 351. A.: οὐ γὰρ ταὐτὸν εἶναι δύναμίν τε καὶ ἰσχύν, ἀλλὰ τὸ μὲν καὶ ἀπὸ ἐπιστήμης γίγνεσθαι, τὴν δύναμιν, καὶ ἀπὸ μανίας τε καὶ ἀπὸ θυμοῦ, ἰσχὺν δὲ ἀπὸ φύσεως καὶ εὐτροφίας τῶν σωμάτων), która zaznacza ogromny przełom w pojęciach ówczesnych. Kiedy bowiem dla jednych εὐδαιμονία była celem uświęcającym środki, jak: gwałt, obłuda, oszustwo (por. Tucyd. II. 39. 1.: πιστεύοντες οὐ ταῖς παρασκευαῖς τὸ πλέον καὶ ἀπάταις ἢ τῷ ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν ἐς τὰ ἔργα εὐψύχῳ... Aryst. Ἀθ. πολ. 29. takich używa zwrotów o demokratach zwiedzionych: ἠναγκάσθησαν... συμπεισθέντων τῶν

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

πολλῶν... i Polityk. 1304. b 10. o uwodzicielskich rządach czterystu: ἐξηπάτησαν... ψευσάμενοι... Nawet Platon w Polityku p. 293. d i 299. b uniewinnia rządzących od gwałtów i oszukaństwa pod warunkiem istotnej ἐπιστήμη) — dla drugich szlachectwo duszy było najwyższem przykazaniem (Tucyd. II. 43. 4.: τὸ εὐδαιμον τὸ ἐλεύθερον, τὸ δὲ ἐλεύθερον τὸ εὔψυχον κρίναντες...)!

Do tej rzeczypospolitej ducha, »wszczynającego ruch... pod męką ciał«, należeli przed innymi Protagoras i Demokryt (fr. 1.: εὐδαιμονίη ψυχῆς καὶ κακοδαιμονίη οὐκ ἐν βοσκήμασι οἰκέει οὐδ' ἐν χρυσῷ· ψυχὴ δ' οἰκητήριον δαίμονος). Wobec walczących ze sobą zdań przeciwnych, czy νόμος czy φύσις jest podwaliną ludzkich stosunków, lub wobec chwiejnego kompromisu u Antyfonta między reakcyą na karb dawnego porządku (εὐνομία) a radykalizmem, odwołującym się do przyrody i siły rzeczy (φύσις ἰσχυρά), niezależnie wystąpił Protagoras z trzecią tezą, że człowiek jest probierzem wszechrzeczy. Gomperz (Griech. Denker I. 362.) wyszukał dosłowne zdanie Goethego, a my wyjmujemy z jego »Aus meinem Leben« dwa wysłowienia na dowód, że ten potentat myśli, podobnie jak Protagoras ze swą władzą duchową (δύναμις), równie dalekim był od bicia pokłonów przed pozytywnem prawem, jak przed materyalną przyrodą (III. Th. 11. B.: »Der Mensch mag seine höhere Bestimmung auf Erden oder im Himmel, in der Gegenwart oder in der Zukunft suchen, so bleibt er deszhalb doch innerlich einem ewigen Schwanken, von auszen einer immer störenden Einwirkung ausgesetzt, bis er ein für allemal den Entschlusz faszt, zu erklären, *das Rechte sei das, was ihm gemäsz ist*«. Tamże o tem, »was *höher als die Natur*, oder als höhere Natur in der Natur erscheint«).

Ale do tak wysokiego humanizmu niewielu Ateńczyków dorosło. Potrzebowali oni przewódcy w życiu państwowem, którego w Peryklesie znaleźli. Ludzie starego kroju widzieli w nim jednak przywłaszczyciela najwyższej władzy, ukróciciela praw i wolności, samodziercę lub jedynowładcę; tymczasem Tucydydes jego stanowisko określa krótko lecz trafnie jako rządy pierwszego męża w republice demokratycznej (Tucyd. II. 65. 9.: ἐγίγνετό τε λόγῳ μὲν δημοκρατία, ἔργῳ δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή. Że λόγος nie jest bynajmniej przeciwieństwem do ἔργον, lecz ma się jak przyczyna do skutku, dowodzi tego terminologia sofistyczna, n. p. Gorg. Hel. 7.: ἄξιος... καὶ λόγῳ καὶ νόμῳ καὶ ἔργῳ, λόγῳ μὲν αἰτίας, νόμῳ δὲ ἀτιμίας, ἔργῳ δὲ ζημίας τυχεῖν). Zresztą dziejopis wojny peloponeskiej poświadcza, że wyrażenie Xerxesa: ἀνειμένοι δὲ ἐς τὸ ἐλεύθερον raczej mogło się tyczyć Ateńczyków, niż Spartan, do których je ograniczył w odpowiedzi Demarat. W przeciwstawieniu bowiem widocznem

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

do chwalby Spartan u Herodota, Tucydydes (II. 39. 1.) wkłada w usta Peryklesowi: οἱ μὲν... ἡμεῖς δὲ ἀνειμένως διαιτώμενοι οὐδὲν ἧσσον ἐπὶ τοὺς ἰσοπαλεῖς κινδύνους χωροῦμεν. W charakterystyce zaś Peryklesa pouczył, że wolność nie na bezwzględnem prawie (δεσπότης νόμος) polega, jeno na zgodzie rządzących z rządzonymi (Tucyd. II. 65. 8.: κατεῖχε τὸ πλῆθος ἐλευθέρως, καὶ οὐκ ἤγετο μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ ἢ αὐτὸς ἦγε).

Ateńczykom wymierzył Herodot sprawiedliwość na innem miejscu (VII. 139.). Wbrew przeważnemu mniemaniu oświadczył on, że stworzywszy flotę stali się wybawcami Hellady. Mimoto nie chciał zrozumieć (VIII. 3.), że hegemonia musiała temsamem przenieść się z rąk Spartyatów do Ateńczyków. Za Peryklesa potęga morska Aten już była rozstrzygnięta i na niej oparła się demokracya, z którą porozumiała się część oligarchów (Aryst. Ἀθ. πολ. 27.: μάλιστα προύτρεψεν [Περικλῆς] τὴν πόλιν ἐπὶ τὴν ναυτικὴν δύναμιν... Pseudo-Xen. Ἀθ. πολ. I. 2.: ὁ δῆμός ἐστιν ὁ ἐλαύνων τὰς ναῦς καὶ ὁ τὴν δύναμιν περιτιθεὶς τῇ πόλει). Przedstawicielem tego odłamu był autor pseudoxenofontowej Ἀθ. πολ., który w rzeczonej broszurze zdemaskował dążenia możnowładców do wykonania zamachu stanu pod hasłem εὐνομία (por. I. 8. i 9.; II. 15.). Przy końcu tego pisemka czytamy jakby przestrogę, że gwałtem oligarchowie celu nie dopną, raczej — uzupełnijmy skądinąd — moralnym wpływem (por. III. 12.: ἀλλ' οὐκ ὀλίγων δεῖ τῶν ἐπιθησομένων τῇ δημοκρατίᾳ τῇ Ἀθήνησιν i Xen. Memor. I. 2. 11.: Ἀλλὰ μὴν καὶ συμμάχων ὁ μὲν βιάζεσθαι τολμῶν δέοιτ' ἂν οὐκ ὀλίγων, ὁ δὲ πείθειν δυνάμενος οὐδενός). Bliskiem jest przypuszczenie, którego dalej rozwijać nie możemy, że ten polityczny traktat stanowi w części odpowiedź na »Prawdę« Antyfontową. W każdym razie nieznany autor wywodów sofisty Antyfonta o εὐνομία i jego prawnopaństwowej doktryny nie podzielał. Już Gomperz (Griech. Denker I. 463. uw. do str. 329.) dostrzegł frazeologię sofistów w mowie posłów korynckich u Tucydydesa (II. 121. 3. i 4.). Potędze Ateńczyków, zdobytej wiedzą, nauką i pieniądzmi, wyniośle przeciwstawiają tam Koryntyanie siłę dorycką, cielesną, domorosłą i wyćwiczoną (ὠνητὴ γὰρ Ἀθηναίων ἡ δύναμις μᾶλλον ἢ οἰκεία· ἡ δὲ ἡμετέρα... τοῖς σώμασι τὸ πλέον ἰσχύουσα ἢ τοῖς χρήμασι... ὃ γὰρ ἡμεῖς ἔχομεν φύσει ἀγαθόν, ἐκείνοις οὐκ ἂν γένοιτο διδαχῇ· ὃ δ' ἐκεῖνοι ἐπιστήμῃ προύχουσι, καθαιρετέον ἡμῖν ἐστι μελέτῃ). Mamy tutaj dwie prawdy sprzeczne: jedną, polegającą na φύσις i τῶν σωμάτων ἰσχύς (zob. Iambl. Protr. 95.: φῦναι μὲν πρῶτον δεῖν... 97.: συντραφῆναί τε αὐτῇ [ἀρετῇ] δεῖ καὶ συναυξηθῆναι... σὺν πολλῷ χρόνῳ καὶ ἐπιμελείᾳ. Antiph. fr. 134. ed. Blass: ἐν νέῳ σώματι ὅταν τις τὴν παιδείαν γενναίαν ἐναρόσῃ...), natomiast drugą opartą na ἐπιστήμη i δύναμις (Plat. Protag. 351. A.: τὸ μὲν καὶ ἀπὸ ἐπιστήμης γίγνεσθαι, τὴν

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

δύναμιν... ἰσχὺν δὲ ἀπὸ φύσεως καὶ εὐτροφίας τῶν σωμάτων. 323. C.: αὐτὴν [ἀρετὴν] οὐ φύσει ἡγοῦνται εἶναι οὐδ' ἀπὸ αὐτομάτου, ἀλλὰ διδακτόν τε καὶ ἐξ ἐπιμελείας παραγίγνεσθαι ᾧ ἂν παραγίγνηται). Że Ateńczykom nie zbywało bynajmniej na μελέτη, od której zdają się ich odsądzać posłowie z Koryntu, świadczą zgodnie Tucydydes (I. 18. 3.: ἐμπειρότεροι ἐγένοντο μετὰ κινδύνων τὰς μελέτας ποιούμενοι) i Pseudo-Xenofont (Ἀθ. πολ. I. 19. i 20.: καὶ κυβερνῆται ἀγαθοὶ γίγνονται δι' ἐμπειρίας τε τῶν πλῶν καὶ διὰ μελέτην· ἐμελέτησαν δὲ... ἅτε ἐν παντὶ τῷ βίῳ προμεμελετηκότες).

Chyba tedy pełniejszą była ta druga prawda od pierwszej, »Prawda« Protagorasa od »Prawdy« Antyfonta, włożona w usta Peryklesowi przez dziejopisa Tucydydesa od prawdy Demaratosa w historyi Herodota; lecz w całej pełni znalazła się ona w jednym człowieku starożytnym i w jednej nauce, a poprzednikiem owego mędrca Hellady był nie Prodykos, lecz Protagoras, według trafnego orzeczenia Gomperza (Gr. Denk. I. 358.): »Jenes kräftige Streben nach rationeller Einsicht und Rationalisierung aller Lebensverhältnisse, das uns bereits als ein Merkzeichen des ganzen Zeitalters erschienen ist und das wir im *Sokratismus* zur schärfsten Ausprägung werden gelangen sehen, war in Protagoras ungemein wirksam und lebendig«. Co więcej, nawet w dziedzinie wiary Protagoras utorował drogę Sokratesowi. Kiedy bowiem dla ubóstwienia przyrody Prodykos unicestwił bogów i ludzi, Protagoras indywidualnym bóstwom nie przeczył dla łatwiejszego wcielenia w społeczeństwie helleńskiem osobowego Boga!

Lwów. *Stanisław Schneider.*

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Pośrednie wzmianki o Tucydydesie starszym.

Mało wiemy pewnego o politycznym antagoniście Peryklesa, o Tucydydesie z Alopeki. Jesteśmy jednak w stanie wydobyć parę aluzyi o nim z dzieł Herodota, Tucydydesa i Xenofonta. Zanim to uczynimy, przypatrzmy się wprzód anegdocie, którą Plutarch przytacza. »Kiedy raz król spartański Archidamos — czytamy w żywocie Peryklesa roz. 8. — pytał się Tucydydesa, czy on, czy jego przeciwnik lepszym jest zapaśnikiem, tenże powiedział: Ilekroć ja w mocowaniu powalę, Perykles sprzeciwiając się, że nie upadł, zwycięża i przekonywa widzów«.

Ulrych Koehler wykazał niedawno w pięknym artykuliku, pomieszczonym w Hermesie z r. 1894. na str. 156—158., że to spotkanie między Archidamosem a Tucydydesem odbyć się nie mogło w Atenach, jeno w Sparcie. Ale kiedy? po ostracyzmie Tucydydesa w r. 444. zdaniem Koehlera, gdyż wygnaniec ateński mógł tam przez pewien czas przebywać, zwłaszcza że w r. 445. przyszedł do skutku pokój pomiędzy Atenami a Spartą. Wiadomo dalej, że równocześnie z banitą Tucydydesem opuściło Ateny kilku jego przyjaciół, a mianowicie poeta Ion z Chios. Nic łatwiejszego tedy, jak wyobrazić sobie z Koehlerem, że w domu króla Archidamosa zawiązała się między nim a dotkniętym przez sąd skorupkowy mężem stanu ateńskim rozmowa o bieżących wypadkach, której prócz innych gości uważnie przysłuchiwał się joński poeta, by ją następnie zapisać w swoich wspomnieniach z podróży. To przypuszczenie uśmiecha się nam tem bardziej, że jeszcze przed Koehlerem autorstwo owej anegdoty przyznaliśmy Ionowi (por. Zag. biogr. Per. str. 15. i nast.).

Jeden wszakże na pozór mało znaczący szczegół sprzeciwia się datowaniu Koehlera tej pogadanki *po* ostracyzmie Tucydydesa. Ani król Archidamos ani Tucydydes bowiem nie mówiliby o zapasach

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

z Peryklesem jakoby o czemś toczącem się właśnie (παλαίει... νικᾷ καὶ μεταπείθει...), gdyby już sąd skorupkowy stanowczo był rozstrzygnął ów turniej na rzecz jednego. Raczej przedstawmy sobie, że oto chwilowo Tucydydes zmógł Peryklesa i wybrał się do Sparty z Ionem, żeby dotychczasowy rozejm na lat pięć, zawarty przez Cymona ze Spartą w r. 451., zamienić na stały 30 letni pokój. Wrócił on z tym pokojem zapewne do Aten, ale już w roku następnym wyszedł z nich jako wygnaniec, gdyż Perykles podniósłszy tymczasem głowę, »pokonał go i przerobił widzów«.

Ktoby pomyślał, że pod wrażeniem owego mocowania się Tucydydesa z Peryklesem Herodot włożył w usta Artabanosa i króla Xerxesa między innemi słowa, które stanowić mogą pendant do rozmowy króla Archidamosa z Tucydydesem! Dłuższy wywód o niebezpieczeństwach wojny z Helladą Artabanos zakończył ogólnoludzką sentencyą, że człowiek wtedy najlepszy, gdy w rozmyślaniach wprawdzie się lęka, nad wszystkiem się zastanawiając, co może go spotkać, ale śmiałym jest w czynie (Herod. VII. 49.). Na to słusznie mu odparł Xerxes (patrz roz. 50.), że gdyby zawsze chciało się bać wszystkiego, to nigdy nicby się nie zrobiło. Lepiej więc odważywszy się na wszystko, w połowie raczej uledz niebezpieczeństwom, niż wszystkiego się przestraszywszy, nigdy na nic się nie narazić. Następują wyrazy, które nas tu najwięcej obchodzą: »Jeśli spierając się z każdem słowem, nic nie wyjawisz nieomylnego, możesz w tem błądzić nie inaczej jak ów, co wyrzekł zdanie twojemu przeciwne. Równe są przeto strony sporne, a jako człowiek czyż może posiadać ktoś nieomylność? Sądzę, że w żaden sposób. Ludzie zatem pochopni do działania zbierają zwykle korzyści, rozważającym zaś wszystko trwożliwie niekoniecznie się wiedzie«.

Jak Artabanos, oparł Tucydydes swe pokojowe rady na przesadzonej obawie i jak tamtemu król perski dał nauczkę, że wygórowana rozwaga nie da się z śmiałym czynem pogodzić, tak w teoryi wyłuszczył tosamo Protagoras w pismach swoich o obopólnem zwalczaniu się zdań przeciwnych (por. tytuły jego dzieł: Ἀντιλογικά lub καταβάλλοντες i τέχνη ἐριστικῶν z wyrażeniami u Plutarcha w żywocie Per. roz. 8.: ὅταν ἐγὼ καταβάλω παλαίων, ἐκεῖνος ἀντιλέγων..., a nadto u Herodota w ks. VII. roz. 50.: ἐρίζων πρὸς πᾶν τὸ λεγόμενον). Dowiódł zaś w praktyce zarządzony przeciw synowi Melezyasa ostracyzm, że pokojowi ze Spartą daleko było do niewzruszonego dogmatu.

Czyżby ślepa odwaga i wojna lepszemi były od małodusznego pokoju? Na to pytanie odpowie Perykles słowy, któremi dziejopis wojny peloponeskiej (Tucyd. II. 40.) każe mu polemizować poniekąd

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

z wylękłem postępowaniem Tucydydesa starszego. Uwidoczniając różnicę między Ateńczykami a resztą Hellenów, wielki mąż stanu ateński zeznał o swoich ziomkach, że wolni od trwogi i od nieuctwa łączą w sobie odwagę z rozwagą (τοῖς ἄλλοις ἀμαθία μὲν θράσος, λογισμὸς δὲ ὄκνον φέρει). Poczem przy całem na oko podobieństwie formalnem, najrozumniejsze poznanie dobrych stron i ujemnych zajęło u Peryklesa miejsce lękliwych rozmyślań, mających według Artabanosa poprzedzać działanie (por. Herod. VII. 49.: ἀνὴρ δὲ οὕτω ἂν εἴη ἄριστος, εἰ βούλομενος μὲν ἀρρωδέοι, πᾶν ἐπιλεγόμενος πείσεσθαι χρῆμα, ἐν δὲ τῷ ἔργῳ θρασὺς εἴη — Tucyd. II. 40.: κράτιστοι δ' ἂν τὴν ψυχὴν δικαίως κριθεῖεν οἱ τά τε δεινὰ καὶ ἡδέα σαφέστατα γιγνώσκοντες καὶ διὰ ταῦτα μὴ ἀποτρεπόμενοι ἐκ τῶν κινδύνων). Mówiąc powyżej nieco: φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας, Perykles miał niewątpliwie na względzie zwłaszcza naukę Protagorasa o tchórzostwie i męstwie (por. Plat. Protag. 359. i 360.).

Pozostaje nam jeszcze jedna wzmianka do omówienia. Xenofont w Memorabiliach (I. 1. 8.) pomiędzy przykładami, jakimi Sokrates poparł swe zdanie, że wynik zabiegów ludzkich bogowie zachowali dla siebie samych, umieszcza na końcu uwagę, że »ani ten, co z możnymi w państwie spokrewnił się, nie wie, czy oni go nie wykluczą z państwa« (οὔτε τῷ δυνατοὺς ἐν τῇ πόλει κηδεστὰς λαβόντι δῆλον, εἰ διὰ τούτους στερήσεται τῆς πόλεως). Niema na to dowodu, lecz wielkie prawdopobieństwo jest za tem, że Sokrates wskazuje ironicznie w tych słowach na specyalny wypadek ostracyzmu. Spróbujmy go więc odgadnąć.

Nie wiemy wprawdzie, kto przez swych krewnych musiał pójść na wygnanie; atoli dowiadujemy się z Plutarcha (Per. 11.), że krewnym Cymona — być może nawet jego zięciem, ponieważ i to oznacza ów wyraz κηδεστής — był Tucydydes z Alopeki [1]). Musiał on politycznie czynnym być jeszcze przed ostracyzmem Cymona i zrazu działać zupełnie w jego duchu. Kiedy jednakże Cymon zaczął się zwolna skłaniać ku nowym prądom w Atenach i równocześnie tracić kredyt w Sparcie (por. Eos, roczn. II., str. 25. i 177. nast.), nie tylko zaufania stronnictwa ludowego nie zyskał, lecz nadto zraził sobie dotychczasowych stronników. Między tymi malkontentami znachodził się odtąd jego krewny czy zięć, Tucydydes syn Melezyasa, zdecydowany trzymać się bądź co bądź pokojowej polityki wobec Sparty. Pozbyć się zatem połowicznego Cy-

[1]) Por. Xen. Mem. I. 1. 8. o δυνατοὶ ἐν τῇ πόλει i Plat. Menon 94. D. o Tucydydesie: ἦσαν αὐτῷ πλεῖστοι φίλοι Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων, καὶ οἰκίας ἦν μεγάλης καὶ ἐδύνατο μέγα ἐν τῇ πόλει καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις Ἕλλησιν...

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

mona było tak dobrze hasłem ateńskich patryotów, jak przyszłej, wyłonionej z demosu koteryi z Tucydydesem na czele.

Może to pierwszy tryumf wielkodusznego Peryklesa nad małostkową polityką syna Melezyasowego, którą już Niebuhr w swoich wykładach potępił, że mianowicie Perykles odwołał do ojczyzny z wygnania osobistego wroga Cymona, którego własny zięć dla doktryny bezwarunkowej zgody ze Spartą nie wahał się opuścić. Sokrates w Memorabiliach Xenofonta szczególnie zdaje się Tucydydesa ubocznie za to karcić, a mimo to Arystoteles w Politei ateńskiej (roz. 28.) zaliczył go do najlepszych obywateli!

Pisarz, za którym Plutarch idzie w roz. 17. Cymona, a którym był w przekonaniu naszem dwukrotnie w poprzedzającym rozdziale wymieniony Tazyjczyk Stezymbrot, chwali umiarkowanie zasad i różnic państwowych tudzież patryotycznych zapasów Peryklesa z Cymonem, w kontraście do głębokiego rozdarcia oraz współzawodnictwa Tucydydesa i Peryklesa. Autorem, który stanowczy ten rozbrat w przeciwieństwie do zgodnej rywalizacyi Peryklesa z Cymonem, skreślił i Plutarchowi w żywocie Peryklesa roz. 11—14. służył za źródło, był bez wątpienia sofista Stezymbrot (por. Zag. biogr. Per. str. 11.). On z pewnością na podobieństwo poety Iona prawdy niezbitej (τὸ βέβαιον według terminologii protagorejskiej u Herod. VII. 50.) starszemu Tucydydesowi nie przyznał.

Lwów. *Stanisław Schneider.*

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Kilka uwag o czasie powstania obu Elektr.

Od czasu, jak A. W. Schlegel [1]) w sposób nader niekorzystny dla Eurypidesa porównał jego Elektrę z Elektrą Sofoklesa i z Choeforami Aischila, od czasu, jak na ważność określenia wzajemnego stosunku tych dramatów zwrócił uwagę G. Hermann [2]), mnoży się ciągle aż do lat ostatnich liczba rozpraw, poświęconych ocenie tych tragedyi.

Zdania wszakże uczonych rozchodzą się od siebie bardzo: gdy jedni w Elektrze Sofoklesowej widzą utwór ze wszech miar znakomity, oryginalny i pierwotniejszy, w Elektrze zaś Eurypidesa nieudolną kopię, dowodzą drudzy, że Eurypidesowy dramat jest wcześniejszy i oryginalniejszy, Sofoklesowy zaś późniejszy i niepozbawiony pewnych i to wcale poważnych braków [3]).

---

[1]) Vorles. über dramat. Kunst, I. str. 154 n.

[2]) Ed. II. El. Soph., praef. p. VIII.

[3]) Do pierwszego, liczniejszego obozu należą prócz dawniejszych, jak C. G. Haupta, Westricka, Feldmanna, Rosenberga, Hartunga, Quecka, Lindemanna, Zöhrera, Vincenza, Erlspergera, G. van d. Weerda, Fischera i w. i., z nowszych: F. Flessa, Die Prioritätsfrage d. soph. u. eur. El. 1882. S. Singer, Die beiden El. 1884. O. Ribbeck, Leipz. Stud. 1885 str. 382 n. J. Vahlen, In Eur. El. coniect. aliquot critica 1887. F. Kraus, Utrum Soph. an Eur. El. aetate prior sit, quaeritur. 1890., nadto wydawcy Sofoklesa dramatów, jak Schneidewin, G. Wolff, H. Weil, historycy literatury greckiej, jak K. O. Müller, Bernhardy, Bergk, Christ i inni.

Na czele drugiego obozu stoi Gruppe, Ariadne str. 453 n., za nim poszedł cały szereg uczonych jak Kolster, Über die Zeit d. Abfassung d. El. d. Soph. u Eur. 1849. W. S. Teuffel, Über. d. Aesch. Promethie u. Orestie 1861. str. 21 n. Bode, Hell. Dichtk. III. 1. str. 408 i 504, nakoniec Wilamowitz-Moellendorff, Die beiden El, Hermes XVIII. str. 214 n.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Widoczna z tego, jak ważnem dla oznaczenia wzajemnego stosunku obu Elektr, a co za tem idzie, wzajemnego stosunku obu poetów do siebie, jest wyjaśnienie pytania, w jakim porządku zostały skreślone i wystawione na scenie obie Elektry, Sofoklesowa i Eurypidesowa. Z okoliczności zaś, że rzecz ta tylokrotnie już z różnych punktów widzenia przez świat uczony była rozpatrywaną, wynika, że sprawa jest zawiła i niejasna; może następnych uwag kilka przyczyni się nieco do jej rozświecenia.

I.

Jak wiadomo, nie posiadamy świadectwa starożytnego o czasie wystawienia obu Elektr. Pewnem jednak jest, że równocześnie powstać nie mogły; ukazują bowiem tyle punktów stycznych, takie podobieństwo motywów, że podobieństwo to nie może być przypadkowe [1]).

Pewny *terminus post quem* dla obu dramatów stanowi Ol. 80, 2 (458), w którym przedstawiono Oresteję Aischila; obaj bowiem poeci nawiązują w swych dramatach do owego utworu Aischilowego w sposób tak wyraźny, że co do późniejszego obu dramatów powstania najmniejsza wątpliwość zachodzić nie może.

Za *terminus ante quem* dla Elektry Eurypidesowej uważać należy rok 405., jako rok wystawienia Żab Arystofanesa [2]). W wierszach bowiem 1313 n. tej komedyi wkłada poeta Aischilowi w usta następujące słowa:

αἳ Ϟ' (sc. ἀλκυόνες) ὑπορώφιοι κατὰ γωνίας
εἰειειειειλίσσετε δακτύλοις φάλαγγες
ἱστότονα πηνίσματα καὶ
κερκίδος ἀοιδοῦ μελέτας,
ἵν' ὁ φίλαυλος ἔπαλλε δελ-
φὶς πρῴραις κυανεμβόλοις κτλ.,

a niżej w w. 1348: εἰειειειλίσσουσα χεροῖν. Widocznie Arystofanes przedrzeźniał tu kogoś, który powtórzył zgłoskę początkową w wyrazie εἰλίσσω. Że przedrzeźniany był tylko Eurypides, i że komedyopisarz miał na myśli Elektrę, wskazują wiersze tej tragedyi 435 n.:

[1]) A jednak spotykamy się ze zdaniem, że r ó w n o c z e ś n i e oba dramata tworzono, u E. B r u h n a: Lucubrationum Eurip. capita sel. w Jahn's Jahrb., Supplbd. 15, 306 n., który brak umotywowania wielu szczegółów w Elektrze Sofokl. tłómaczy pospiechem, z jakim poeta dramat ten miał pisać, aby go równocześnie z dramatem Eurypidesa wystawić. Cel wszakże, jaki mógł mieć przytem poeta, jest dla mnie zgoła niezrozumiały.

[2]) Por. ὑπόϞ.: ἐδιδάχϞη ἐπὶ Καλλίου τοῦ μετὰ Ἀντιγένη... εἰς Λήναια.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

ἵν' ὁ φίλαυλος ἔπαλλε δελ-
φὶς πρῴραις κυανεμβόλοις
εἰειλισσόμενος κτλ.

Żaby Arystofanesa nastąpiły tedy *po* Elektrze Eurypidesa. Czy jednak wnet po niej, czy też dłuższy przeciąg czasu rozdzielał te dwa utwory? Cytując wiersze z Elektry Eurypidesowej, Arystofanes musiał mieć przekonanie, że publiczność ateńska dobrze je pamięta; to też nasuwa się wniosek, że nie zbyt długi okres czasu upłynął między Elektrą Eurypidesa a Żabami Arystofanesa. Wniosek taki czyni w istocie Queck [1]), a wniosek ten nabiera tem większej mocy, że i Plutarch [2]) wspomina o publicznem wygłoszeniu w r. 403. pewnego ustępu z Elektry Eurypidesowej; widocznie więc w r. 403. liczono się jeszcze z tem, że publiczność utwór ten ma w pamięci. Jakoż na podstawie tego doniesienia Plutarcha zbliża Bernhardy [3]) czas napisania Elektry do r. 403. Atoli jedna i druga okoliczność świadczy tylko, że publiczność znała i pamiętała dramat Eurypidesowy, nie świadczy, że pamiętała dlatego, iż niedawno po raz pierwszy utwór ten usłyszała.

Długi ten okres czasu (r. 458—405), na który przypada napisanie i wystawienie po raz pierwszy Elektry Eurypidesowej, możemy ograniczyć.

Chcąc oto ośmieszyć Eurypidesowy zwyczaj wprowadzania na scenę bohaterów mitycznych, odzianych w łachmany, podaje Arystofanes w Acharnejczykach [4]), w. 418 n., cały zbiór takich osób, wymienia więc: Oineusa, Foinixa, Filokteta, Bellerofonta, Telefora, Tyestesa, Inonę. By celudopiąć, stara się oczywiście Arystofanes przytoczyć możliwie największą liczbę takich bohaterów Eurypidesowych; nie jest więc prawdopodobnem, iżby w tym zbiorze pominął jakiegoś znakomitego bohatera mitycznego, którego widział nędzarzem w Eurypidesowym dramacie.

Elektra Eurypidesa sama wskazuje na swą wychudłą postać [5]), na brudną potarganą odzież, w jaką jest odziana i w jakiej na uroczy-

---

[1]) De Eur. El., str. 80.

[2]) Lys. XV.

[3]) Grundriss d. gr. Lit. II. 2. 491.

[4]) Wystawionych w r. 325.

[5]) Por. w. 239 n. οὐκοῦν ὁρᾷς μου πρῶτον ὡς ξηρὸν δέμας
λύπαις τε συντετηκός κτλ.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

stości Hery wystąpić nie może [1]). Arystofanes nie wliczył Elektry do zbioru swego w Acharnejczykach; widocznie więc nie znał jej jeszcze, jak nie znał podobnie w łachmany odzianych Menelaosa z Heleny [2]) i Iokasty z Fenicyanek [3]). Elektra więc wystawiona *po* Acharnejczykach, tak samo jak Helena i Fenicyanki [4]).

Zbliżymy się bardziej do celu, uwzględniając dramata, które z Elektrą stanowiły trylogię.

Dyoskurowie, oznajmiwszy z końcem naszego dramatu, co z każdą z osób, znajdujących się na scenie, ma nastąpić, nie zapominają też o zwłokach pary królewskiej: Ajgistosa oto mają pogrzebać obywatele miasta Argos, a Klytemnestrę Menelaos i Helena, niedawno z pod Troi przybyli [5]). Dziwna to zaiste drobiazgowość ze strony poety. Zapewnienie, że ciała zabitych będą pogrzebane, jest tu tak samo zbyteczne, jak byłoby zbytecznem z końcem Choefor lub Elektry Sofoklesa, gdzie też rzeczywiście wzmianki nawet o tem nie znajdujemy. Dziwniejszą jeszcze jest okoliczność, że poeta wskazuje wyraźnie, kto się ma tymi pogrzebami zająć i to, kto jednym, a kto drugim. Dla czegoż obojgu, jako parze królewskiej, nie mają sprawić pogrzebu Argejczycy, po co tu jeszcze Menelaosa, a zwłaszcza Heleny? Widocznie chodziło poecie o to, by w końcu dramatu uczynić wzmiankę o Helenie i do wzmianki tej nawiązać następującą uwagę w. 1280 n.: ...Πρωτέως γὰρ ἐκ δόμων ἥκει λιποῦσ' Αἴγυπτον οὐδ' ἦλθεν Φρύγας· Ζεὺς δ', ὡς ἔρις γένοιτο καὶ φόνος

---

[1]) Por. w. 184 n. σκέψαι μου πιναρὰν κόμαν
καὶ τρύχη τάδ' ἐμῶν πέπλων
εἰ πρέποντ' Ἀγαμέμνονος
κούρᾳ ˝σται βασιλείᾳ κτλ.;
por. w. 304 n. πρῶτον μὲν οἵοις ἐν πέπλοις στολίζομαι,
πίνῳ δ' ὅσῳ βέβρι϶' κτλ.

[2]) Por. w. 554 n.

[3]) Por. w. 322 n.

[4]) Fenicyanki wystawiono około r. 409, (zob. Christ Gr. Lit. str. 198 uw. 3.), Helenę w każdym razie nie przed Elektrą, jak się o tem wnet przekonamy. Na rzecz tę całą zwrócił już pokrótce uwagę Haupt na c. m. str. 667. Haupt zestawia nadto w. 175 n. Elektry z w. 1444 n. Ptaków i w. 319. Chmur Arystofanesa i upatruje w ostatnich alluzyę do Elektry; alluzya ta wszakże naszem zdaniem za mało wyraźna.

[5]) Por. w. 1276 n. ...τόνδε ϶' Αἰγίσθου νέκυν
˝Αργους πολῖται γῆς καλύψουσιν τάφῳ
μητέρα δὲ τὴν σὴν ἄρτι Ναυπλίαν παρών
Μενέλαος, ἐξ οὗ Τρωικὴν εἶλε χ϶όνα,
Ἑλένη τε ϶άψει·

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

βροτῶν, εἴδωλον Ἑλένης ἐξέπεμψ' εἰς Ἴλιον. Słowa te z całością bynajmniej się nie łączą, podnoszą zaś tak wyraźnie odmienne stanowisko, jakie w przedstawieniu mitu o Helenie Eurypides w dramacie tegoż nazwiska zajął, że z końcem Elektry inaczej ich wytłómaczyć nie potrafimy, jak jako zapowiedź owego dramatu z zamiarem zaciekawienia publiczności. Podobna zapowiedź wtedy tylko jest stosowna, kiedy poeta może ją spełnić wobec tej samej publiczności, którą zaciekawił — innemi słowy: wyrazy powyższe wskazują, że Helena wnet po Elektrze wystawiona, do tejsamej tetralogii, co i ona, należy.

Że zresztą dwa dramata, z których jeden na drugi wskazuje, u Eurypidesa w istocie do jednej tetralogii zaliczyć należy, uczy nas analogia Heleny i Andromedy. W Helenie czytamy w w. 769. o σκοπιαὶ Περσέως, a w w. 1464. o Περσείων οἴκων ἀκταί. Są to wskazówki na treść Andromedy w porównaniu z powyższą wskazówką w Elektrze na treść Heleny nader blade, a przecież Helena i Andromeda należą do jednej tetralogii, jak nas o tem wyraźnie poucza scholion do w. 1021. Tesmoforiadzuz [1]).

To też myśl umieszczenia Elektry i Heleny w jednej tetralogii nie jest wcale nowa. Miał ją już Bode [2]), miał Hartung [3]), podniósł ją w najnowszych czasach Zieliński [4]), i uważać ją też należy za zupełnie naturalną; jeżeli wielu uczonych jej nie podziela, przyczyny tego należy szukać w okoliczności, że nie mogli jej pogodzić z innemi wskazówkami.

Andromeda oto wyprzedziła Żaby, wystawione w r. 405, o lat ośm (według scholion do w. 53. Żab) [5]). Andromedę więc umieszczono wespół z Heleną w roku 412.

Otóż niektórzy uczeni przenoszą także Elektrę na rok 412 [6]). Inni nie poszli za tem zdaniem ze względu na w. 1346 n. Elektry:

νὼ δ' ἐπὶ πόντον Σικελὸν σπουδῇ
σώσοντε νεῶν πρῴρας ἐνάλους
διὰ δ' αἰθερίας στείχοντε πλακὸς
τοῖς μὲν μυσαροῖς οὐκ ἐπαρήγομεν κτλ.

---

[1]) Ἀνδρομέδαν· Πιθανῶς· συνδεδίδακται γὰρ τῇ Ἑλένῃ.

[2]) Na przyt, m. str. 404.

[3]) Eur. rest. II. str. 301.

[4]) Na przyt. m. str. 98.

[5]) Ἡ δὲ Ἀνδρομέδα ὀγδόῳ ἔτει προεισῆλθεν.

[6]) Jako to: Hartung na przyt. m., Bergk u Welckera, Die gr. Trag., Zusätze str. 1587; por. Meineke, Frgm. Com. Gr. II. 2. str. 952; T. Fix, Ed. Eur. p. XI.; K. O. Müller, Gesch. d. gr. Lit. II. str. 157; Nauck, El. Sof., przedm. str. 33. i i.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Skoro bowiem te wiersze odnoszono do wyprawy sycylijskiej, sądzono, i słusznie, że nie mógł ich poeta napisać w r. 412, kiedy flota ateńska była już zniszczona, lecz musiał je pisać wtedy, kiedy z wyprawą tą pewne nadzieje łączono.

Większość tedy uczonych nie zapoznawała wprawdzie ścisłego związku Elektry z Heleną, sądziła wszakże, że ze względu na powyższe wiersze należy Elektrę przenieść na czas wyprawy sycylijskiej, najbliższej roku 412; oświadczyła się przeto za rokiem 413, mając na myśli wyprawę pod wodzą Demostenesa [1]).

Czy i o ile wyżej wspomniane wiersze mogą zaważyć na szali przy oznaczeniu czasu powstania Elektry, zobaczymy poniżej; wpierw zastanówmy się nad tem, czy data roku 412. jest dla Heleny i Andromedy tak pewną, jak do niedawna mniemano.

Że Andromeda była już w r. 414. znana, świadczy scholion do w. 347. Ptaków Arystofanesowych, wystawionych (według ὑπόϑ. α'. i β'.) w r. 414: καὶ δοῦναι ῥύγχει φορβάν· Ἀσκληπιάδης φησὶν ἀπὸ Ἀνδρομέδας εἶναι... ...Ἄλλως· παρὰ τὸ Εὐριπίδου ἐξ Ἀνδρομέδας ἐκϑεῖναι κήτει φορβάν· ὡς Ἀσκληπιάδης, τὰ μηδέπω διδαχϑείσης τῆς τραγῳδίας παρατιϑέμενος. Z tego scholion tyle w każdym razie widoczna, że już w starożytności uważali niektórzy Andromedę za wcześniejszą od Ptaków [2]).

Dalej się posuniemy, uwzględniając wyniki, do jakich dochodzi Zieliński odnośnie do Tesmoforiadzuz [3]). Że bowiem Andromeda o rok jeden wyprzedziła wspomnianą komedyę, świadczą Tesmof. w. 1009 n. i 1059 n., a szczególnie scholion do w. 1069. tej komedyi [4]). Na podstawie więc tych wskazówek i wyżej przytoczonego scholion do w. 53. Żab przyjmowano rok 411, jako rok wystawienia Tesmoforiadzuz. Zieliński jednak, opierając się na w. 61. Ós Arystofanesa: οὐδ' αὖϑις ἀνασελγαινόμενος Εὐριπίδης i na scholion do tego miejsca: κατ' αὐτοῦ γὰρ καϑῆκε τὰς Θεσμοφοριαζούσας, stwierdza, że Tesmoforiadzuzy (w pierwotnej postaci, tak zwana przezeń Kalligeneia) powstały wpierw, aniżeli

---

[1]) Tu należą Weil, Sept. traged. d'Euripide str. 568 n.; Rauchenstein, Fleck. Jahrb 101. str. 587 n.; Kolster, na przyt. m. str. 156; Wilamowitz, Anal. Eur. str. 152; Singer, na przyt. m. str. 84, E. Bruhn, na przyt m. str. 136. Że jednak i tym uczonym myśl o równoczesności Elektry i Heleny sama się nasuwała, widać ze sposobu, w jaki Wilamowitz stara się wyszukiwać okoliczności, przemawiające rzekomo przeciw równoczesności tych dramatów. Wywody Wilamowitza trafnie zbija Zieliński na przyt. m. str. 98.

[2]) Por. Zieliński, na przyt. m. str. 97.

[3]) Na przyt. m str. 79 n.

[4]) Ἐπεὶ πέρυσιν ἐδιδάχϑη ἡ Ἀνδρομέδα.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Osy, wystawione w roku 422 [1]). Rozpatrując następnie komedye, jakie w okresie czasu między r. 422. a 424. Arystofanes na scenie wystawił, wykazuje Zieliński, że tylko uroczystość wielkich Dyonizyów r. 424. jest niezajęta przez żadną komedyę Arystofanesową, że więc we wskazanym okresie czasu tylko wtedy, t. j. podczas wielkich Dyonizyów r. 424. Tesmoforiadzuzy mogły być wystawione.

Jak więc widzimy, Zieliński dał wiarę innym wskazówkom i doniesieniom, nie zaś owej wzmiance scholiasty do w. 53. Żab. I słusznie. Ów scholiasta bowiem i zresztą także bałamutne podaje wiadomości, jak to Zieliński również zauważył [2]).

A owe wiersze Elektry Eurypidesowej 1346 n., w których jest wspomniany πόντος Σικελός? Czy mamy je uwzględnić? Zieliński uczynił to; chcąc dla Tesmoforiadzuz otrzymać *terminum post quem*, odniósł ową wzmiankę o πόντος Σικελός do wyprawy sycylijskiej z r. 425. pod wodzą Sofoklesa i Eurymedonta.

My tej wzmianki uwzględnić nie możemy. Końcowa bowiem partya Elektry, począwszy od w. 1292, ma właściwości, które każą powątpiewać o autentyczności tej całej partyi — z wyjątkiem może tylko exodikon. Na niektóre szczegóły zwrócił już uwagę A. Nauck [3]). Trafną jest zwłaszcza uwaga Naucka, że wiersze 1303—1315. są zgoła pozbawione sensu. Tosamo niemal możnaby jednak powiedzieć o ustępie owe wiersze poprzedzającym, tudzież o ustępie, po nich następującym. Już zaraz pierwsze pytanie chóru w. 1292 n.: Θέμις εἰς φθογγὰς τὰς ὑμετέρας ἡμῖν πελάθειν, które ma tosamo znaczyć, co pytanie Elektry w w. 1295: καὶμοὶ μύθου μέτα, jest dziwne pod względem językowym, a wprost niezrozumiałe pod względem rzeczowym. Chór pyta, czy mu wolno do bóstw przemawiać. Widocznie czyni to z nieśmiałości. O tem, by jemu, jako biernemu świadkowi zbrodni, usuniętej zresztą z jego oczu, niewolno było mówić do bóstw, myśleć nie mógł, a przecież podobną myśl narzuca mu Kastor w swej odpowiedzi w. 1294: Θέμις, οὐ μυσαραῖς τοῖσδε σφαγίοις. Niemniej dziwną jest odpowiedź, jaką daje Kastor Elektrze w w. 1296 n.: καὶ σοὶ (sc. μύθου μέτα)· Φοίβῳ τήνδ' ἀναθήσω πρᾶξιν φονίαν. Pomijając bowiem niezrozumiałe dla nas futurum ἀναθήσω, musimy zauważyć, że tu Kastor wyjmuje od winy nie tylko Elektrę, która prze-

[1]) Por. ὑπόθ. α'. Ós.

[2]) Str. 107 n.

[3]) De tragic. Graec. fragm. observationes criticae str. 8. uw.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

cież wespół z bratem matkę mordowała [1]), lecz i Orestesa, który według własnych słów Kastora [2]) pospołu z Apollinem jest winnym.

Według tego, jak obecnie rzecz Kastor przedstawia, żadna z osób na scenie nie splamiła się mordem, pocóż więc, udzielając posłuchania, warunek ten uwydatnił?

W ustępie po w. 1315. żegna Elektra brata z żalem, uzasadniając ten żal w w. 1323 n.:

διὰ γὰρ ξευγνῦσ' ἡμᾶς πατρῴων
μελάθρων μητρὸς φόνιοι κατάραι.

Uzasadnienie to w ustach Elektry, która, wychodząc za mąż, opuszcza dom rodzicielski, wcale jest niestosowne.

Cały zresztą koniec dramatu, od w. 1292. począwszy, razi z wielu względów. Mowa boga w teofanii właściwie rzecz kończy. Zazwyczaj wszakże jeszcze odpowiada mu krótko ten, do którego owa mowa była skierowana, zaznaczając zgodę z wolą bóstwa, poczem wnet chór jakąś ogólną uwagą dramat zamyka. Taki szablonowy niemal układ znajdujemy wszędzie u Eurypidesa, gdzie tylko zastosowano teofanię [3]). W Elektrze zaś następuje po teofanii długa komatyczna partya, w której mieszczą się zapytania, stawiane bóstwu, i jego odpowiedzi, dalej scena pożegnania się rodzeństwa, nakoniec powtórna mowa bóstwa, zawierająca streszczenie tego, co już przedtem powiedziano. W pytaniach stawianych bóstwu, bierze i chór udział, dążąc w ten sposób do wyświecenia sytuacyi. Podobne pytania zadają sobie u Eurypidesa zazwyczaj aktorowie, chór tylko w nieobecności drugiego aktora na scenie [4]), lub stając w obronie jednego aktora [5]).

Z tychto powodów podzielam w zupełności zdanie Naucka o nieautentyczności końcowej partyi naszego dramatu, począwszy od w. 1292 [6]), partyą tą objęte są też wiersze, zawierające ową rzekomą alluzyę do wyprawy sycylijskiej.

---

[1]) Por. w. 1224 n.

[2]) W. 1244 n.

[3]) Por. Androm. 1203 n., Hel. 1643 n., Hippol. 1434 n., Hiket. 1191 n., Ion 1613 n., Ifig. taur. 1443 n., Orest. 1680 n.

[4]) Por. El. 749 n., Hel. 305 n., 1623 n., Or. 836 n., Androm. 1019 n., Hiket. 637 n., If. taur 1152 n., Ion 1108 n., Alc 146 n., 492 n. i 568 n., Med. 806, 1282 n., Hipp. 267 n., 709 n. i 871 n., Phoen. 1327 n.

[5]) Heraklid. 111 n.

[6]) Natomiast muszę przeciwko Nauckowi wziąć w obronę partyę od w. 1233. do 1291. Φαίνουσι w w. 1234. poprawia już Kirchhoff trafnie na βαίνουσι; δαίμονες obok θεοί oznaczają tu bóstwa niższego rzędu, jak często u Platona (p. Legg. V. 738 d, ibid. VIII. 848 d, Rep. III. 342 a., Apol. 27 d.). Πρόσπτυξον w w.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Uzyskaliśmy poprzednio jako *terminum ante quem* dla naszego dramatu Lenaje r. 425. t. j. datę wystawienia Acharnejczyków, obecnie możemy się oprzeć na owej części dociekań Zielińskiego, z której wynika, że Tesmoforiadzuzy nie później, jak w czasie wielkich Dyonizyów roku 424. zostały przedstawione; ponieważ zaś trylogia, składająca się z Elektry, Heleny i Andromedy wyprzedziła, jakieśmy widzieli, o rok wspomnianą komedyę, przeto pozostaje tylko uroczystość wielkich Dyonizyów roku 425, w czasie której ta trylogia Eurypidesa mogła być wystawioną.

Wobec tak ściśle oznaczonej daty wystawienia Elektry Eurypidesowej, do jakiej doszliśmy, moglibyśmy tu skończyć uwagi nasze o tym dramacie. Ponieważ jednak uczeni, rozpatrując tę sprawę, brali wzgląd tak na treść, jak i na formę dramatu, i my to uczynimy; mianowicie zastanowimy się nad tem, czy treść i forma dramatu z powyżej oznaczoną datą zgadzają się, czy też się nie zgadzają.

Polityczne wyobrażenia i społeczne przekonania, jakim Eurypides w dramacie daje wyraz, nie stanowią u niego pewnego kryteryum chronologicznego. Eurypides bowiem, chociaż jest niewątpliwie dzieckiem swego czasu, nie jest niem jednak w tem znaczeniu, by ulegał każdorazowym prądom chwili i odźwierciedlał je natychmiast w swych dramatach; owszem, wyprzedzając współczesnych pod niejednym względem, toruje on raczej drogę nowym pojęciom. Mając rzecz tę na uwadze, nie możemy wielkiego znaczenia przywiązywać do wniosków, dotyczących czasu wystawienia Elektry Eurypidesowej, jakie czynią uczeni, opierając się na znalezionych w dramacie poglądach poety tak politycznych jak społecznych zwłaszcza, że jedna i ta sama okoliczność wywołuje u nich sądy, zgoła nieraz sprzeczne [1]).

Z powyżej zaznaczonego stanowiska należy się też zapatrywać na wycieczki, jakie w dramacie przeciw wyroczni i wieszczkom znajdujemy.

1255. można z Nauckiem poprawić na πρόσπτυξαι. — Θεοὶ ἔζοντ' ἐπὶ ψήφοισιν αἵματος πέρι w w. 1258 n. przestaje razić, jeżeli tylko ἐπὶ otrzyma tu, jak często, znaczenie celowe. Cała ta partya zresztą niczem nie razi, odpowiada zaś zupełnie technice Eurypidesa i potrzebna jest, jako nawiązanie do mitu. Po niej niewątpliwie następowały nieliczne pewnie wiersze, w których Orestes i Elektra wyrażają swe poddanie się woli bóstwa, a po tych wierszach exodikon chóru. Wiersze owe Orestesa i Elektry zastąpiono później przydłuższym komosem, a że to dość późno nastąpić musiało, świadczy negatywne, co prawda, spostrzeżenie Naucka, że z tej partyi nigdzie cytatu nie znajdujemy.

[1]) Por. Haupt, na przyt. m. i Flessa, na przyt. m. str. 112 n.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Wypadnie nam tedy odmówić uzasadnienia zdaniom Bodego [1]) i Flessy, którzy z powodu właśnie takich wycieczek dramat nasz do Orestesa i Ifigenii tauryjskiej zbliżają. Dlaczegoż nie zbliżyć Elektry raczej do Filokteta [2]), w którym niemniej ostrą uwagę o wieszczkach znajdujemy [3])?

Pewne światło na czas powstania Elektry Eurypidesowej rzuca treść końcowych wierszy dramatu. Arnoldt [4]) zaznacza trafnie, że w najdawniejszych dramatach Eurypidesowych zawierają exodika jakąś filozoficzną uwagę, zastosowaną do treści dramatu, w późniejszych przemowę do chóru lub sceny, w najpóźniejszych przemowę do publiczności. Trafność tego spostrzeżenia stwierdza następstwo dramatów, których czas znamy. Exodikon Elektry zawiera obok przemowy do aktorów także ogólną uwagę. I z tego więc względu należy Elektrę bezsprzecznie do grupy dawniejszych dramatów Eurypidesa zaliczyć.

Biorąc na uwagę formę zewnętrzną dramatu, nadmienić przedewszystkiem winniśmy, że dotychczas w tym względzie nic takiego nie zauważono, coby Elektrę w rzędzie późniejszych utworów poety stawiało. Ci nawet, którzy tę tragedyę przenoszą na rok 413, muszą przyznać, że forma przemawia raczej za czasem wcześniejszym [5]).

Staranność w ogóle w formie zewnętrznej zawisła od tylu różnych okoliczności, że gdyby nawet był uzasadniony sąd, jaki wydaje Wilamowitz [6]): »numeri mediae fere diligentiae inter Supplices et Phoenissas«, wahałbym się przyznać mu jakąkolwiek doniosłość przy oznaczeniu czasu dramatu. Że w szczególności z ilości rozwiązań w trymetrach jambicznych nie można jeszcze wysnuwać wniosków o czasie powstania jakiegoś dramatu, uczy zestawienie takich rozwiązań, dokonane przez Rumpla [7]). Niemniej okoliczność, na którą Gruppe [8]) zwraca uwagę, że w Elektrze nie znajdujemy apostrofy na końcu trymetrów, nie może mieć doniosłości w określeniu chronologicznem [9]).

---

[1]) Hell. Dichtk., str. 504.

[2]) Z r. 431. p. ὑπόθ. do Medei.

[3]) Frgm. 793.

[4]) Die chor. Tecnn. d. Eur. str. 355.

[5]) Por. Bruhn, Jahn's Jahrb., Supplbd. 15. str. 317. i Flessa str. 111

[6]) Anal. Eur. str. 152.

[7]) Co do Euryp. w Philol. 24. str. 407 n., co do Aisch. i Sofokl. tamże 28. str. 425 n. Por. nadto Bergk, GLit. III. str. 107 n.

[8]) Ariadne, str. 454.

[9]) Okoliczność ta miałaby w myśl znanej hipotezy G. Hermanna przemawiać za czasem przed r. 431. dla naszego dramatu. Temu sprzeciwia się brak apostrofy n. p. w Filoktecie Sofoklesa.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Natomiast ważnym jest wybór metrów, których poeta użył w partyach lirycznych dramatu. Mam tu na myśli szczególnie jamby, trocheje, daktylo-trocheje i daktylo-epitryty. Ze względu na użycie jambicznych strof w pieśniach chórowych należy Elektrę niewątpliwie do starszych dramatów Eurypidesa zaliczyć. Z zestawienia tych strof u Eurypidesa [1]) widzimy, że zdarzają się one szczególnie w starszych dramatach. Podobnie tylko w dramatach z przed roku 415. zdarzają się u Eurypidesa daktylo-trocheje [2]). Daktylo-epitryty w Elektrze w. 859—65, 873—79. wskazują również na względną wczesność tego dramatu. Eurypides składał daktylo-epitryty tylko w dawniejszych dramatach jak Medei [3]), Andromasze [4]) i Troadach [5]), podobnie jak to uczynił Sofokles tylko w Ajasie [6]), Edypie królu [7]) i Trachinkach [8]). Wielce charakterystycznym dla Eurypidesowej Elektry jest brak tetrametrów trochaicznych w dyalogu. Już G. Hermann zauważył [9]), że dopiero w późniejszych dramatach Eurypidesa, napisanych po Ol. 91, napotykamy w partyach dyalogicznych na nowo wprowadzony tetrametr trochaiczny; znajdujemy je w Ionie [10]), Ifig. taur [11]), Troadach [12]), Fenicyankach [13]), Orestesie [14]), Ifig. aul. [15]), Bakchai [16]).

---

[1]) Są to strofy następujące: Alcestis (z r. 438) w. 213—243. Herakles (ok. r. 423. p. Christ. GLG. 201) w. 408—439., Androm (ok. r. 423. p. Berg, Herm. 18, 490). w. 464—495, Hiket. (ok. r. 421. p. Christ. na przyt m. 202) w. 72—86, 598—633, 778—93, 798—832, Troady (z r. 415) w. 308—340, 1287—1332. Do nich dołącza się Elektra w. 1117—1232.

[2]) Jak w Alcestis w. 266—71, 903—910, 926—34, Medei (z r. 431) w. 204—212, 976—88, Hippol. (z r. 428) w. 1102 n., Hekabie (prawdop. wnet po Hippol. p. Christ. na przyt. m. 200) w. 905 n, Helenie w. 1107 n, Androm. w. 135 n., 274 n, Troad. w. 820 n. 1081 n. Tu przyłącza się Elektra z daktylo-trochaiczną partyą w. 476—86.

[3]) W. 410 n., 643 n., 976 n.

[4]) 766 n.

[5]) 799 n.

[6]) 172 n.

[7]) 1086 n.

[8]) 94 n.

[9]) Elem. doctr. met. p. 83 sqq.

[10]) Wyst. po r. 421, por. Christ, na przyt. m. str. 202; w. 517—65, 1250—60, 1614—22.

[11]) Wyst. prawdop. po r. 420, por. Christ, na przyt m. str. 197; w 1203—1233.

[12]) W. 444—61.

[13]) Wyst. około r. 409; w. 588—637, 1335—39.

[14]) Z r. 408; w. 729—806, 1506—36, 1549—53.

[15]) Po r. 406; w. 317—401, 855—916, 1338—1401.

[16]) Po r. 406; w. 604—41.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Jak więc widzimy ani wzgląd na treść dramatu, ani na jego formę zewnętrzną nie sprzeciwia się wcale wynikom poprzednio uzyskanym i owszem jeden i drugi wzgląd wyniki owe stanowczo popiera.

II.

Gdy co się tyczy Elektry Eurypidesowej, znalazły się wprawdzie nieliczne, w każdym razie jednak pewne zewnętrzne wskazówki chronologiczne, które umożliwiły nam ścisłe oznaczenie daty wystawienia tego dramatu, to względem Elektry Sofoklesowej niemal nie posiadamy podobnych wskazówek; wskazówki, jakie są, ujmują czas wystawienia tej tragedyi w granice nader rozległe. Tem większa tedy zachodzi tu potrzeba zwrócenia uwagi na formę dramatu.

Że niewątpliwym *terminus post quem* jest także dla Sofoklesowej Elektry rok wystawienia Orestei Aischila, nadmieniono już wyżej. Z okoliczności, że Sofokles w Elektrze swej nawiązał w niejednym względzie do Choefor Aischila, nie wynika jednak bynajmniej, że te dwa utwory krótki tylko oddziela przeciąg czasu [1]), więcej, zdaniem mojem, byłby może uzasadniony wniosek przeciwny, przynajmniej bardzo trafnie wniosek taki uzasadnia Erlsperger [2]): *Es würde mehr als kühn gewesen sein, zu einer Zeit, wo die Wirkung der äschyleischen Eumeniden noch im frischen Andenken gewesen, mit einem Drama aufzutreten, das auf den erschütternden Eindruck des Wahnsinns des Orestes und der Verfolgung der Furien Verzicht leistete.*

Terminus ante quem stanowi dla Sofoklesowego dramatu rok 408, jako rok wystawienia Orestesa Eurypidesowego, w którym poeta nawiązał właśnie do Elektry Sofoklesowej. Już samą myśl napisania dramatu, przedstawiającego los matkobójcy, który nie wie nic jeszcze o tułaczce, jaka go czeka, który mimo swej zbrodni piastuje godność królewską i w ogólności zażywa szczęścia, mogła z całej znanej nam literatury poddać Eurypidesowi tylko Elektra Sofoklesa. Różnica między położeniem bohatera Sofoklesowego a Eurypidesowego polega na tem, że u Eurypidesa matkobójca również wprawdzie zażywa spokoju i szczęścia, lecz nie długo; wnet staje on się nędzarzem, trapionym przez wyrzuty sumienia, rzuconym na łoże boleści, nawiedzanym przez napady obłąkania, odepchniętym przez wszystkich: bliżsi i dalsi uznają go

[1]) Jak utrzymują Nauck, w przed. do 8. wyd. El. Sof str. 8, O. Ribbeck, Soph. u. seine Tragöd. str. 12. i J. Singer na przyt. m. str. 85.

[2]) Beitr. zur Erkl. d. El. d. Soph. str. 5.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

winnym i skazują na śmierć. Widoczną jest tu myśl poety. Choćby matkobójca przez cały czas przed czynem i w pierwszych chwilach po czynie okazywał spokój i hart duszy, jakie n. p. Orestes Sofoklesowy okazuje, czyniłby to jednak z wielkim tylko wysiłkiem woli nad sobą panując, w końcu musiałaby nastąpić reakcya, i to reakcya tem gwałtowniejsza, im większe było poprzednio panowanie nad sobą. Choćby dalej wszyscy przez czas pewien milcząco pochwalali czyn matkobójstwa, spełniony zwłaszcza w tak wyjątkowych warunkach, to przecież w końcu wszyscy musieliby się ze wzgardą od sprawcy odwrócić.

Niesłuszność czynu Orestesowego zaznacza Eurypides wogóle w Orestesie o wiele dobitniej, aniżeli to czyni w Elektrze. I właśnie ta okoliczność jest w wysokim stopniu charakterystyczna. W Elektrze nawiązuje poeta do Orestei Aischila, gdzie czyn Orestesa znajduje wprawdzie niejakie uzasadnienie, ale za bezwzględnie dobry uznanym nie jest, — bo na cóżby w takim razie Aischil wprowadzał Erinye? — to też Eurypides zwalcza owo Aischilowe uzasadnienie, trzymając się w wycieczkach przeciw czynowi Orestesa pewnych granic umiarkowania. W Orestesie natomiast dokłada poeta wszelkich starań, by czyn ten w jak najgorszem przedstawić swietle. Cóż mogło w wyższym stopniu obudzić w poecie potrzebę wyrażenia większej niechęci do czynu Orestesowego, jak ukazanie się już po jego Elektrze dramatu Sofoklesowego, w którym poeta już nie uniewinnia, ale niemal uwielbia czyn Orestesowy?!

Możemy to nawiązanie Orestesa do Elektry Sofoklesowej śledzić nawet w szczegółach. Tu i tam chór składa się z argejskich niewiast, tu i tam mord odbywa się wewnątrz pałacu Atrydów, a podczas tego Elektra stoi na czatach. Hermiona nakoniec, tak wylana dla Elektry i udająca się z ofiarą na grób zmarłych, to jakby odtworzona postać Chrysotemidy Sofoklesowej. Wobec tego nie waham się za Wilamowitzem [1]) twierdzić, że dramat Orestes z świadomem a zamierzonem oparciem sią na Elektrze Sofoklesowej został napisany — więcej nawet, że jej swe powstanie zawdzięcza. Orestes Eurypidesa mógł powstać tylko pod świeżem wrażeniem Elektry Sofoklesowej, to też niewątpliwie krótki tylko przeciąg czasu dwa te dramata oddziela.

Niewątpliwą dalej jest rzeczą, że Sofokles napisał Elektrę później aniżeli Antygonę. W obu dramatach znajdujemy po parze sióstr z podobną, a zamierzoną sprzecznością w charakterach: Elektra odpowiada

[1]) Herm. XVIII. str. 240 n.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Antygonie, Chrysotemis Istmenie. Sprzeczność ta jest w obu dramatach środkiem poetyckim, służącym do oświecenia charakteru bohaterki. Atoli pomijając już okoliczność, że Ismena była postacią więcej znaną, gdyż już przez liryków, jak Mimnermosa, Ferekydesa, Iona opiewaną, Chrysotemis zaś raz tylko jeden w Il. IX. 145. jest wspomniana, zaznaczyć winniśmy, że w Antygonie owo przeciwieństwo charakterów zostaje w związku z akcyą: Antygona zwierza się przed siostrą z wielce niebezpiecznem przedsięwzięciem i mimo jej oporu zamiar swój do skutku doprowadza; w Elektrze natomiast zupełnie podobna sytuacya zgoła na bieg wypadków nie wpływa: Elektra snuje plan mordu Aigista i chce dla swego planu pozyskać Chrysotemidę, ale plan ten nie przychodzi do skutku. Widoczna, że tego, co poprzednio poeta zastosował z takiem mistrzostwem w Antygonie, mając podstawę w micie i w akcyi samej, użył ponownie w Elektrze, chociaż rzecz ta tu, na odmienny przeniesiona teren, z akcyą właściwą w żadnym nie zostaje związku. Remiscencyi pewnej z Antygony dopatruje się nadto nie bez podstawy Christ [1]) w El. w. 379 n.

Gruppe [2]) zaś zwraca na to uwagę, że zapoznawanie i poznawanie się wzajemne osób w Elektrze wskazuje na powstanie naszego dramatu po Edypie królu, w tym bowiem dramacie takie poznawanie i zapoznawanie osób i rzeczy jest niejako osią akcyi całej. A zatem stosunek między Edypem a Elektrą byłby taki sam, jakiśmy wyżej stwierdzili między Antygoną a Elektrą. Co tam akcya z sobą przyniosła i co dalszej akcyi drogę torowało, tego tu użyto do stworzenia efektownej sytuacyi dramatycznej, w luźnym tylko zostającej związku z akcyą. Edypa wystawiono w pierwszych latach wojny peloponeskiej, Elektrę więc w każdym razie później.

Na tem wyczerpalibyśmy okoliczności zewnętrzne, rzucające niejakie światło na czas powstania Elektry Sofoklesowej.

Inne szczegóły, które różni uczeni przywodzą, nie przyczyniają się, zdaniem naszem, wcale do bliższego określenia tego czasu.

I tak Christ [3]) widzi trafnie podobieństwo niejakie między opisem nieszczęśliwego wypadku z spłoszonymi końmi w Hippolicie w. 1230 n. a opisem upadku Orestesa w Elektrze 743 n., okoliczność ta wszakże, jak sam Christ przyznaje, nie ma znaczenia w określeniu chronologicznem; mimo bowiem nie dającego się zaprzeczyć podobieństwa obu

[1]) GLG. str. 182.
[2]) Ariadne. str. 269 n.
[3]) Na przyt. m. str. 182.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

opisów nie potrafimy powiedzieć, który z nich jest wcześniejszy, a który późniejszy.

Gruppe [1]) i Flessa [2]) sądzą, że składanie przez Ifigenię ofiary za Orestesa jest naśladowaniem podobnejże sceny w Elektrze Sofoklesowej. Jakież to jednak podobieństwo? U Sofoklesa składa Chrysotemis na grobie ojca ofiarę za pomyślność żywego Orestesa, u Eurypidesa składa bohaterka na ołtarzu bogini ofiarę należną zmarłym za brata, którego śmierć ze snu wywnioskowała!

E. Bruhn [3]) dopatruje się w niektórych ustępach Heleny ubocznej krytyki Elektry Sofoklesowej i na tej podstawie uważa Elektrę za wcześniejszą od Heleny; według mego wszakże zapatrywania w żadnem z tych miejsc najmniejszej nawet alluzyi do naszego dramatu odszukać niepodobna.

Inni uczeni, jak Schneidewin [4]), I. Mähly [5]), Singer [6]), kładą przy oznaczaniu czasu powstania Elektry wielki nacisk na miejsce porządkowe, jakie ten dramat w rzędzie zachowanych w codex Laurentianus dramatów zajmuje [7]), uważają bowiem ten porządek za oparty na podstawie chronologicznej. Ze wszystkich wszakże hipotez, stworzonych dla wytłómaczenia owego porządku [8]), najmniej do naszego przekonania trafia hipoteza, dopatrująca się w nim principium chronologicznego. A utwierdza nas w tem mniemaniu okoliczność, że ani porządek utworów Arystofanesa [9]), ani Aischila [10]), ani Eurypidesa [11]) nie jest na tem principium oparty.

Wyniki, do jakich doszli uczeni z rzekomych alluzyi do współczesnych wypadków i osób, bynajmniej nie są zgodne i nie wytrzymują krytyki. Gdy więc Schöll [12]) i Braitenberg [13]) dla tych rzekomych alluzyi

[1]) Na przyt. m. str. 400.
[2]) Na przyt. m. str. 110.
[3]) Na przyt. m.
[4]) Abh. d. Gött. Ges. VI. 264.
[5]) Über d. Oed. Col. d. Soph. str. 7.
[6]) Na przyt. m.
[7]) Jest to miejsce drugie, zaraz po Ajasie.
[8]) Za alfabetycznem principium przemawia K. F. Hermann, Zur Reihenfolge d. soph. Dramen, Zeit. f. d. öst. Gym. 1853. str. 866 n., za estetycznem H. Wagner, Zeit. f d. Altertumsw. IX. str. 309 n.
[9]) Por. Holzinger, Burs. Jahr. 21. (1880) str. 114 n.
[10]) Por. Wilamowitz, Anal. Eur. str. 135.
[11]) Por. Wilamowitz, tamże str. 131 n.
[12]) Soph. Leben u. Wirken str. 253.
[13]) Die histor. Anspiel. in d. Trag. d. Soph. str. 25 n.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

przenoszą Elektrę na czas około r. 421, Kolster [1]) z tych samych powodów nie chce jej przyznać miejsca przed r. 410.

Schöll twierdzi, że Sofokles umyślnie wystąpił z Elektrą wtedy, kiedy przygotowywano związek polityczny między Atenami i Argos; odpowiedzieć mu należy, że już chyba najmniej w dramacie takim, jak Elektra, w którym ani wzmianki niema o wędrówce Orestesa do Aten, należy się dopatrywać chęci zaznaczenia związku mitycznego między Argos a Atenami.

Zgoła też nie przekonują wywody Kolstera. Wspomniana w w. 7. ἀγορὰ Λύκειος w Argos ma wskazywać na trudy Ateńczyków z końcem wojny peloponeskiej; słowa zaś Orestesa w w. 62 n.:

ἤδη γὰρ εἶδον πολλάκις καὶ τοὺς σοφοὺς
λόγῳ μάτην θνήσκοντας· εἶθ', ὅταν δόμους
ἔλθωσιν αὖθις, ἐκτετίμηνται πλέον.

mają się odnosić do Alkibiadesa, jakkolwiek ten, choć wypędzany, przecież nigdy za nieboszczyka nie uchodził. Na tegoż Alkibiadesa ma wskazywać ów słynny opis wyścigów Orestesa w w. 680 n., Alkibiades bowiem brał również pewnego razu udział w igrzyskach pityjskich! W kimże jednak w tym opisie należy upatrywać Alkibiadesa? Czy w δεινὸς ἐξ Ἀθηνῶν ἡνιοστρόφος, który tylko dzięki upadkowi Orestesa odniósł zwycięstwo? Czy też w samym Orestesie, który mimo całej swej bohaterskości zginął? — Alkibiades zaś wyszedł zwycięzcą z walki?! Kolster w jednym i drugim dopatruje się Alkibiadesa!

Jak więc widzimy, ani wzgląd na rzekomy związek Elektry z innymi utworami, ani na miejsce, zajmowane przez nią w rękopisach, ani nakoniec na rzekome alluzye do współczesnych zdarzeń i osób nie rzucają światła na czas jej powstania. Tyle pewna, że dramat ten należy umieścić między Antygonę, jeżeli nie między Edypa króla a Orestesa, bliżej wszakże ostatniego.

Że Elektrę Sofoklesa trzeba w istocie wliczyć do rzędu ostatnich zachowanych nam dramatów tego poety, dowodzą tego także właściwości formalne. Wprawdzie i w tej mierze świat uczony na jedno jeszcze się nie zgodził. I tak, ze względu na formę zewnętrzną Elektry, uważa ją E. Philipp [2]) za najdawniejszą, K. O. Müller [3]) i Fischer [4]) za drugą,

[1]) Sophocl. Studien str. 153 n.
[2]) Der iamb. Trim. u sein Bau bei Soph. str. 37 n.
[3]) GLG. II. str. 108.
[4]) Na przyt. m. str. 21.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

G. Wolff [1]), Chr. Muff [2]) i F. Bernhard [3]) za trzecią, a F. Bergk [4]) za czwartą z rzędu, przechowaną nam, pracę poety, natomiast Gruppe [5]), Bernhardy [6]), Wilamowitz [7]), a nawet Flessa [8]) zaliczają ją do ostatnich jego utworów. Wobec takiej różnicy zdań należy sprawę tę rozpatrzeć bliżej.

Już Wilamowitz [9]) zwrócił uwagę na to, że prolog w Elektrze Sofoklesowej spełnia zadanie informacyjne, podobnie jak wielka część prologów Eurypidesowych. Znaczenie takie ma osobliwie pierwsza scena prologu, znany dyalog między pedagogiem a Orestesem. Scena ta wskazuje na teren, na jakim się akcya odbywać będzie, na osoby, jakie będziemy oglądali, zapoznaje nas tak z położeniem obecnem bohaterów, jak i z ich zamiarami na przyszłość. Zaczęcie dramatu podobnemi mowami, więcej do widzów, aniżeli do aktora skierowanemi, znajdujemy u Sofoklesa, jak słusznie tenże Wilamowitz przypomina, tylko jeszcze w Trachinkach i Filoktecie.

Ale w prologu Elektry ujawnia się w jeszcze wyższym stopniu zadanie informowania widzów, aniżeli w prologach tamtych dramatów. W Trachinkach oto Dejanejra zostaje przynajmniej na scenie i wysyła Hyllosa po wiadomości o ojcu, wystąpienie jej przeto toruje już drogę właściwej akcyi. W Filoktecie podobnie pozostaje aktor na scenie, plan akcyi, jaki roztacza Odysseus, trafia na opór ze strony Neoptolema: już tedy początkowa scena zagaja walkę w duszy Neoptolema, walkę, która właściwy rdzeń akcyi w dramacie stanowi. W Elektrze natomiast Orestes i pedagog, powiedziawszy nam, czego do rozpatrzenia się w sytuacyi potrzebujemy, odchodzą, poczem dopiero Elektra swem wystąpieniem dramat właściwie zaczyna: bytność na scenie tamtych osób w niczem się z dalszą akcyą nie łączy, bynajmniej na nią nie wpływa [10]).

---

[1]) Soph. El. str. 134.
[2]) Die chor. Techn. d. Soph. str. 25 n.
[3]) Die Frage nach d. chronol. Reihenf. d. erhalt. soph. Trag. str. 17.
[4]) Com. d. Soph. poetae trag. arte str. 22 n.
[5]) Na przyt. m. str. 267.
[6]) GLG. II. 1, str. 349.
[7]) Herm. XVIII, str. 242.
[8]) Na przyt. m. str. 110.
[9]) Na przyt. m. str. 214.
[10]) Nie brak wprawdzie przeciwnego zdania. T. Plüss, Die Eröffnungsscene d. El. d. Soph. w Einladungsschrift zur Feier d. 300 jähr. Bestand. d. Gymn. Basel, str. 45 n., upatruje w tej scenie zaznaczoną jakoby walkę wewnętrzną Orestesa, który chciał otwarcie wystąpić i działać, zmuszony był jednak uledz woli bóstwa, nakazującego działanie podstępne i tajemne. W ten sposób wystąpiłby już z początkiem

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Z tego więc punktu widzenia należałoby Elektrę Sofoklesa umieścić nawet po jego Filoktecie.

Do podobnego dojdziemy wyniku, biorąc na uwagę exodikon Elektry. Pomijając końcowe wiersze Trachinek, uważane słusznie za nieautentyczne [1]), widzimy, że zresztą exodika dramatów Sofoklesowych zawierają ogólną jakąś uwagę, z uwzględnieniem treści dramatu (Ajas i Antygona), albo przemowę do chóru (Filoktet) lub sceny (Elektra i Edyp kolon.), albo nakoniec kojarzą przemowę do chóru z ogólną uwagą (Edyp Król) [2]). I pod tym tedy względem staje Elektra w jednej linii z Edypem kolonejskim i Filoktetem.

Że ilość rozwiązań w trymetrze jambicznym nie stanowi wogóle kryteryum chronologicznego, nadmieniono już wyżej. Inne natomiast właściwości w budowie trymetru rzucają niejakie światło na czas powstania Elektry.

Z wyjątkiem Antygony znajdujemy we wszystkich dramatach Sofoklesowych podział trymetru na dwie lub więcej części, przydzielonych różnym osobom, nie we wszystkich jednak równie często się z tym objawem spotykamy. Trymetrów na dwie części podzielonych widzimy w Trachinkach 4, w Ajasie 8, w Edypie królu 9, w Elektrze 23, w Filoktecie 27, w Edypie kolonejskim 47; na trzy części podzielone trymetry znajdujemy tylko w obu Edypach, w Filoktecie i Elektrze. Pod obu tedy względami Elektra staje w jednym rzędzie z późniejszymi dramatami Sofoklesowymi.

Z lirycznych partyi Elektry zestawił już Wilamowitz [3]) wiele szczegółów, przemawiających za przeniesieniem Elektry do ostatniego okresu życia poety. Może nam się uda zestawienie to uzupełnić nowymi szczegółami.

Spostrzeżenie Wilamowitza, że nader podrzędne jest stanowisko chóru w Elektrze i bardzo szczupły jego udział w partyach lirycznych, popieramy uwagą, że pod tym względem najbardziej jeszcze do naszego dramatu zbliża się Filoktet: tam podobnie jak w Elektrze dwie tylko całkowite pieśni chóru [4]) znajdujemy.

Trafnie zauważył także Wilamowitz, że w parodosie, tej najpierwotniejszej i najistotniejszej partyi chórowej, ma w Elektrze i to prze-

---

dramatu konflikt tragiczny między wolą ludzką a wolą bóstwa. Ja wszakże nigdzie w tej scenie, jak wogóle w całym dramacie, owej walki wewnętrznej u Orestesa dopatrzyć się nie mogę.

[1]) Por. Bergk GLG. III, str. 394 n.

[2]) Podobnie jak El. Eur.

[3]) Na przyt. m. od str. 242.

[4]) W 169 n. i 676 n.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

ważny udział aktor. Taki komatyczny parodos znajdujemy u Sofoklesa jeszcze tylko w Filoktecie i Edypie kolonejskim.

Porównajmy ze sobą parodosy tych trzech dramatów.

Z trzech par strof parodosu w Filoktecie tylko się w trzeciej element komatyczny przejawia i to tylko przejawia [1]). Podobnie w parodosie Edypa kolonejskiego znajdujemy komos z dwóch par strof [2]) tylko w drugiej, ale element komatyczny występuje tu już wielce spotęgowany: zmiana osób odbywa się szybko, a osób tych jest trzy. W Elektrze komos obejmuje cały parodos; podobnie długiego, komatycznego i antystroficznie zbudowanego parodosu nie znajdujemy zresztą w całej nam przechowanej spuściznie dramatycznej Hellenów. Jak więc widzimy, parodos w Elektrze okazuje bynajmniej nie najdawniejsze stadyum rozwoju czynnika komatycznego w tej partyi dramatu.

Monodya aktora, jaką w Elektrze przed parodosem widzimy, jest u Sofoklesa bez analogii. Jest to motyw niewątpliwie Eurypidesowy. Ale i u tego poety znajdujemy coś podobnego w dramatach nie najdawniejszych: monodyę przed komatycznym parodosem w Helenie, Elektrze, Ionie i Troadach, przed parodosem niekomatycznym w Hekabie, komos aktorów przed parodosem w Fenicyankach i Ifigenii w Aulis.

Metra użyte tak w monodyi Elektry, jak w parodosie, przyczynić się również mogą do określenia czasu napisania Elektry.

Monodya Elektry, trzecia para strof i epodos parodosu ułożone są w anapestach, w reszcie parodosu przeważa tło daktyliczne. Budowa anapestów jest tu wolniejsza, tak, iż słusznie należy im się nazwa żałosnych [3]). W monodyi widzimy ciężkie spondeje [4]), paroimiaka wewnątrz hypermetrów, a nawet kilka po sobie następujących szeregów katalektycznych [5]), syllaba anceps na końcu tetrametru [6]). Nie spotykamy tu wprawdzie domieszanych innomiarowych szeregów, tem obficiej znajdujemy je w trzeciej parze strof i epodosie parodosu; tu obok syllaba anceps na końcu tetrametru [7]), obok hiatu [8]), ciężkich spondejów [9]) i katalexis [10]) widzimy

[1]) Por. w. 201 n., 210 n.
[2]) W. 178 n., 194 n.
[3]) T. zw. przez niemieckich uczonych »*Klaganapäste*«
[4]) W. 88 n., 103 n. i t. d.
[5]) W. 88 n. 102, 105 n.
[6]) W. 112.
[7]) W. 242.
[8]) W. 201.
[9]) W. 194 n., 202 n., 213 n., 216, 218, 221—4, 233 n., 239 n.
[10]) W. 194, 196 n., 202, 213, 216, 222, 233 n.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

domieszane szeregi trochaiczne [1]), dochmie [2]), jamby [3]), daktyle [4]), a nawet glykonej [5]).

Wilamowitz zestawia [6]) powyższą partyę Elektry z partyami anapestycznemi u Eurypidesa i dochodzi do przekonania, że do odnośnej partyi w Sofoklesowej Elektrze najbardziej swą budową zbliżają się partye anapestyczne w Ionie, Ifigenii aul. i Troadach. Zdanie to trafne, szczególnie co do Troad. Dramatów Sofoklesa Wilamowitz do porównania nie wciąga, będąc zdania, że u tego poety niczego podobnego nie znajdujemy.

Uczyńmy to jednak! Antygona i Ajas są bogate w anapesty, forma ich jednak nie ukazuje dowolności anapestów żałosnych. Pewien ich zawiązek znajdujemy w Edypie królu [7]). Więcej już dowolności wykazuje partya anapestyczna w Trachinkach (w. 971—1004). Mamy tu monopodyę [8]), kilkakrotnie po sobie następujące paroimiaki [9]), katalexis [10]), hyperkatalexis [11]), syllaba anceps [12]), same spondeje [13]). Partya ta, jak widzimy, stanowi środek między anapestami żałosnymi Edypa i Elektry, któryto dramat w ogóle najpóźniejsze stadyum rozwoju anapestów żałosnych u Sofoklesa przedstawia.

I pod innym względem jest porównanie partyi anapestycznych w Trachinkach i Elektrze pouczającem.

Po uwzględnionej już wyżej partyi anapestycznej w Trachinkach znajdujemy, jakby echo tych anapestów, na początku następnej pary strof po dwa szeregi anapestyczne [14]), wtłoczone w pieśń o innem metrum. Mamy tu więc jakby szkic tego układu, który w Elektrze już jest rozwinięty: tu i tam przed innomiarową pieśnią mamy partyę anapestyczną — w Elektrze tylko jest ona o wiele dłuższa, tu i tam

---

[1]) W. 200, 220, 207 n., 227 n., 245 n.
[2]) W. 205, 225, 243.
[3]) W. 209 n., 229 n., 212, 232, 249 n.
[4]) W. 211, 231, 236 n.
[5]) W. 247.
[6]) Na przyt. m. str. 245.
[7]) W. 1297—1311: katalexis w w. 1302. i 1306., ciężkie spondaiczne szeregi w. 1305. i 1311.
[8]) W. 983.
[9]) W. 972 n., 986 n.
[10]) W. 992, 1002, 1004, 1006.
[11]) W. 971.
[12]) W. 991.
[13]) W. 979, 994, 1006, 1026.
[14]) W. 1006 n., 1027 n.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

anapesty wdzierają się do wnętrza pieśni innomiarowej — i ten motyw Elektra dalej rozprowadza.

Przypatrzmy się obecnie formom metrycznym dwóch pierwszych par strof parodosu. Następują one po monodyi, ułożonej w anapestach żałosnych. To też zaraz pierwsze dwa wiersze (w. 121 n., 137 n.) stanowią niejako przejście od ciężkich, w wielkiej części w formie spondejów występujących anapestów, do lekkich daktylów: są to tetrapodye daktyliczne katalektyczne z daktylem w stopie trzeciej. W. 123∞139 = pentapodya logaedyczna. W. 124 n. ∞ 140 n. = tetrapodye daktyliczne. W. 126 n. ∞ 142 n. = trymeter jambiczny z dwoma trybrachami. W. 128. ∞ 144. = pentapodya jambiczna katalektyczna. W. 129. ∞ 145. = trypodya daktyliczna. W. 130—33. ∞ 146—49. = tetrapodye daktyliczne. W. 135. ∞ 151. = dymeter jambiczny katalektyczny. W. 136. ∞ 152. = monometer jambiczny hyperkatalektyczny. Przeważa więc, jak widzimy, metrum daktyliczne. Obok szeregów daktylicznych występuje raz logaed, często zaś zdarzają się szeregi jambiczne.

Jeszcze więcej jambicznych szeregów występuje w następnej parze strof (w. 153—72. ∞ 173 – 192.), i tu jednak, podobnie jak w pierwszej parze, należy za pień, z którego te jamby się rozwinęły, uważać właśnie metrum daktyliczne, zwłaszcza wobec poważnej liczby szeregów daktylicznych [1]). Jamby te zresztą odznaczają się nader częstą asynartezą i katalexą, nadto mnóstwem rozwiązanych stóp, skutkiem czego zwłaszcza w pierwszej stopie zamiast jambu otrzymujemy daktyl [2]). To też słusznie zalicza te strofy Westphal [3]) do strof daktylicznych i to ze względu na treść trenodyczną i formę swobodniejszą do t. zw. daktylów trenodycznych [4]). Powstanie takich daktylów jest późniejsze. Aischil ich jeszcze nie zna, wprowadził je i rozwinął Eurypides, za nim poszedł Sofokles. Po raz pierwszy użył ich Eurypides w Andromasze [5]), Sofokles w Trachinkach [6]), po czem już w każdym niemal późniejszym dramacie z metrum tem się spotykamy: u Eurypidesa w Helenie [7]), Tro-

[1]) Tetrapodye w. 162, 182, 166—170, 186—90, hexameter w. 157, 177.

[2]) W. 156, 176, 160 n., 180 n., 163 n., 183 n.

[3]) Metr. II. str. 379.

[4]) Por. Christ., Metrik. str. 230.

[5]) W. 1173 n., 1186 n.

[6]) W. 1006—14, 1027—1040, 1018—1022.

[7]) W. 164 n., 375—85.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

adach [1]), Fenicyankach [2]), Orestesie [3]); u Sofoklesa w Filoktecie [4]) i Edypie kolonejskim [5]), a zatem w najpóźniejszych dramatach. Do nich dołącza się Elektra.

Żywość metrum daktylicznego nadaje się bardzo do gwałtownego uczucia. Taka gwałtowność uczucia zazwyczaj w monodyi bohatera lub w komosie aktorów znajduje swój wyraz. Jakoż w istocie partye daktyliczne stanowią punkt kulminacyjny w pełnych brawury monodyach aktora w Andromasze, Helenie, Orestesie, w komosie zaś aktorów w Troadach, Fenicyankach i Trachinkach. W komosach, w których obok aktora chór bierze udział, tego metrum u Eurypidesa nie napotykamy. W tego rodzaju komosach zdarzają się daktyle tylko u Sofoklesa w Filoktecie, Edypie kolonejskim i Elektrze.

Śledząc dalej rozwój tego metrum, uważamy, że we wcześniejszych dramatach partye daktyliczne są zbudowane z daleko większą ścisłością, aniżeli w dramatach późniejszych: im później, tem większa różnorodność w metrach, tem więcej domieszanych innomiarowych szeregów.

Partye daktyliczne w Eurypidesa Andromasze, Helenie, Troadach, Orestesie nie nastręczają wielu punktów stycznych z tą pieśnią Elektry Sofoklesowej, o której piszemy. Partye te są krótkie, użyte w punkcie kulminacyjnym pieśni, a zbudowane są dość regularnie, bo z samych niemal szeregów daktylicznych; szereg innomiarowy zazwyczaj kończy całą partyę.

Z daktylicznych partyi u Eurypidesa najbardziej jeszcze do owej pieśni tak swym rozmiarem, jak różnorodnością metrów zbliża się partya w Fenicyankach [6]).

Partya daktyliczna w Trachinkach następuje podobnie jak w Elektrze po anapestach żałosnych, to też i tu znajdujemy na początku jakby odgłos poprzednich anapestów: parojmiak (w. 1006) i trypodyę anapestyczną (w. 1007), następnie — po trymetrze jambicznym (w. 1008) — widzimy pięć daktylicznych hexametrów. W podobnych hexametrach ułożone są słowa posła (w. 1018—1022). W Filoktecie ukazują się daktyle ku końcowi komosu logaedycznego (w. 1196 n.). Ustęp ten składa się z samych szeregów daktylicznych, całość kończy logaed.

---

[1]) W. 595 n.

[2]) W. 1485 n.

[3]) W. 1005 n. Pomijam daktyle dyalogu w Hiketydach.

[4]) W. 1196 n.

[5]) W. 206 n

[6]) Ustęp ten sięga od w. 1485. do 1581. i prócz daktylicznych szeregów zawiera jamby, choryjamby, dochmie, kretyki, anapesty i logaedy.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Najwięcej podobieństwa do daktylów Elektry nastręcza partya daktyliczna w Edypie kolonejskim (w. 206 n.). Jest to obok pieśni w Elektrze najdłuższa u Sofoklesa partya daktyliczna Są tu wtrącone obszerne części innomiarowe jak: logaedy [1]), joniki [2]). kilka razy powtarzają się dystychy [3]), zdarzają się daktyliczne szeregi zakończone szeregiem jambicznym [4]).

Z powyższego wywodu wynika, że także ze względu na sposób użycia daktylów należy Elektrę zaliczyć do rzędu ostatnich zachowanych nam dramatów; najwięcej w tej mierze zbliża się ona jeszcze do Fenicyanek i Edypa kolonejskiego.

Zbierzmy w jedno uwagi, jakieśmy poczynili nad czasem wystawienia Elektry Sofoklesowej.

Okoliczności zewnętrzne nastręczały wniosek, że dramatowi temu należy się miejsce między Edypem królem a Orestesem, bliżej wszakże ostatniego. Forma dramatu i jej właściwości przemawiają za jego umieszczeniem w rzędzie ostatnich zachowanych nam utworów poety. Pod tym względem zbliża się ta tragedya najwięcej do Trachinek, Filokteta i Edypa kolonejskiego, a z Eurypidesowych dramatów do Troad, Fenicyanek i Ifigenii w Aulis.

Dokładnie, pewną liczbą roku wystawienia Elektry Sofoklesowej oznaczyć niepodobna. Atoli z jednej strony określony powyżej stosunek, w jakim do tej tragedyi zostaje Orestes Eurypidesowy, z drugiej strony podobieństwo z Filoktetem — podobieństwo zachodzące nietylko co do właściwości formalnych lecz także, i to szczególnie, co do stanowiska, jakie w obu tych dramatach zajął poeta wobec mitu i wobec utworów, w których już wpierw tensam przedmiot był opracowany — okoliczności te wskazują, że Elektra i Filoktet należą do jednego okresu twórczości poetyckiej Sofoklesa, że więc Elektrę umieścić należy w historyi tragedyi około r. 410.

Jarosław. *Józef Szydłowski.*

---

[1]) W. 207—211. 237—40.
[2]) W. 212—15.
[3]) Od w. 216. do 223. i od 224. do 227.
[4]) W. 228—36. i 241—53.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Ze studyów nad Homerem.

I. Łzy i płacz.

1.

Życie ludzkie w poematach Homera nie przedstawia się nam bynajmniej ze zbyt ponętnej strony. Przeciwnie, pełno w niem cierpień, zawodów, bolów serdecznych i ciosów najdotkliwszych, — pełno drobniejszych przykrości, które splatają się w jedno pasmo, krępujące człowieka z nieprzepartą siłą fatalizmu, bo wysnute ręką okrutnych bogów:

Ὣς γὰρ ἐτεκλώσαντο θεοὶ δειλοῖσι βροτοῖσι
ζώειν ἀχνυμένοις [1]).

Dola też biednych śmiertelników, wskutek owej srogiej a niezasłużonej klątwy stała się tak smutną, że nie może się z nią porównać los żadnego innego, choćby najpodlejszego stworzenia, co niezawodnie przypisać należy całej sumie cierpień moralnych, w przeważnej części obcych istotom pozbawionym rozumu:

Οὐ μὲν γάρ τί πού ἐστιν οἰζυρώτερον ἀνδρὸς
πάντων, ὅσσα τε γαῖαν ἐπιπνείει τε καὶ ἕρπει [2]).

Ponieważ zaś każdy ból, czy to fizyczny, czy moralny, drogą właściwego procesu fizyologicznego oddziaływa zwyczajnie na gruczoły łzowe oka, wywołując objaw zwany płaczem, toż nie dziw, że ta zewnętrzna oznaka podrażnienia nerwowego, w obu poematach należy do bardzo pospolitych. Dość nadmienić, że w Iliadzie i Odyssei znajduje się przeszło 400 miejsc, w których jest mowa o płaczu [3]).

---

[1]) Ω 524.

[2]) P 446.

[3]) W Odyssei około 60 wzmianek więcej niż w Iliadzie.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Obfitości wzmianek, odpowiada obfitość nazw, wyrażeń, tak różnorodnych i charakterystycznych, że mimowoli trzeba głowy uchylić przed tem zdumiewającem bogactwem języka homerowego.

Z samego pojęcia płaczu wynika, że w przeważnej części terminów musi być mowa o łzie: τὸ δάκρυ lub δάκρυον [1]). Wyraz ten, już w swym pierwiastku dąk zawiera znaczenie gryźć, kąsać [2]), które jest niejako synonimem bolu; δάκρυ znaczy więc tyle, co »rzecz gryząca«. Nazwa ta opiera się niewątpliwie na nieodróżnianiu skutku od przyczyny, czyli pojęcie bolu splotło się tak silnie z pojęciem zwykłego jego objawu, że oba w umysłach pierwotnych ludzi nabrały cech identyczności.

Jak sam wyraz jest właściwie tylko śmiałą przenośnią, tak też i jego epitheta ornantia, przeważnie użyte są metaforycznie. Do nich należy osobliwie przymiotnik θερμός, θερμὰ δάκρυα (H 426, Π 3, P 438, Σ 17, 235), t. j. łzy gorące,—określenie używane podobnie i w podobnem znaczeniu jak dzisiaj. Charakteryzuje ono gorączkę afektu, ogólne podniecenie organizmu, spowodowane zamętem harmonii duchowej i odpowiada ściśle wyrażeniom pokrewnym: gorąca miłość, zapłonąć gniewem i t. p. [3]).

Podobnie trzeba tłómaczyć przydawkę πικρὸν δ. — łza gorzka, użyta raz tylko (δ 153) na oznaczenie objawu wywołanego ciężką zgryzotą.

Jest to znów jedno z tych porównań, jakie tworzy mowa ludzka na podstawie intuicyjnej paraleli uczuć czysto psychicznych, z wrażeniami zmysłowemi.

Odmiennego rodzaju są dwa inne epitety: ἐλεεινὸν δ. (Σ 531, π 219) łza żałosna, litość wzbudzająca — i θαλερὸν δ. obfita (B 266, Z 459, Ω 9, 794, δ 556, κ 201, 409, 570, λ 5, 39, 466, π 16, χ 447); z nich pierwszy oznacza własność, czy przymiot łzy, wywoływania u widzów współczucia dla płaczącego,—drugi zaś znamionuje wydzielinę pod względem jej zawartości.

Sam płacz jako taki, wyraża Homer zwyczajnie przez dokładne określenie procesu wylewania łez, co przedewszystkiem odnosi się do wprost od rzeczownika utworzonego słowa δακρύω (A 349, K 377, Π 7, T 229, X 491, α 336, λ 55, 87, 395, ρ 33, 38, υ 204, 353, ψ 207, ϱ 82),

---

[1]) Sanskr. *dakru*, łac. pierw. *dacruma*, got. *tagr*. Porównaj A. Fick: Vergleichendes Wörterbuch I, 611.

[2]) Fick: Wörterbuch loc. cit Curtius: Etym.[4] 132.

[3]) Zresztą, w danym wypadku nie jest wykluczoną możliwość, że gwałtowny napływ krwi do oczodołów i narządów łzowych, zdolen jest podnieść nieco temperaturę wydzieliny.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

jako też do form: przymiotnikowej δακρυόεις t. j. płaczliwy lub pobudzający do płaczu (E 737, Z 455, Θ 388, Λ 600, N 765, Π 10, 436, P 512, Σ 66, Φ 493, 496, 506, X 499, δ 801, κ 415, ρ 8, ω 322) i przysłówkowej, δακρυόεν (Z 484). Inne terminy, jeszcze dobitniej wyrażające właściwą czynność, składają się z dwu wyrazów, z których jeden stale oznacza łzę, drugi zaś sposób jej wydzielenia. Wyjątkowo tylko te dwa słowa zlewają się razem, przy czem atoli łatwo odróżnić obie części składowe.

Tu należy wyrażenie: δάκρυα χέω, καταχέω, albo z tmezą: κατὰ δάκρυ χέω, łzy wylewam (A 413, Γ 142, Z 459, 496, H 426, Π 3, 39, Σ 17, 94, 235, 428, Ψ 385, β 24, δ 223, 466, 523, 556, κ 201, 409, 535, 570, λ 5, 466, μ 12, χ 447, ω 46), przy czem jako epitet spotykamy przysłówek τέρεν, łagodnie (Γ 142). Forma ściągnięta brzmi: δακρυχέω (A 357, 360, Z 405, H 425, Θ 245, I 14, P 648, 700, Σ 340, X 79, 81, Ω 613, 714, 745, 786, β 24, λ 183, ν 338, ξ 280, π 5, τ 208, ω 425, 437).

Podobny termin: δάκρυα λείβω (N 88, 658, Σ 32, ε 84, 158, Θ 86, 93, 532, π 214, 219), lub εἴβω, względnie κατείβω (Π 11, T 323, Ω 9, 794, δ 154, ε 152, λ 390, Θ 531, π 219, 332, φ 86, ω 233, 279)—nie różni się pod względem znaczenia wcale od przytoczonego powyżej, a nawet towarzyszy mu tosamo określenie τέρεν (T 323, π 332).

Mniej często używanemi są wyrażenia: δάκρυα δεύω (Θ 522) łzy wysączam, δ. ἥκω (π 191, ψ 33) wysyłam, jako też ἀναπρήϑω δάκρυ (I 428, τ 204) i βάλλω lub ἐκβάλλω (A 42, δ 114, 198, 223, ρ 490, τ 362), z których dwa ostatnie znaczą »wyrzucam« łzy, a zatem zdają się określać płacz nader gwałtowny.

Dotychczas widzieliśmy objaw wylewania łez, przedstawiony wprost jako czynność płaczącej osoby,— w wielu jednak wypadkach poeta podaje raczej tylko skutek owej czynności. Ma to miejsce w terminach następujących: δάκρυ πίπτει lub ἐκπίπτει z dat. osoby—łza wypada, rozumie się — z oka (B 266, π 16, ξ 129), następnie δακρυόφιν πλώω, lub w ściągnięciu δακρυπλώω [1]) tonę we łzach (P 696, Ψ 397, δ 705, τ 122, 472), w końcu: δακρύοισι φύρω (Ω 162, ρ 103, 163, σ 173, τ 596) i δεύω [2]) (Ψ 15, η 260) zraszać coś, polewać (np. εἵματα). Tu również należą zwroty: τὼ δσσε δακρυόφιν πίμπλαντο (κ 248, υ 349), albo πλῆσϑεν (P 696, Ψ 397, δ 705, τ 472) oczy napełniły się, względnie — opłynęły łzami; tudzież na podwójnej negacyi oparte twierdzenie o załzawionych oczach: οὐδ' ἀδακρύτω ἔχεν δσσε (δ 186), wreszcie wzmianki:

[1]) Użyte raz tylko (τ 122).

[2]) Odróżnić należy od wymienionego już poprzednio δάκρυα δεύω.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

o ich nie osychaniu (οὐδέ ποτ' ὄσσε δακρυόφιν τέρσοντο, ε 152), albo nawet tylko o ocieraniu łez: ὀμόργνυμι, ἀπομόργνυμι δάκρυ (B 269, Σ 124, Ϡ 88, λ 526, 529, ρ 304).

Do kategoryi wyrazów, uwzględniających jedynie współudział narządów łzowych przy płaczu, możnaby jeszcze zaliczyć słowo μύρομαι z domyślnem: δάκρυσι (Z 373, P 438, Σ 234, T 213, X 427, Ψ 14, 106, 109, Ω 794, κ 202, 568), gdyż jako forma medyalna od μύρω, płynąć, znaczy tyle, co »tonąć we łzach.« Zresztą w pozostałych terminach główny nacisk spoczywa już na innym objawie pospolicie towarzyszącym płaczowi, a tym jest krzyk, łkania, czy też głośne skargi i zawodzenie.

Odnosi się to osobliwie do najczęściej wogóle używanego słowa κλαίω (Λ 362, B 263, Γ 176, H 427, Θ 364, Λ 136. P 427, Σ 73. 340, T 286, 297, 300, 301, 338, Υ 210, X 87, 90, 427, 429, 437, 515, Ψ 9, 252, Ω 4, 48, 85, 208, 511, 619, 712, 746, 760, 773, 776, α 363, β 376, γ 261, δ 184, 196, 212, 541, 539, 543, 544, 749, 806, ε 82, Ϡ 523, 577, ι 98, 294, 469, κ 49, 201, 209, 390. 454, 497, 499, μ 309, 311, π 216, 450, τ 209, 541, 603, υ 58, 59, 84, 92, φ 56, 83, 90, 223, 357, ψ 232, 352, ω 64, 292). Już sam pierwiastek κλαγ (κλαγ-jω.), który zawiera pojęcie dźwięku, odgłosu [1]), charakteryzuje sam przez się wyraz bardzo dokładnie, nie bez znaczenia też jest tu epitet λιγές. donośnie, (B 263. κ 201, 390, π 216, φ 56) i synonim jego ἀδινά [2]) (Δ 763. Ω 510).

Odpowiednio do tego, także rzeczownik κλαυθμός (Ω 717, δ 212, 801, ρ 8, φ 228, χ 501, ω 322) z określeniem στυγερός, przykry (φ 228, χ 501, ω 322), jako też przymiotnik, występujący jedynie w połączeniu z α privativum: ἄκλαυτος, nieopłakany (X 386, δ 494, λ 54) mają znaczenie płaczu głośnego. Dodać atoli należy, że brak wszelkich podstaw, by domyślać się tu czegoś więcej nad nieartykułowane, luźne okrzyki; do podobnego przypuszczenia nie uprawniałby ani związek myśli, ani jakakolwiek inna okoliczność i pod tym względem κλαίω nie nastręcza żadnych wątpliwości.

Dość niejasno natomiast przedstawia się γοάω (E 413, Z 373, Ξ 502, Π 857, Σ 315, 355, Φ 124, X 35, 362, 476, Ψ 106, Ω 664, 721, 741, Ϡ 92, 540, ι 467, κ 209, λ 195, 212, μ 234, τ 119, 210, 264, 513, φ 228, υ 228, ω 190, 323) i rzeczownik γόος (E 156, Z 499, P 37, 38, Σ 51, 316, X 429, Ψ 10, 14, 17, 98, 108, 153, 157, Ω 160, 227, 507, 513, 723, 747, 760, 761,

[1]) Porównaj: ἡ κλάγγη ton, dźwięk, κλάζω, brzmieć i t p. Patrz również Fick, Wörterb. I, 355. Curt. Stud. I, 2. 6, 2.

[2]) Towarzyszy on wyłącznie tylko przechodniemu: μετακλαίω, opłakiwać (Δ 763, Ω 510).

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

α 242, δ 102, 113, 185, 758, 800, 801, κ 248, 398, 457, π 144, 215, ρ 8, 46, τ 213, 249, 251, 268, υ 349, φ 57, ψ 231). Aczkolwiek bowiem i one oznaczają płacz głośny (co wynika z określenia ἀδινός [1]), to tu, zamiast luźnych krzyków czy jęków, we wielu przynajmniej wypadkach występują już skargi i narzekania: płacz więc przechodzi w zawodzenie. Dowodzi tego przymiot: ὀϊζυρὸς γ. (Ψ 540), pełen skarg; a zresztą poeta przytacza niejednokrotnie w całej osnowie takie narzekania, zagajając je zawsze zwrotem: ἐξέρχομαι γόοιο [2]). Powtarzamy jednak, że nie jest to regułą i dość często należy wyrazowi γόος przypisać raczej pojęcie płaczu wogóle, bez jakiegokolwiek odrębnego znaczenia.

Co się tyczy epitetów, to prócz wspomnianych już wyżej ἀδινός i ὀϊζυρός, napotykamy tu jeszcze następujące: ὀλοός (Ψ 10, 98) zgubny, niszczący, κρυερός (λ 212) straszny, ἱμερόεις (κ 398) tęskny, θαλερός (κ 457) silny, wielki, jako też: πολυδάκρυτος (τ 213, 251, φ 57) i δακρυόεις (δ 801, φ 8, ω 323), oba znaczące: obfity we łzy. Zwłaszcza dwa ostatnie zasługują na uwagę, wyrażają bowiem właściwość, zespoloną tak silnie z pojęciem głównem, że umożliwiła poecie użycie zwrotu: ἔχειν ὅσσε γόοιο (δ 758), gdzie γόος położone zostało wprost zamiast δάκρυ.

Wybitne i wszędzie konsekwentnie zachowane znaczenie, zawiera słowo ὀδύρομαι (B 290, 315, I 591, 612, Σ 32, T 345, X 79, 423, Ψ 154, 222, 224, Ω 48, 128, 166, 549, 714, 740, α 55, 243, β 24, δ 100, 104, 110, 194, 739, 800, 819, 828, ε 153, 160, θ 33, 577, ι 13, 544, κ 454, 486, λ 214, ν 219, 279, ξ 40, 129, 142, 174, ο 355, π 145, 195, 214, 220, σ 203, τ 46, 265, 513, 517, 522, φ 226, 250, ψ 241, ω 211). Jak przynależny rzeczownik τὸ ὄδυρμα oznacza skargę, tak czasownik ὀδύρομαι określa wyraźnie narzekanie, ale narzekanie płaczliwe, odpowiadające łacińskiemu *lamentatio*.

Tosamo mniej więcej znaczy ὀλοφύρομαι [3]) (E 871, O 114, 398, Σ 71, Φ 106, Ω 328, β 362, δ 719, κ 409, λ 472, ν 199, 221, π 22, ρ 40, τ 543, χ 447, ω 59) z epitetami: οἰκτρά (δ 719, κ 409, τ 543, ω 59) żałośnie, jękliwie i πολλά (ν 221) wielce. Znaczenie takie jednak przybiera to słowo wyłącznie w wypadkach, gdy użyte zostało nieprzechodnio, w prze-

[1]) Σ 316, X 423. Ψ 17, δ 721.

[2]) Σ 51, 316, X 429, Ψ 17, Ω 723. 747, 761.

[3]) Curtius (Etym.[4] 596) wywodzi to słowo od √λαϝ, φλύω = *abundo* i przestrzega przed łączeniem go z ὀλοφύζω = *jammern* (p. 636). Mimoto u Homera na pierwszy plan wysuwa się znaczenie: *lamentor*, co nawet widać z często powtarzającego się zwrotu ὀλοφυρόμενος προσηύδα, którym poeta zagaja lamentacye bohaterów

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

ciwnym razie, znaczy już to litować się [1]) (z genet. lub accus. przedmiotu), już to błagać, zaklinać [2]) (wyłącznie z accusat.)

Wogóle, ὀδύρομαι, ὀλοφύρομαι, a po części i γοάω, nie okazują jakichś różnic znaczniejszych. Homer używa ich promiscue, na oznaczenie jednego i tegosamego pojęcia, a różnice, jeśli istnieją, są tak drobne i nieuchwytne, że wyśledzić ich niepodobna.

Od wszystkich wyliczonych terminów, charakterystycznie odbiega wyrażenie κωκύω (Σ 37, 71, T 284, X 407, 409, Ω 200, 703, β 361, δ 259, Ϛ 527, τ 541, ω 294), ale nie znaczeniem właściwem (bo o ile da się wywnioskować z etymologicznej analizy [3]), jest niem również płacz połączony z krzykiem), jeno właściwością, że służy wyłącznie do wysłowienia płaczu kobiet. Określnikami są tu przysłówki: ὀξύ (Σ 71) ostro, przenikliwie i λίγα (δ 259, Ϛ 527) głośno.

Temu niewieściemu κωκυτός odpowiada zwykle οἰμωγή u mężczyzn, jak n. p. w scenach, gdzie niewiasty i mężowie płaczą naprzemian [4]), lub równocześnie [5]), okoliczność więc powyższa naprowadza nas na domysł, że οἰμώζω [6]), znaczące właściwie »stękać« (οἵ μοι) wyjątkowo zawierało także pojęcie płaczu.

Kończąc szereg terminów i wyrażeń, wymienić ostatecznie należy jeszcze μινυρίζω (E 889, δ 719) utworzone od μινύω, umniejszam, osłabiam, tłómaczyć je zatem należy przez »szlochać z cicha« — i onomatopeiczne ἰάχω (Z 486) od jońskiego ἠΐά krzyk, w jednym wypadku użyte na wysłowienie kwilenia dziecięcia.

2.

Rozmaite są rodzaje i — jeśli się tak nazwać godzi — stopnie płaczu, z jakimi się w poematach Homera spotykamy.

Rzecz oczywista, zależy tu wiele od indywidualności osobnika, oraz od rodzaju działającej podniety, głównie atoli dadzą się odróżnić

---

[1]) Θ 33, 201, 245, 464, Λ 656, Π 17, 450, Ρ 648, Χ 169, δ 364, κ 157, λ 417, χ 232.

[2]) κ 157, 265, 324, 418, λ 616.

[3]) Pierwiastek *ku*, stroind: kû (= kaûti) krzyczeć. Por. Curt. Etym[4] 152, 66.

[4]) N. p. Pryam i Hekabe X 408 itp.

[5]) N. p. Λαοὶ κωκυτῷ τ' εἴχοντο καὶ οἰμωγῇ κατὰ ἄστυ (X 409 toż ibd. 417) gdzie przez λαοί należy rozumieć ludzi płci obojga.

[6]) Γ 364, E 68, Η 125, Ο 397, Π 290, Φ 272, 529, Κ 522, Μ 162 Ξ 33, Υ 417, Χ 33, 408, Ψ 12, 178, Ω 591, ι 395, 506, λ 59, μ 370, ν 198, σ 398. Οἰμωγή: Δ 450, Θ 64, Χ 409, 447, Ω 696, υ 354.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

dwa typy: płacz spokojny, cichy — i płacz gwałtowny, objawiający się na zewnątrz szeregiem znamion charakterystycznych.

Jeżeli pobudka jest słaba, a osoba podległa jej — w usposobieniu spokojnem, odpowiedne podniecenie występuje zwolna, łagodnie, stopniując się ustawicznie. Jest to stan, zwany przez nas »zbieraniem« się na płacz, a przez Homera określony wyrażeniem ἵμερος γόοιο [1]), — stan przejściowy, po którym łzy płyną swobodnie i obficie, będąc zarazem jedyną oznaką uczucia.

Płacz tego rodzaju określa wybornie porównanie do tajania śniegu na wysokich górach, użyte przy wzmiance o łzach Penelopy, rozrzewnionej wieściami o małżonku:

Τῆς δ' ἄρ' ἀκουούσης ῥέε δάκρυα, τήκετο δὲ χρώς·
ὡς δὲ χιὼν κατατήκετ' ἐν ἀκροπόλοισιν ὄρεσσιν
ἣν τ' Εὖρος κατέτηξεν, ἐπὴν Ζέφυρος καταχεύῃ.
τηκομένης δ' ἄρα τῆς ποταμοὶ πλήθουσι ῥέοντες·
ὣς τῆς τήκετο καλὰ παρήϊα δακρυχεούσης,
κλαιούσης ἑὸν ἄνδρα... [2])

A więc, jak Euros ciepłym podmuchem zwolna topi masy śniegu, tak z lekka oddziaływa podnieta na Penelopę, czego bezpośrednim skutkiem są łzy, spływające podobnie do wezbranych strumieni. Widzimy tu wyraźnie spokojny przebieg całego aktu, zwłaszcza, że porównanie łez do rzek wezbranych, odnosi jedynie do ich obfitości, co wynika już z samego nacisku, jaki poeta położył na wyrażeniu: τήκετο παρήϊα; nadto, w porządku i doborze wyrazów: ῥέε δάκρυα, δακρυχεύω, κλαίω, zdaniem naszem, można dostrzedz pewnego stopniowania, które znamionowałoby powolne, lecz stałe wzmaganie się objawu.

Więcej uwag nastręcza przedstawienie płaczu, wywołanego jakiemś wrażeniem silniejszem, boleśniejszem, a osobliwie — niespodzianem.

I tu nie wybucha on nagle, odrazu, lecz jest to skutkiem pewnego rodzaju znieczulenia czy nawet chwilowego sparaliżowania ośrodków nerwowych, które nie pozwala wrażeniu natychmiast dojść do samowiedzy; pierwsze też oznaki psychicznego zamętu są natury czysto mechanicznej i ograniczają się do skutków wynikłych z nagłej przerwy w działaniu nerwów ruchu dowolnego i mimowolnego. Po pewnym czasie dopiero, wraz z budzącą się refleksyą, występują bezpośrednio objawy bolesnego uczucia, a mianowicie objaw najpospolitszy, t. j. łzy.

---

[1]) δ 113, 183 itd.
[2]) τ 204—9.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Jako ilustracyę słów powyższych, można przytoczyć inny ustęp z Odyssei (δ 703—5 i 716—19), w którym widzimy Penelopę po otrzymaniu wiadomości o wyjeździe Telemacha i grożącem mu niebezpieczeństwie, a to tembardziej, że ustęp ten pod wielu względami stanowi kontrast z obrazem poprzednio podanym:

Τῆς (scil. Πενελοπείας) δ' αὐτοῦ λύτο γούνατα καὶ φίλον ἦτορ,
ὄψιν δέ μιν ἀμφασίη ἐπέων λάβε· τὼ δέ οἱ ὄσσε
δακρυόφιν πλῆσθεν, θαλερὴ δέ οἱ ἔσχετο φωνή
. . . . . οὐδ' ἄρ' ἔτ' ἔτλη
δίφρῳ ἐφέζεσθαι πολλῶν κατὰ οἶκον ἐόντων,
ἀλλ' ἄρ' ἐπ' οὐδοῦ ἷζε πολυκμήτου θαλάμοιο
οἴκτρ' ὀλοφυρομένη [1]).

Po pierwszem, piorunującem wrażeniu, następuje tu zatem tylko bezsilność, widoczna w »osłabieniu kolan i serca«, — nieczynność nerwów ruchowych uniemożliwia posługiwanie się narządami mownymi (ἀμφασίη), potem dopiero oczy napełniają się łzami, następuje ὀλόφυρσις, płacz głośny i namiętny.

Cały ten proces psychologiczny, dość często przejawia się i w innych wzmiankach, rozsianych w obu utworach.

Zwłaszcza owo osłabnięcie kolan i serca [2]), towarzyszy niemal każdemu cięższemu płaczowi, skutek zaś jest taki, że płaczący natychmiast usiada, choćby na progu [3]) lub na ziemi [4]), albo też osuwa się bezwładnie na kolana (πρόχυσιν καθίζομαι) [5]). Nadto, serce oprócz zmniejszonej energii działania (a może właśnie z tego powodu) doznaje we wielu wypadkach przenikliwego bolu, co Homer wyraża stereotypowym zwrotem: κατεκλάσθη φίλον ἦτορ [6]), odpowiadającym naszemu: »serce się kraje« lub »pęka«.

---

[1]) Podobnie zachowuje się Antyloch po śmierci Patroklosa (P 695), mianowicie: »przejęła go zgroza, słowa nie mógł wymówić, oczy zaszły mu łzami i głos zamarł donośny«. Potem dopiero z płaczem pobiegł do Achillesa (Σ 17).

[2]) Członki te uważać jednak niezawodnie należy za partes pro toto, użyte na wyrażenie stanu całego organizmu. Na jednem miejscu nawet, zamiast γούνατα, użył poeta bardziej ogólnikowego γυῖα (λύθεν δ' ὑπὸ γυῖα ἑκάστης Σ 31) lubo tu ma na myśli dolną część ciała, t. j. nogi.

[3]) δ 718.

[4]) B 266, κ 497, 506 itd.

[5]) Ι 570

[6]) δ 481, 539, κ 98, 496 itd.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Z innych organów, obok narządów mownych (ἀμφασίη), także wzrok odmawia posłuszeństwa, gdyż oczy okrywa ciemność [1]), albo noc erebowa [2]).

Płacz właściwy, z reguły występujący po tych przedwstępnych zjawiskach, łączy się także ze znamiennymi objawami. Mianowicie towarzyszy mu febryczne drżenie całego ciała [3]), a z piersi dobywają się westchnienia (στοναχέω, στοναχίζω, στοναχή) [4]) i jęki (οἰμώζω, οἰμωγή) [5]), które nieraz są tak potężne, że aż echo rozlega się szeroko [6]). Te jęki, westchnienia i łączące się z niemi przy głośnym płaczu nieartykułowane tony i okrzyki ustają chwilami, przy zaczerpnięciu oddechu, poczem powtarzają się ze zdwojoną siłą, co wywołuje przerywane wybuchy (ἀμβλήδην γοάω) [7]). Czasem też płacz przechodzi w zawodzenie, to jest, łączy się z wygłaszaniem rozwlekłych skarg, tonem na poły śpiewnym a żałosnym, któremu najlepiej odpowiada wyrażenie »στονόεσσα ἀοιδή« [8]).

Wylewanie łez, bez czego naturalnie w żadnym wypadku obejść się nie może, przedstawia poeta bardzo szczegółowo. Dobywają się one z pod powiek (ἀπὸ βλεφάρων i ἐκ βλεφάροιϊν) [9]) i przez policzki (κὰδ' παρειῶν) [10]) spływają na ziemię (χαμάδις) [11]), — obfitość zaś ich, po prostu wprawia czytelnika w zdumienie.

Już samo porównanie płaczącego do zdroju, który ze skały toczy wodę [12]), jest bardzo wymowne i charakterystyczne pod tym względem, ale i na innych miejscach spotykamy się ze szczegółami, w rodzaju takich n. p., że płaczący aż suknie zrasza, albo że aż ziemia dokoła niego łzami ocieka [13]). Dodać przytem trzeba, że dzięki owemu niewyczerpanemu zasobowi łez, mogą one płynąć przez czas bardzo długi.

---

[1]) Γ 421.

[2]) Χ 466.

[3]) Widocznem to jest ze drżenia »ambrozyjnej« zasłony u płaczącej Artemidy (Φ 507).

[4]) N. p. Α 364, Ι 14, Π 20, Σ 315, Ω 640, ε 8, Ψ 95, 584, ι 467, κ 454, π 195, χ 501, ω 317.

[5]) Vide odsyłacz 6 na str. 92 niniejszej rozprawki.

[6]) Ἀμφὶ δὲ δῶμα (γόος) σμερδαλέον κανάχιζε (κ 394), στοναχὴ κατὰ δώματ' ὀρώρει (Ω 512) albo στεναχίζετο δῶμα (κ 454).

[7]) Χ 476.

[8]) ω 60.

[9]) Ρ 490, δ 114, ρ 490, ψ 33, ξ 129.

[10]) i [11]) Ρ 438, δ 114, π 191, ρ 490.

[12]) Ι 14 i Π 20.

[13]) Δεύοντο ψάμαθοι, δεύοντο δὲ τεύχεα φωτῶν δάκρυσι (Ψ 15). Por. też Ω 162, δ 113, ε 153, η 260.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Dość wymienić Odysseusa, który na wyspie Ogigii przez siedm lat εἵ-ματα αἰεὶ δάκρυσι δεύεσκεν [1]), albo Penelopę, u której każdego zastanowić musi łatwość, z jaką przez jeszcze dłuższy przeciąg czasu, co chwila łzy ronić może. Zresztą, zwyczajnem jest u Homera zjawisko, że jeśli się kto na dobre rozkwili, to szlocha albo do rana [2]), albo przynajmniej do zachodu słońca [3]).

Wobec tego, mimowoli nasuwa się przypuszczenie, że albo ludzie za czasów homerowych zdolni byli do wydzielania większej ilości łez niż dzisiaj, albo — co wydaje mi się o wiele prawdopodobniejszem — że poeta użył tu pewnej przesady. Bohaterowie bowiem Iliady i Odyssei, wogóle stanowczo sięgają ponad zwykłą miarę przeciętnego człowieka, przedstawieni są umyślnie w zwiększonej niejako postaci, wskutek czego wszystkie właściwości natury ludzkiej występują bardziej wyraźnie i jaskrawo, a z niemi jaskrawiej wypadł i szczegół wspomniany.

Większa część objawów, o jakich mówiliśmy dotychczas, wśród wyjątkowych okoliczności schodzi na plan drugi, albo nawet niknie zupełnie, ustępując miejsca innym, odmiennego rodzaju zjawiskom.

Mamy na myśli wypadki, kiedy płacz pod wpływem nader ciężkiego smutku, a zwłaszcza pod wpływem rozpaczy, zaostrza się i potęguje, niemal do granic szaleństwa. W tym razie obudza się przedewszystkiem jakiś popęd do wykonywania rozmaitych, bezcelowych na pozór ruchów, ruchów nagłych i forsownych, zdradzających całkowite ubezwładnienie rozsądku i woli, a które psychologowie tłomaczą instynktowem szukaniem ulgi, za pomocą wyrównania obiegu krwi [4]). Jest to zresztą także następstwem nadmiaru energii mięśniowej, zwykłej w rodzajach afektów, zwanych przez Kanta »*sthenische Affecte*«, w przeciwieństwie do »*asthenicznych*«, objawiających się w rozluźnieniu mięśni [5]), jakie widzieliśmy u płaczącej Penelopy.

To też człowiek u Homera w strasznym bolu psychicznym, już nie usiada bezwładnie i nieruchomo, lecz z całej siły bije się rękami po udach (πλήσσομαι μηρὼ χερσὶ κατακρηνέσσι) [6]), w cięższych zaś wypadkach rzuca się na ziemię, tarza się, wije po piasku (κυλίνδομαι κατὰ κόπρον, ἐρπύζω) [7]), wyrywa włosy całemi garściami (δαΐζω κόμην, ἕλκω vel τίλλω

[1]) η 260.
[2]) υ 92.
[3]) Ψ 109, 154, Ω 714, π 191, φ 226.
[4]) Ochorowicz, Ból fizyczny i moralny. Lwów 1882, str. 23.
[5]) Wundt, Physiolog. Psychologie[4] II. 329.
[6]) Μ 162, Θ 113, 397, ν 198.
[7]) Σ 27, Ψ 225, δ 541, κ 499.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

τρίχας) [1]), chwyta się za głowę (ἅπτομαι κεφαλῆς) [2]), uderza o nią z zamachem rękoma (κόπτομαι κεφαλὴν χερσίν, ὑψόσ' ἀνασχόμενος) [3]), przytem, owija ją płaszczem [4]) i osypuje pyłem [5]).

Najlepsze wyobrażenie o rodzaju i sposobie przedstawienia zjawisk powyżej przytoczonych, da próbka rozpaczy Achillesa po śmierci przyjaciela: [6])

...τὸν δ' ἄχεος νεφέλη ἐκάλυψε μέλαινα.
ἀμφοτέρῃσι δὲ χερσὶν ἑλὼν κόνιν αἰθαλόεσσαν
χεύατο κὰκ κεφαλῆς, χαρίεν δ' ἤσχυνε πρόσωπον·
νεκταρέῳ δὲ χιτῶνι μέλαιν' ἀμφίζανε τέφρη.
αὐτὸς δ' ἐν κονίῃσι μέγας μεγαλωστὶ τανυσθεὶς
κεῖτο, φίλῃσι δὲ χερσὶ κόμην ἤσχυνε δαΐζων [7]).

Podobnie przedstawia Homer rozpacz Pryama patrzącego z murów na pościg Achillesa za Hektorem: [8])

ὤμωξεν δ' ὁ γέρων, κεφαλὴν δ' ὅ γε κόψατο χερσὶν
ὑψόσ' ἀνασχόμενος, μέγα δ' οἰμώξας ἐγεγώνει
λισσόμενος φίλον υἱόν . . . . . .
. . . . . .
...πολιὰς δ' ἄρ' ἀνὰ τρίχας ἕλκετο χερσὶν
τίλλων ἐκ κεφαλῆς [9]).

Zauważyć jednak należy, że w ten sposób ujawnia się ból na zewnątrz jedynie u mężczyzn, tu też najwyraźniej występuje różnica indywidualności, a osobliwie różnica między obu płciami.

Kobieta nigdy, nawet w najcięższym bolu, nie bije się po biodrach, nie tarza się, nie osypuje głowy pyłem, natomiast używa ruchów obcych mężczyznie, a tymi jest: bicie się w piersi, odsłanianie ich, jakoteż szarpanie paznokciami szyi, piersi i policzków [10]). Również nie mamy

---

[1]) Σ 27., Χ 77.
[2]) Ω 712.
[3]) Χ 33.
[4]) Ω 163.
[5]) Ω 164, ω 317.
[6]) Σ 22—7.
[7]) Wyraźna wzmianka o łzach, we wierszu 35 i 73.
[8]) Χ 33—5 i 77—8.
[9]) Podobne przykłady na innych miejscach: Ψ 225, Ω 164, 712, δ 541, κ 499, ω 17.
[10]) N. p. płaczące branki Achillesa, jako też Nereidy στήθεα πεπλήγοντο (Σ 31 i 51). Hekabe zawodzi: κόλπον ἀνιεμένη (Χ 80), a Bryzeida: λίγ' ἐκώκυε χερσὶ δ' ἄμυσσεν στήθεά τ' ἠδ' ἄπαλὴν δειρὴν ἰδὲ καλὰ πρόσωπα (Τ 284).

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

przykładu, by kobieta owijała głowę: może zamiast tego ukrywały one twarz w dłonie, jak to czyni szlochająca Euryklea [1]).

Nie tylko atoli płacz ciężki, wywołany rozpaczą, okazuje odmienne cechy u mężów i niewiast, owszem, w ogóle — co się tyczy płaczu — dadzą się wyśledzić nieliczne wprawdzie, ale stałe różnice i właściwości.

Chociaż ludzie homerowi nie wstydzą się swych uczuć i rzadko usiłują powściągnąć ich objawy, to przecież, mężczyzna zdaje się być mniej skłonnym do płaczu od kobiety. Łzy, jeśli się ukazują w jego oczach, nie są już wywołane tak błahą przyczyną, źródło ich leży w uczuciu bardziej głębokiem i dojmującem, co przy większym zapasie energii i sił żywotnych powoduje, że fizyognomia odzwierciedla stan duszy o wiele dokładniej. Najbardziej zaś znamiennego wyrazu obliczu płaczącego mężczyzny nadaje zmarszczenie brwi, — zwyczajna oznaka cierpienia, wywołana kurczem mięśni pionowych czoła, zwanych przez Darwina »mięśniami smutku« [2]).

Że objaw ten był właściwy również bolejącym bohaterom homerowych poematów, wnioskować możemy z powtarzających się słów: ὑπ' ὀφρύσι δάκρυα εἶβον [3]). Naturalnie, takie zmarszczenie brwi musiało twarzy nadawać wyraz ponury i chmurny, do tego też, zdaniem naszem, odnieść należy porównanie płaczącego Agamemnona [4]) lub Patroklosa [5]), do zdroju »o czarnym nurcie, który z wyniosłej skały ciemną toczy wodę«: ὥς τε κρήνη μελάνυδρος, ἥ τε κατ' αἰγίλιπος πέτρης ὀνοφερὸν χέει ὕδωρ.

Jest to przepyszna i niezrównana symbolika wyrazu twarzy, opierająca się na skojarzeniu pojęć: »ciemny« i »posępny«, a jako taka, wcale nie dwuznacznie określa odbicie się uczucia w układzie rysów i mięśni twarzowych, przyczem, jak wspomnieliśmy, brwi główną odgrywają rolę.

Wogóle, płacz mężczyzny nosi cechę bardziej ponurą, bywa on groźny, nawet straszny (κρυερός) [6]), westchnienia towarzyszące mu są

---

[1]) τ 361.

[2]) Darwin, Wyraz uczuć u człowieka i zwierząt. Tłóm. dr. K. Dobrski. Warszawa 1873, str. 160.

[3]) N 88, Σ 86, 531 itp.

[4]) I 14.

[5]) II 3. Tożsamo porównanie, w obu wypadkach dosłownie użyte.

[6]) Patrz ust. I. niniejszej rozprawki.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

ciężkie (βαρυστενάχω) [1]), jęki — straszliwe, (τερπικέραυνον ὀμώζω) [2]), tak, że nastręcza się porównanie do wściekłości lwa, szalejącego z żalu za młodemi [3]).

U kobiet natomiast, nie spostrzegamy żadnej zgoła zmiany w wyrazie oblicza, płacz ich nigdy niema tej ponurej cechy, a nawet w najwyższym swym stopniu, t. j. gdy został wywołany rozpaczą, przedstawia się bardziej blado i niewyraźnie. Prawda, że wiele policzyć tu należy na karb podrzędniejszego stanowiska niewiasty w ówczesnem społeczeństwie, a tem samem i w poematach Homera, — ale z drugiej strony, zastanowić musi, że poeta częściej i wyraźniej opisuje u kobiety płacz spokojny, łagodny [4]), snadź uważając go za właściwszy jej naturze, biernej i skłonnej do rezygnacyi.

Z drobnych właściwości, jedną tu zaledwo podnieść możemy. Jest nią ocieranie łez, które (o ile da się wywnioskować ze słów Achillesa grożącego, że gdy stanie do walki, »niejedna Trojanka westchnie, ocierając obu rękami łzy z policzków) [5]), było zwyczajnem u niewiast, uwagi więc jest godnem, że Homer, mówiąc o mężczyznach, zupełnie ten szczegół pomija. Jedynie, chcąc przedstawić płacz śmieszny i na pogardę zasługujący, jak n. p. Tersytesa obitego przez Odysseusa [6]), lub Greków drżących z trwogi we wnętrzu drewnianego konia [7]), czyni wzmiankę o tem ocieraniu oczu. Niezawodnie więc ów gest był tak właściwy kobietom, że temsamem ośmieszał mężczyznę [8]).

Bardziej może niż w zewnętrznych objawach płaczu, występowała różnica w jego źródle — uczuciu. Kobieta, mimo całej swej nadmiernej wrażliwości niezdolna jest odczuć coś głębiej, a co od czuła trwale przechować, stąd zmienność jej usposobienia, stąd łatwość przerzucania się z jednego uczucia w drugie, i — co zatem idzie — utulenia nawet w serdecznym żalu. Zdaje się, że Homer wniknął w tę subtelną właściwość niewieściego indywidualizmu, kreśląc zachwycającą wdziękiem i prawdą scenę pożegnania Hektora z małżonką [9]), kiedyto Andromasze,

[1]) N. p. Λ 364, Ι 16 itd.

[2]) N. p. Σ 35.

[3]) Σ 319.

[4]) Jako taki, ma on epitet τέρεν. Patrz. powyżej.

[5]) Σ 123.

[6]) Β 268.

[7]) λ 527.

[8]) Wyjątek stanowią wypadki, gdy ktoś ociera łzy ukradkiem, chcąc z jakiegokolwiek powodu zataić swe rozrzewnienie, jak to n. p. czyni Odysseus u Feaków (Θ 88), lub w domu ojczystym, ujrzawszy starego psa Argosa.

[9]) Z 484.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

acz spłakanej i rozżalonej, wystarcza widok płonnej obawy dziecięcia, by wywołać uśmiech na jej ustach, mimo nie oschłych jeszcze łez w oczach. Zjawisko to wprawdzie tłómaczy się w znacznej części miłością macierzyńską, uczuciem silniejszem nad jakiekolwiek inne, a przeto zdolnem przygłuszyć chwilowo nawet troskę o los drogiej osoby, w każdym razie jednak uderzającym jest ów nagły zwrot w obrębie podobnych krańcowości jak płacz i śmiech, co może być psychologicznie usprawiedliwionem jedynie u osób, o charakterze (że się tak dla krótkości wyrazimy) — kobiecym. Co się zaś tyczy owej zmiany uczuć, to następuje ona tak szybko, że uczucie nowe powstaje już i rozwija się, zanim jeszcze dawne zdołało ustąpić. Przez jakiś czas zatem oba istnieją obok siebie, a z niemi łączą się i splatają zwykłe ich objawy, jak to dokładnie wyraża użyty tu zwrot: δακρυόεν γελᾶν.

Wspomniana poprzednio scena, gdzie dziecię przerażone widokiem uzbrojonego ojca głośno płakać zaczęło, jest jednym z nielicznych (bo dwóch tylko) przykładów płaczu niemowląt i niedorostków; drugim przykładem, jest wzmianka o »łagodnych« łzach małej dziewczynki, która chcąc dostać się na ręce, biegnie za matką i czepia się jej szaty [1]).

Niestety, przy tak małej ilości danych, trudno wysnuwać jakieś dalsze wnioski, w każdym razie na uwagę zasługuje użycie w pierwszym wypadku słowa ἰάχω, które właściwie niema nic wspólnego z pojęciem łez i oznacza tylko krzyk, kwilenie. Ale, jak powszechnie wiadomo, młodziutkie dzieci łez nie wylewają [2]); krzyk więc zastępuje u nich to, co u dorosłego nazywa się płaczem. Z biegiem czasu dopiero, u starszych już nieco dzieci, zaczynają działać odpowiednie narządy, a działają z największą łatwością, za najsłabszą podnietą, choćby taką, jak niezaszczona zachcianka znalezienia się u matki na rękach.

Według pojęć homerowych, łzy, które towarzyszą człowiekowi od kolebki do mogiły, nie opuszczają go i w świecie zagrobowym; dusza wyzwolona z więzów ciała, nie pozbywa się możności wyrażania swych cierpień w sposób, właściwy żyjącym, — owszem, płacze równie ciężko, znajdując nową podnietę w żalu za życiem straconem. Rozumie się samo przez się, że jest to możliwem jedynie przed utratą samowiedzy, lub w razie chwilowego jej odzyskania, a zatem, albo bezpośrednio po śmierci [3]), albo po napiciu się krwi ofiarnej [4]).

---

[1]) II 7 i 10.

[2]) Naukowo uzasadnia to Darwin, w cytowanem już dziele: Wyraz uczuć u człowieka i zwierząt, str 137. Patrz także Wundt, Physiol. Psychol. II. 420.

[3]) N. p. dusza Hektora opuszcza ciało »płacząc nad swym losem« (X 362).

[4]) Cienie Agamemnona i Elpenora podczas pobytu Odysseusa w Had. (λ 59, 391).

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Tak zmysłowe pojmowanie cieniów zmarłych osób zgodne jest z gółem wyobrażeń starożytnych, którzy nawet bóstwa pojmowali w tym duchu, czyniąc z nich właściwie tylko ludzi, acz doskonalszych i podniesionych niejako do sfery ideału. Wobec tego nie dziw, że u Homera i ci »szczęśliwi bogowie« czasem łzy gorżkie ronią, choć dodać trzeba, że zawsze powód wynika z pośredniego, czy bezpośredniego zetknięcia się ich ze śmiertelnikami.

Pominąwszy już bóstwa podrzędniejsze: Tetydę, Nereidy i Muzy, zawodzące jak najzwyklejsze kobiety [1]), widzimy także Artemidę zalaną łzami [2]), a podczas pogrzebu Achillesa wszyscy społem bogowie płaczą, idąc w zawody ze śmiertelnymi ludźmi [3]).

Ostatecznie wspomnieć tu należy jeszcze o płaczu u istot niższego rzędu, mianowicie u zwierząt.

Że niektóre zwierzęta nie są zupełnie pozbawione możności wylewania łez, jest znanem i naukowo stwierdzonem [4]), my więc poprzestaniemy tylko na wykazaniu tego zjawiska w Iliadzie, u boskich koni Achillesa. Poeta przedstawia nam je po śmierci Patroklosa stojące nieruchomo, jak posągi grobowe, zalane łzami, z karkami pochylonymi tak, że aż grzywa dosięga ziemi:

.....δάκρυα δέ σφιν
θερμὰ κατὰ βλεφάρων χαμάδις ῥέε μυρομένοισιν
ἡνιόχοιο πόθῳ· θαλερὴ δ' ἐμιαίνετο χαίτη
ζεύγλης ἐξεριποῦσα παρὰ ζυγὸν ἀμφοτέρωθεν [5])

Były to wprawdzie konie boskie, przewyższające swój rodzaj pod każdym względem i zbliżone bardziej do istot obdarzonych rozumem; na pewne jednak twierdzić można, że Homer i u innych zwierząt pewne objawy uważał za płacz *sui generis*. Widać to z porównywań płaczących ludzi do lwa, któremu odebrano młode [6]), do ptaków po wydarciu im piskląt z gniazda [7]), do cieląt beczących za matkami [8]), lub do słowika, który — jak wiadomo — jest legendowym Aedonem, opłakującym syna Ityla [9]).

---

[1]) A 413, Σ 50, 66, 94, 428, ω 59.
[2]) Φ 506.
[3]) ω 64.
[4]) Darwin, Wyraz uczuć, str. 148.
[5]) P 437. Tak samo zachowują się podczas pogrzebu (Ψ 283).
[6]) Σ 318.
[7]) π 216.
[8]) κ 410.
[9]) τ 518.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

3.

Powiedzieliśmy już, jak się płacz w poematach Homera przedstawia pod względem towarzyszących mu objawów, usiłowaliśmy wykazać cechy jego wynikłe z indywidualizmu osobników; z kolei przychodzi nam się zająć pytaniem, wśród jakich okoliczności i z jakich przyczyn powstaje to zjawisko organizmu ludzkiego. Jest to pytanie dość ważne, bo od rodzaju i stopnia podniety, zależy też rodzaj i stopień wyrazu uczucia na zewnątrz.

Płacz wywołuje dwojaka przyczyna: zewnętrzna i wewnętrzna, czyli pobudka może być fizyczna lub psychiczna, w obu zaś tych wypadkach główną rolę odgrywa uczucie bolu.

Jest rzeczą zastanowienia godną, że ból fizyczny rzadko u Homera łzy wyciska. Zwłaszcza w Iliadzie, wśród tylu scen wojennych, wśród jaskrawych opisów bitew, rzezi i tytanicznych zapasów, krew leje się obficie, ale łzy nader skąpo. Grek czy Trojanin, zraniony śmiertelnie, raczej z bolu ryczy jak wół helikoński [1]), raczej jęczy straszliwie (lubo i to wyjątkowo), ale o płaczu, w tym razie niema ani wzmianki. Dzieje się to może skutkiem gorączki bojowej, podniecenia w stopniu tak silnym, że nie dozwala na prawidłowy przebieg odpowiedniego procesu fizyologicznego. Tłómaczenie podobne atoli odpada w wypadkach powstrzymywania łez już nie na polu walki, lecz w stosunkach zwykłych, normalnych. Tu trzeba uwzględnić większą odporność organizmu, większe zahartowanie nerwów czuciowych u ludzi zdrowych, i krzepkich, przedewszystkiem atoli chęć uniknięcia upokorzenia wobec sprawy bolu, którego zarazem, przez ukrycie cierpień, pozbawia się rozkoszy z widoku wyrządzonej przykrości.

Z tychto względów Odysseus, ugodzony stołkiem przez jednego z biesiadników [2]), powściąga płacz mimo doznanego bolu, bo wówczas zuchwały gach odniósłby tryumf, moralne zadowolenie; nie łzy więc, lecz pragnienie odwetu, pocisk ów wywołał. Kto zaś w podobnych wypadkach nie chce czy nie ma siły zapanować nad sobą, ten staje się ofiarą upokorzenia, ściąga na siebie hańbę niedołęztwa i co za tem idzie — śmieszności, tak jak ją ściągnął Tersytes. którego Homer umyślnie w tym celu przedstawia płaczącego rzewnie po razach berła odysseusowego:

.....ὁ δ' ἄρ ἕζετο τάρβησέν τε·
ἀλγήσας δ', ἀχρεῖον ἰδών, ἀπομόρξατο δάκρυ [3]).

---

[1]) Υ 403, Patrz także: Φ 20, Π 29, σ 398.
[2]) ρ 490.
[3]) Β 268.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Widoczna różnica w zachowaniu się wśród podobnych okoliczności takiego bohatera κατ' ἐξοχήν jak król Itaki i podłego gbura, dosadnie już charakteryzuje zapatrywania poety pod tym względem, dla ścisłości więc chyba jeszcze wspomnieć należy o humorystycznie zabarwionym epizodzie z Iliady (Φ 507), w którym jest mowa o łzach Artemidy obitej przez Herę. Ton ironiczny całego ustępu może się stać zrozumiałym jedynie na podstawie pojęć wyżej wspomnianych.

Co się tyczy moralnych pobudek, te są bardzo różnorodne. Cała skala uczuć piersi ludzkiej, począwszy od najżywszych wybuchów namiętności do najsłabszych poruszeń serca, wywołuje ten objaw fizyologiczny, w ich rzędzie jednak naczelne miejsce zajmuje żal po zgonie drogich sercu osób, członków rodziny, lub przyjaciół.

Że Homer płacz wywołany ową podnietą uważa za najcięższy, widać już z tego, iż chcąc wyrazić największą rozpacz, przyrównywa ją do szlochań matki nad zmarłą córką [1]), do jęków ojca nad trupem syna [2]), lub żony przy łożu konającego małżonka [3]). Nie bez znaczenia także są słowa Heleny, zapraszającej Telemacha, by skosztował wina, które zdolne jest utulić w płaczu n a w e t tego, ktoby stracił brata, syna albo rodziców [4]).

Wszędzie, wśród takich okoliczności, płacz wybucha nader gwałtownie, wszędzie łączy się z omówionymi już poprzednio symptomami rozpaczy, w ich najostrzejszych przejawach, które też w żadnym innym wypadku nie występują wyraźniej. Świadczy to korzystnie o sile więzów pokrewieństwa i przyjaźni u homerowych Greków, o wzajemnem a szczerem przywiązaniu członków ogniska domowego.

Nietylko jednak za mimowolną oznakę żalu należy uważać płacz po umarłych. Owszem był on nawet obowiązkiem pozostałych względem cieniów nieboszczyka, był świętą powinnością, od której pod żadnym pozorem uchylać się niewolno. Trybut łez, to dar poczestny, to ostatnia pamiątka składana na mogile i prawnie się należąca, nikt przeto nie ośmiela się łez takich ganić, ani odwodzić od nich płaczącego [5]). Ὦ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων [6]).

---

[1]) I 564

[2]) Ψ 222.

[3]) Σ 523.

[4]) δ 223.

[5]) Nawet syn Nestora, acz nie lubi płaczliwej wieczerzy, nie śmie sprzeciwiać się łzom takim (δ 197). Odysseus, w przebraniu żebraka, oświadcza, że nie bierze za złe Penelopie, iż lamentuje za małżonkiem, »bo każda żona płacze po śmierci męża« (τ 265), Achillesowi zaś radzi zachować tylko pewną miarę (T 215—29)

[6]) Ψ 9, ω 296. Porównaj także δ 197: Τοῦτό νυ καὶ γέρας οἷον ὀϊζυροῖσι βροτοῖσιν, κείρασθαί τε κόμην, βαλέειν τ' ἀπὸ δάκρυ παρειῶν.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Wielka waga przywiązywana do tej powinności nie jest, jakby się zdawać mogło, wynikiem względów podyktowanych jedynie konwenansem. Oczywiście, konwenans odgrywał tu rolę niemałą, lecz jego źródła należy przedewszytkiem szukać w wyobrażeniu, że spokój zagrobowy nieboszczyków zależy od czci oddawanej zwłokom i od żalu pozostałych. Wskutek tego, opłakiwanie zmarłych stało się nawet poniekąd religijnym obrzędem — główną i nieoddzielną częścią rytuału pogrzebowego, zespoloną z nim tak silnie, że niejednokrotnie umożliwia poecie posługiwanie się wzmiankami o łzach żałoby, w zastępstwie wzmianek o pogrzebie [1]).

Wszędzie też przy opisie scen po śmierci jakiegoś bohatera, spotykamy się ze łzami, które pozostali wylewają bez ustanku od chwili skonu drogiej osoby, przez cały kilku albo kilkunastodniowy czas trwania t. z. πρόθεσις [2]), przez czas aktu palenia zwłok, aż do ostatecznego zebrania popiołów.

Przypatrzmy się np. pogrzebowi Patroklosa: Towarzysze broni, opłakawszy go jeszcze w namiocie (zaraz na pierwszą wieść o katastrofie) [3]), przywożą trupa wśród łkań z placu boju [4]), przez całą noc łzy ronią przy marach [5]), i łzami zalanych zastaje ich Tetyda [6]). Achilles dodaje zachęty do płaczu [7]), jakoż jęki i narzekania nie ustają ani na chwilę [8]). Po zapaleniu stosu, Achilles czołga się do koła i jęczy strasznie [9]), w końcu Grecy, również szlochając [10]), zbierają kości spalone [11]).

Ten płacz obrzędowy zwykle objawia się w formie zawodzenia, o którem na innem mówiliśmy miejscu, dodać jednak należy, że tutaj,

[1]) Achilles np. naigrawa się z zabitego Likaona, że nie opłacze go matka na marach, lecz na zawsze pochłoną go wody Skamandru (Φ 123), a Laertesowi najbardziej dojmuje myśl, że nie mógł skropić łzami mar Odysseusa (ω 293). Zwykle też to opłakiwanie występuje w znaczeniu równorzędnem z samym pogrzebem. Dusze zabitych gachów skarżą się, że krewni nie opłakali i nie pogrzebali ich trupów (ω 190), a Achilles narzeka, iż κεῖται παρ νήεσσι νέκυς, ἄκλαυτος ἄθαπτος Πάτροκλος (X 386).

[2]) Πρόθεσις Hektora miało trwać dni dziewięć (Ω 664), a Achillesa dni 18 (ω 65).

[3]) Σ 22.

[4]) Σ 235.

[5]) Σ 315.

[6]) T 5.

[7]) Ψ 9.

[8]) Ψ 12, 108, 153.

[9]) Ψ 222.

[10]) Ψ 252.

[11]) Porównaj: pogrzeb Hektora (Ω 776 i nast.), Elpenora (μ 12), i poległych wojowników (Π 425).

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

zamiast bezładnych skarg, starano się zachować pewien ład i porządek, co odnosi się wyłącznie już do programu ceremonii pogrzebowej. Mianowicie narzekania te wygłaszane były po kolei przez poszczególne osoby, wśród wtóru jęków i westchnień otoczenia [1]). Pierwszeństwo pozostawione było członkom rodziny nieboszczyka, z uwzględnieniem stopnia pokrewieństwa. I tak, po wykupieniu ciała Hektora z rąk zwycięzcy, opłakuje go najpierw Andromacha [2]), potem matka Hekabe [3]), a w końcu szwagrowa Helena [4]), na pogrzebie zaś Achillesa najpierw Tetyda, potem dopiero Nereidy, jako ciotki.

Zresztą mamy więcej przykładów, że obowiązku tego dopełniali przedewszystkiem najbliżsi krewni, a w ich braku—przyjaciele [5]). Bezpośrednio po śmierci Hektora, zawodzi ojciec, matka i żona [6]). Słyszymy też Laertesa żalącego się, że ani on, ani matka, ani Penelopa nie mogli uczynić zadość zwyczajowi, płacząc przy marach Odysseusa [7]), Patroklosowi zaś w tej posłudze rodzinę zastępuje Achilles.

Ponieważ stosownie do wymogów rytuału, rozchodziło się głównie o wywołanie jak największych oznak żalu, przeto było w zwyczaju posługiwanie się nawet zawodowymi płaczkami (ἀοιδοί) [8]), którzy za pomocą żałosnego śpiewu (θρῆνος) [9]) mieli rozrzewniać obecnych. Płacz-

[1]) Zawsze powtarza się tu uwaga poety: ἐπὶ δὲ στενάχοντο γυναῖκες (v. πολῖται itp.), np. Τ 301, 338, Χ 429, 437, 515, Ω 745, 759, 775. Główny udział w tem niezawodnie brały kobiety, co wynikałoby także ze wzmianki o zabitym na wojnie mężu, dokoła którego, zamiast kobiet, gromadzą się ptaki (Λ 395). Inne dwie wzmianki (Ψ 172 i Ω 723) znowu wskazują na zwyczaj, że zawodzący trzymał ręce na głowie, lub piersiach trupa

[2]) Ω 724.

[3]) Ibid. 747.

[4]) Ibid. 760.

[5]) Znanym nam jest i skąd inąd ten zwyczaj opłakiwania zmarłych przez najbliższą rodzinę. Świadczą o tem nawet zabytki starożytne, np. popielnica etruska, lub gliniana tablica z Attyki, na których ryciny przedstawiające πρόθεσις, pod figurami zawodzących osób zawierają podpisy: μήτηρ, τήθη, i t. p. (Hermann, Lehrbuch der Antiquit. IV, 365). Co się zaś tyczy świadectw piśmiennych, to te wykazują, że zwyczaj ten zachował się i w czasach znacznie późniejszych. Nawet Lukian ze Samosate, w traktacie swym »Περὶ πένθους« pisze: ...εἶθ' ἡ μήτηρ ἢ καὶ νὴ Δία ὁ πατὴρ ἐκ μέσων τῶν συγγενῶν προελθὼν καὶ περιχυθεὶς αὐτῷ (scil. νεκρῷ) φωνὰς... ἀφήσει... i t. d. (13). Traktacik ten wogóle wykazuje, że zwyczaje i obrzędy zachowywane przy marach zmarłego za czasów Homera, w ciągu kilku wieków nie uległy żadnej zmianie.

[6]) Χ 415, 439, 476.

[7]) ω 293.

[8]) Ω 719.

[9]) Ibid. 720.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

kowie tego rodzaju byli obecni przy πρόθεσις Hektora [1], przy pogrzebie zaś Achillesa, zastępowały ich Muzy i to z takim skutkiem, że nikt od łez powstrzymać się nie mógł: ἔνθα κεν οὔ τιν' ἀδάκρυτόν γ' ἐνέηκας Ἀργείων [2]).

Nie były zatem konieczne łzy szczere i ze serca płynące, — wystarczał płacz, udany czy wywołany sztucznie, a z pewnem zastrzeżeniem dodać można—nawet wymuszony. Wskazywałaby na to obietnica uczyniona przez Achillesa zmarłemu przyjacielowi, że nad jego trupem branki trojańskie i dardańskie dniem i nocą płakać będą [3]).

W każdym razie, to »obrzędowe« znaczenie łez, świadczy najlepiej o ścisłym związku uczucia żalu po zgonie drogiej osoby z zewnętrznym jego objawem.

Nie tak silną podnietą jak żal za zmarłymi, ale zato stanowczo najczęściej u Homera zachodzącą, jest tęsknota. Nie jest to podnieta nagła i wielka, objawy też wywołane przez nią nie mają cechy gwałtownej. Owszem, płacz spowodowany tęsknotą za kimś lub za czemś, jest łagodny, cichy, ale mimo to trwa bardzo długo i odnawia się ciągle, bo uczucie niezaspokojonej a silnej potrzeby zbliżenia się do ukochanej istoty, nie przemija tak rychło. Wynikły stąd ból duszy, acz niezbyt wielki sam w sobie, ale dolegający bez ustanku, staje się powodem pewnego rozdrażnienia i, że się tak wyrazimy, przeczulenia swych ofiar, które w chorobliwym tym stanie, za lada powodem gotowe są do płaczu. To nam tłómaczy dziwaczny nastrój Penelopy, płaczącej za lada jakim, choćby najbardziej błahym powodem, o której też zawsze czytamy stereotypową wiadomość: δίζυρὴ δέ οἱ αἰεὶ ῥεῖνουσιν νύκτες τε καὶ ἤματα δακρυχεούσῃ [4]).

Również u innych osób najmniejsza okoliczność wywołuje boleść na nowo, szarpie i jątrzy niezabliźnioną ranę duszy. Obojętne szczegóły o Odysseusie wzniecają rzewny płacz u Laertesa i Telemacha [5]), widok łuku męża wystarcza Penelopie, a z nią i pasterzom, by łzy gorące wylewać [6]), na Filetiosa zaś przypomnienie dawnego pana działa tak silnie, że pot go oblał i oczy napełniły się łzami [7]).

Najsrożej jednak zwykła swe ofiary dręczyć tęsknota za krajem rodzinnym, ona też ogarnia nawet osoby, najmniej wrażliwe i uczuciowe. Ulega jej przedewszystkiem Odysseus, który choć tak mało od-

[1]) Ibid.
[2]) ω 61.
[3]) Σ 340.
[4]) λ 182, ν 337, τ 38
[5]) δ 114, ω 280.
[6]) φ 56, 82.
[7]) υ 204.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

wzajemniał się Penelopie równem przywiązaniem, że aż Atenie nie omieszkała go za to strofować [1]), to przecież o ojczyźnie swej, o Itace zapomnieć nie mógł i bez względu na liczne przeszkody, dążył do niej wytrwale. Nawet bawiąc u Kalipsy, mimo wszelkich wygód i przyjemności, jakie go otaczały, uchodził na wybrzeże, patrzał w dal pustą i serce trapił łzami gorżkiemi:

ἐπ' ἀκτῆς κλαῖε καθήμενος, ἔνθα πάρος περ
δάκρυσι καὶ στοναχῇσι καὶ ἄλγεσι θυμὸν ἐρέχθων.
πόντον ἐπ' ἀτρύγετον δερκέσκετο, δάκρυα λείβων
. . . . . .
οὐδέ ποτ' ὄσσε δακρυόφιν τέρσοντο. [2])

Taki sam skutek wywierała tęsknota za ojczystym krajem także u towarzyszów Odysseusa [3]), a i Helena wspomniała raz o swem gnieździe rodzinnem, τέρεν κατὰ δάκρυ χέουσα [4]).

Prócz wymienionych dotychczas pobudek, jest jeszcze cały szereg innych wzruszeń, zdolnych niekiedy łzy wywołać. Tu osobliwie wymienić należy obawę, która, jak wszystkie wogóle przykre stany duszy, da się również sprowadzić do jednego mianownika, t. j. do uczucia bolu. Oczekiwanie jakiegoś niemiłego zdarzenia, wyprowadza ducha z równowagi, stawia go niejako na progu nieszczęścia, imaginacya uprzedza wypadki, powoduje cierpienie, które częstokroć we łzach znajduje swój wyraz.

Ze zjawiskiem podobnem bardzo często spotykamy się w poematach Homera.

Pominąwszy niewiasty, jak trwożną o los Telemacha Penelopę i Eurykleję [5]), dziewczęta służebne Odysseusa, lękające się kary za stosunki z gachami [6]), lub Andromachę drżącą o życie Hektora [7]), — nawet u mężczyzn nierzadki jest płacz z tego powodu. Dość wspomnieć Feniksa, który łzy roni z obawy o okręty [8]), albo Odysseusa i towarzyszy, gdy otrzymali rozkaz udania się do Hadesu [9]), a w końcu bohaterów, zamkniętych we wnętrzu konia drewnianego [10]).

---

[1]) ν 330.

[2]) ε 82 i 151. O tej tęsknocie wspomina także u Feaków (η 260). Por. także ν 219 i 221, gdzie Odysseus obudziwszy się na Itace (której nie poznał) rozpacza za ojczyzną.

[3]) κ 486

[4]) Γ 142

[5]) β 361, δ 544.

[6]) χ 447.

[7]) Z 405.

[8]) I 432.

[9]) κ 499. 570.

[10]) λ 527.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Trwoga przed ciosem ciężkim i okropnym, którego urzeczywistnienie jest tylko rzeczą czasu, wywołuje nawet formalną rozpacz, straszniejszą może od bolu po dokonanym fakcie. Wtedy też wybucha płacz z całą siłą, płacz straszny, niepohamowany, jakiego przykład mamy u rodziców Hektora, patrzących na pościg Achillesa za synem [1]).

Również gniew, w pewnych wypadkach może wywołać łzy, świadczące o sangwinicznym temperamencie i wielkiem rozdrażnieniu chwilowem gniewającej się osoby.

Takiemu rozdrażnieniu uległ Telemach, który na zebraniu publicznem, oskarżając zalotników matki o nadużycia i krzywdy, uniósł się zapalony własnemi słowy, rzucił berło o ziemię, a z oczu łzy mu spłynęły: χωόμενος... σκῆπτρον βάλε γαίῃ δάκρυ' ἀναπρήσας [2]). Także matka Meleagrosa, wśród przekleństw miotanych na własnego syna, upada na kolana, rękami bije o ziemię, łzy zaś zraszają jej piersi [3]), płacze również Dyomedon i Eumelos z powodu przegranej na wyścigach [4]), gniewni na przypadek, czy też własną niezręczność.

W tym ostatnim wypadku atoli niezawodnie wchodziły w grę i inne uczucia, a przedewszystkiem upokorzenie, które także Achillesa pobudza do płaczu, po wydarciu mu Bryzeidy przez Agamemnona, co niezmiernie musiało zadrasnąć ambicyę dumnego bohatera [5]).

Z upokorzenia wynika i inna podnieta łzy wywołująca, a to przykrość po odniesieniu klęski na wojnie,—przykrość, jakiej doznał Pryam po zwycięstwach Achillesa [6]), Agamemnon po zwycięzcach Hektora [7]) i Grecy po opanowaniu przez Trojan okopu [8]).

Widok cierpienia u innych, osobliwie zaś, jak się to samo przez się rozumie, u osób bliskich, wywołuje uczucie zwane litością, które polega na odtwarzaniu cudzych wrażeń bolesnych, nieraz tak żywem i dokładnem, że pociąga za sobą i zewnętrzny ich wyraz.

Ludzie homerowi nie byli pozbawieni możności współczucia, nieraz też u nich litość łzy wyciska, tak jak u Odysseusa, gdy ujrzał w podziemiu smutne cienie matki, Agamemnona i Elpenora [9]). Nieraz

---

[1]) Χ 33 i 79.
[2]) β 81.
[3]) I 566.
[4]) Ψ 385 (τοῦτο δ' ἀπ' ὀφθαλμῶν χύτο δάκρυα χωομένοιο) i 397.
[5]) Α 349.
[6]) Φ 529.
[7]) I 14.
[8]) Ν 88.
[9]) λ 55, 87, 466.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

nawet wywołuje ona rozpacz, nie mniejszą od rozpaczy cierpiącego. Owe zawodzenia Tetydy [1]) i branek [2]) nad bolejącym Achillesem, lub Nereid, nad zmartwioną nieszczęściem syna Tetydą [3]), w tem właśnie uczuciu mają swe źródło.

Wskutek rozpamiętywania własnych, a nieskończonych jeszcze, lub niedawnych przykrości i cierpień, powstaje rodzaj litości nad sobą samym. Jeżeli zaś kto mógł z tego powodu płakać nad sobą, to przedewszystkiem wieloletni tułacz Odysseus. To też gdy u króla Feaków cofnął się pod wpływem pieśni Demodoka myślą w ubiegłe czasy, ἄκρυ ἔδευεν ὑπὸ βλεφάροισι παρειάς [4]) i wzdrygał się opowiedzieć swe losy, nie chcąc jeszcze bardziej płakać [5]). Snadź znał on dobrze siłę uczuć, budzących się wśród takich okoliczności, skoro przebrany za żebraka, prosi Penelopę, by nie żądała odeń opowieści swych przygód, bo to do łez go poruszy [6]).

Mówiąc o pobudkach, które tkwią w uczuciach przykrych, niepodobna pominąć milczeniem płaczu, towarzyszącego gorącej prośbie lub modlitwie błagalnej, bo i tu za główny jego powód należy uważać niemiłą sytuacyę, której usunięcie jest celem błagania. U Homera w takich wypadkach łzy pojawiają się dość często, dodać jednak trzeba, że zawsze rozchodzi się tu o cel nader ważny. I tak, Hippoloch i Pizander [7]), a także Dolon [8]), z płaczem proszą o darowanie życia, Euryloch o zaniechanie niebezpiecznej wycieczki do zamku Kirki [9]); Pryam szlocha, żebrząc u stóp Achillesa wydania trupa syna swego [10]), a Patroklos pomocy dla Greków [11]). Do Zeusa znów, wznosi Ajax zalane łzami oczy wśród modłów o oddalenie mgły zgubnej [12]), a król miceński o ratunek przed Hektorem [13]).

Podniety do płaczu nie odnoszą się jednak wyłącznie do uczuć przykrych i bolesnych; owszem, podnietą odpowiednią mogą być wrażenia wręcz przeciwne—wrażenia miłe i przyjemne.

---

[1]) Σ 50.
[2]) Ibid. 31.
[3]) Ibid. 49.
[4]) Θ 522.
[5]) ι 13.
[6]) τ 119 i 122.
[7]) Λ 136.
[8]) Κ 377.
[9]) κ 265.
[10]) Ω 510.
[11]) Π 3.
[12]) Ρ 648.
[13]) Μ 162.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Do takich zalicza się γλυκὺς ἵμερος, wzruszenie radosne, jakiego doznał Odysseus, witając się z Telemachem [1]) i służebnicami [2]), a powtóre – żywa radość. Ta tylko zachodzi różnica, że gdy rozrzewnienie łagodnie łechce nerwy do płaczu, to radość, równie jak boleść nagła, sprawia wstrząśnienie, niedozwalające nawet zbytnio analizować uczucia. Łzy zatem, w takich wypadkach, są tylko zwykłem następstwem silnej emocyi psychicznej

Wyborny i wiele mówiący ustęp pod tym względem znajdujemy w Odyssei (τ 471), w którym mowa jest o wrażeniu doznanem przez Eurykleję, gdy po bliźnie na nodze poznała swego pana:

Τὴν δ' ἅμα χάρμα καὶ ἄλγος ἕλε φρένα, τὼ δέ οἱ ὄσσε
δακρυόφι πλῆσθεν, ἀλαπαδνὴ δέ οἱ ἔσχετο φωνή.

Wogóle łzy radości są wcale częste w poematach homerowych. Powrót Telemacha z podróży [3]), a jeszcze bardziej Odysseusa [4]), wywołuje je po kolei u wszystkich domowników, tak samo widok ziemi ojczystej wznieca u Agamemnona płacz radosny [5]), a szlochanie towarzyszów Odysseusa, ucieszonych z powrócenia im przez Kirkę ludzkiej postaci, rozbrzmiewa po całem domostwie [6]).

Jeszcze jeden, i to osobliwy rodzaj objawu, nie uszedł również uwagi poety. Aczkolwiek nie jest to płacz we właściwem tego słowa znaczeniu, wszelakoż, dla konsekwencyi i uzupełnienia obrazu, należy o nim choć w krótkości nadmienić.

Mówimy o łzach, wywołanych gwałtownym, spazmatycznym śmiechem, jakim wybuchnęli zalotnicy Penelopy, słysząc oświadczenie Telemacha, że nie myśli matki zmuszać do zamężcia [7]). Łzy owe nie są też tu przedstawione jako płacz istotny, a zamiaru tego dopatrzeć można iuż w doborze odpowiedniego terminu: ὄσσε δ' ἄρα σφέων δακρυόφιν πίμπλαντο.

4.

Wiadomo, że płacz, o ile jest zbawienny w ciężkim żalu, tak znów nadmierny i nadto długo trwający, nie tylko na nic się nie przyda

---

[1]) π 216.
[2]) χ 501.
[3]) ρ 33, 58, π 16, 22.
[4]) χ 207, ψ 33, π 213, φ 226
[5]) δ 523.
[6]) κ 454.
[7]) υ 348

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

(jak się wyraził bożek Proteus, pocieszając Menelaosa)[1], ale nawet staje się wprost szkodliwym. Prawdę tę, znaną powszechnie i po wszystkie czasy, uznaje także Homer, jakoż we wielu wypadkach mówi o »nasyceniu« się płaczem (κορέννυμι κλαίων[2]), τέρπομαι γόοιο)[3]) jako stanowczem lekarstwie przeciw apatyi fizycznej i moralnej, i spowodowanemu dotkliwym bolem przygnębieniu.

Zwyczajnie też czytamy, że Achilles, Menelaos, Pryam, Odysseus czy Penelopa[4]), ogarnięci nagłym żalem, tak długo pozostają w nieczynności, dopóki się nie wypłaczą do syta. Potem dopiero wraca im zwykła energia i przystępują do działania.

N. p.: αὐτὰρ ἐπεὶ ῥα γόοιο τετάρπετο δῖος Ἀχιλλεύς,
καὶ οἱ ἀπὸ πραπίδων ἦλθ' ἵμερος ἠδ' ἀπὸ γυίων,
αὐτίκ' ἀπὸ θρόνου ὦρτο..... [5]).

Z drugiej strony atoli, niema nic zgubniejszego, jak nękanie się płaczem, jak płacz cichy a długi, jak łzy sączące się zwolna lecz bez ustanku. W takim razie już one ulgi wcale nie przynoszą, przeciwnie, płaczący raczej niemi θυμὸν ἐρέχθει[6]), co także ujemnie oddziaływa na zdrowie, jak to widzimy u Laertesa, który ustawicznemi łzami tak się wyniszczył, że aż »ciało do kości przyschło«[7]) i przedwcześnie się postarzał[8]). Z tego względu Odysseus przebrany za żebraka, radzi Penelopie powściągać się w smutku[9]), dlatego Telemach, troskliwy o piękność swej matki, zakazuje Eurykleі wspominać jej o swym odjeździe, by łzami nie »niszczyła pięknej cery«[10]), a o powrocie swym natychmiast ją uwiadamia[11]).

Były zatem pojęcia w tym kierunku identyczne z naszemi, które się przebijają w potocznej mowie we wzmiankach o »bruzdach na licu, pooranych łzami«, lub o »wypłakaniu oczu«.

Płacz, o którym mówimy, to jest trwający przez czas dłuższy, płacz niejako chroniczny, obudza się od czasu do czasu — silniej i gwałtowniej niż zwykle, a ma to miejsce osobliwie po udaniu się na

[1]) δ 544.
[2]) δ 541, κ 499, υ 59.
[3]) Ψ 10, 98, Ν 427, Ω 227, δ 542, υ 58, κ 499.
[4]) Na przyt. miejscach.
[5]) Ω 513.
[6]) ε 83.
[7]) β 144
[8]) ο 355.
[9]) τ 264.
[10]) δ 749.
[11]) π 332.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

spoczynek. W porze nocnej, wśród ciszy i ciemności, myśl nie zaprzątnięta niczem innem zwraca się chętnie ku przykremu wrażeniu, odnawia je, a wynikły stąd ból pochłania całą uwagę i temsamem zwiększa się bardziej.

Wie o tem dobrze Penelopa, bo sama doświadczyła, że w dzień, gdy patrzy na zajęcia służby, wskutek roztargnienia płacz ustaje, lecz zato w nocy z podwójną wybucha siłą [1]). Słusznie też łóżko swe może nazwać δάκρυσι... πεφυρμένη [2]), łez bowiem tylko, zamiast snu jej użycza. Płacz więc spędza sen z powiek i do strapienia dodaje nową mękę bezsenności, na co również skarzy się nieszczęśliwa małżonka Odysseusa [3]), a i sami widzimy ją nieraz przez noc całą łzy gorżkie roniącą, aż nieraz litościwa Atene, o brzasku dnia dopiero, sen dobroczynny jej zsyła [4]). Także Achilles, tonąc we łzach po pogrzebie Patroklosa, długo przewraca się po łożu, usnąć nie mogąc [5]).

Do zagadkowych, lecz powszechnie znanych właściwości płaczu, należy jego »zaraźliwość«, t. j. łatwość przenoszenia się na osoby inne, choćby nawet niezupełnie do tego usposobione, udzielanie się go biernym widzom, podobnie jak śmiech, ziewanie i inne tym podobne objawy fizyologiczne.

Niezawodnie Homer podpatrzył i tę właściwość, skoro Antinoosowi wkłada w usta naganę dla pasterzy za to, że łzami swemi rozżalają niepotrzebnie i tak już znękaną Penelopę [6]). Również Achilles wybucha płaczem, widząc szlochającego Pryama [7]), a kiedy u Menelaosa, podczas odwiedzin Telemacha na wspomnienie Odysseusa płacz ogarnia obecnych, wtóruje im Pejzystrat (acz obcy zupełnie królowi Itaki) — bo pod wpływem łez cudzych, przypomniała mu się śmierć brata Antylocha [8]).

W końcu, kilka jeszcze słów o etykietalnych niejako wyobrażeniach, tyczących się płaczu.

Zaznaczyliśmy już poprzednio, co zresztą powinno być widocznem z niniejszej rozprawki, że ludzie homerowi nie wstydzili się łez wywołanych pobudkami moralnemi i w tych razach nie krępowali się by-

[1]) τ 513.
[2]) τ 596.
[3]) υ 92.
[4]) τ 601, π 451.
[5]) Ω 5.
[6]) φ 86.
[7]) Ω 511.
[8]) δ 183.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

najmniej; nie należy jednak uważać tego za regułę, od której nie byłoby wyjątku.

Wyjątkiem takim jest płacz w domu cudzym, co, jak się zdaje, uważanem było za niestosowne, a nawet za nieprzyzwoite.

Wypowiada to wyraźnie Odysseus, przebrany za włóczęgę, wobec Penelopy (τ 118):

.....οὐδέ τί με χρὴ
οἴκῳ ἐν ἀλλοτρίῳ γοόωντά τε μυρόμενόν τε
ἧσθαι...

a nawet lęka się by go w tym wypadku nie wzięto za pijanego (τ 127).

Być może, że z tego powodu tak on, płacząc u króla Feaków (Θ 84), jakoteż Telemach u Menelaosa (δ 115), płaszczem zakrywają oblicze; bo choć owijanie głowy było zwyczajnem w rozpaczy, to w tych wypadkach powód leżał gdzieindziej, gdyż był to płacz spokojny, objawiający się co najwyżej — w szlochaniu. Zresztą o Odysseusie jest nawet wyraźna wzmianka — że αἴδετο Φαίηκας i dlatego twarz zakrywał (Θ 86).

Do kobiet nadto, niezawodnie stosowały się jeszcze większe wymogi ówczesnych pojęć towarzyskich, skoro Penelopie nawet we własnym domu nie przystoi ukazać się spłakanej licznemu zebraniu mężczyzn. Dlatego Eurynome każe jej obmyć się wpierw i nie iść z twarzą zroszoną łzami, bo niełądnie jest ciągle, bez ustanku rozpaczać (σ 170):

Ἀλλ' ἴθι...
χρῶτ' ἀπονιψαμένη, καὶ ἐπιχρίσασα παρειάς
μηδ' οὕτω δακρύοισι πεφυρμένη ἀμφὶ πρόσωπα
ἔρχευ, ἐπεὶ κάκιον πενθήμεναι ἄκριτον αἰεί.

Lwów. *Piotr Władysław Dropiowski.*

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Pollux i Arystoteles.*)

Pytanie, z jakich źródeł korzystał Pollux w dziele *Onomasticon*, nie jest dotychczas jeszcze w zupełności rozstrzygnięte, chociaż przedmiotowi temu poświęciło uwagę już kilku uczonych. Wogóle przeważa zapatrywanie E. Rohdego, że Pollux korzystał z pisarzy, cytowanych przez siebie, tylko pośrednio. Zapatrywanie to rozwijał Rohde, rozbierając szczegółowo czwartą księgę Polluxa [1]). Tegosamego zdania są W. Rose [2]), i Stojentin [3]), którzy za główne źródło Polluxa w księdze ósmej uważają Pamfila. Z innych uczonych, zajmujących się sprawą źródeł Polluxa, wypada wymienić R. Michaelisa [4]), E. Althausa [5]) i J. Stoevera [6])

Jeżeli sprawa ta nie jest dotąd jeszcze w zupełności wyjaśniona, to przyczyny tego stanu rzeczy w tem głównie szukać należy, że dzieła autorów, na które Pollux powołuje się w *Onamasticon*, nie zachowały się do naszych czasów w całości; wobec tego też przeważną część zdań w tej mierze wypowiedzianych uważać należy tylko jako przypuszczenie [7]).

---

*) Ustęp z większej całości, w której zamierzam zbadać stosunek późniejszych pisarzy do Arystotelesa Ἀθηναίων πολιτεία. Por. rozprawkę moją: »Żywoty Plutarcha wobec Arystotelesa Ἀθηναίων πολιτεία«. Lwów 1896.

[1]) Rohde Ervinus: De Julii Pollucis in apparatu scaenico enarrando fontibus. Lipsiae 1870.

[2]) Rose Valentinus: Aristoteles Pseudepigraphus. Lipsiae 1863.

[3]) Stojentin Fedor v.: De Julii Pollucis in publicis Atheniensium antiquitatibus enarrandis auctoritate. Vratislaviae 1875.

[4]) Michaelis R: De Julii Pollucis studiis Xenophonteis. Halle 1877.

[5]) Althaus Ernestus: Quaestionum de Julii Pollucis fontibus specimen. Diss. inaug. Berolini 1874, p. 38.

[6]) Stoever Josephus: In quibus nitantur auctoribus Julii Pollucis rerum iudicialium enarrationes. Monasterii Guestfalorum. 1888.

[7]) Christ W.: Geschichte der griech. Literatur. [2] 643 n.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Odkrycie Arystotelesa Ἀθηναίων πολιτεία umożliwia nam dokładniejsze zbadanie stosunku między dziełem Polluxa a pismem filozofa ze Stagiry.

Pollux wymienia Arystotelesa w *Onomasticon* na 34 miejscach, powołując się wyraźnie na jego świadectwo. Między innemi cytuje dzieła jego περὶ ζῴων (6, 54. 10, 139, 184), περὶ μετάλλων (7, 99), φυσικά (10, 170), nadto kilka politei; i tak wspomina o πολιτεία Ἀκραγαντίνων (4, 174. 9, 80), Ἀργείων (10, 179), Ἱμεραίων (4, 174. 9, 80), Κυρηναίων (9, 62), Ὀργομενίων (10, 165), Σικυωνίων (9, 77) i Ταραντίνων (9, 80) [1]). Ἀθηναίων πολιτεία nie wymienia Pollux ani razu, z tego jednak nie można jeszcze wnioskować, że Pollux nie znał tego traktatu. Wiadomo bowiem dostatecznie, że autorowie starożytni, korzystając z innych pisarzy, po największej części nie cytują właśnie źródła tego, które dla nich było najważniejszem. Z drugiej strony znajomość innych pism Arystotelesa mniejszej wagi, powoływanie się Polluxa na przytoczone politeje, wreszcie i ten moment, nadzwyczaj ważny, że księga ósma dzieła Polluxa w całości jest poświęcona opisowi konstytucyi ateńskiej, a więc omawia przedmiot, stanowiący także treść drugiej, antykwarycznej części arystotelesowej Politei [2]), nasuwają przypuszczenie, że Pollux znał Ἀθηναίων πολιτεία.

Już, zanim wynaleziono Ἀθηναίων πολιτεία, wyraziło kilku uczonych zdanie, że w przedstawieniu Polluxa są widoczne ślady traktatu arystotelesowego. Wniosek ten wysnuwano z fragmentów dziełka arystotelesowego, które okazywały się zgodnemi z wzmiankami, znajdującemi się u Polluxa [3]).

Kwestyą źródeł w ósmej księdze Polluxa zajął się nieco gruntowniej Rose [4]), po nim Althaus [5]) wyraził mimochodem przypuszczenie,

[1]) Por. nadto inne miejsca zestawione w wydaniu: Julii Pollucis Onomasticon ex recensione Immanuelis Bekkeri. Berolini a. 1846, str. 456; wydania tego używałem przy pisaniu niniejszej rozprawki.

[2]) Zwracano przytem uwagę i na to, że o niektórych urządzeniach donosił jedynie tylko Arystoteles, w czem upatrywano dowód, — niezupełnie jednak w tym razie wystarczający — że Pollux, podający właśnie te wiadomości, nie mógł ich zaczerpnąć skądinąd, jak tylko z Arystotelesa.

[3]) Por. wspomniane już powyżej wywody Rosego, Stojentina, po części Althausa i Stoevera.

[4]) L. l. 426 n.

[5]) L. l. 38. Althaus w końcu swej rozprawy pisze: »tum sequetur de libro octavo quaestio singularis; in quo quum adhuc unum Aristotelem Pollucis fontem vocari videam, iam nunc eius alterum fontem Philochorum fuisse adfirmare non dubito; at cautione nobis opus erit, ne illos ipsos a Nostro adhibitos putemus, ubi fortasse ex tertio aliquo pendet, qui illorum utrumque in brevius contraxerat (etsi dubitanter, nomino Caecilium Calactinum)«.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

że Pollux znał Arystotelesa z drugiej ręki za pośrednictwem Cecyliusza z Kalakty, twierdzenia swego jednak bliżej nie uzasadnił.

Najdokładniej zbadał rzecz całą Stojentin. Twierdzi on, że w dziele Polluxa znajdują się ślady zależności od dziełka arystotelesowego, zaprzecza jednak, jakoby Pollux korzystał wprost z Ἀθηναίων πολιτεία; zdaniem jego znał Pollux Ἀθηναίων πολιτεία tylko z leksykonu leksykografa Pamfila i za tegoż pośrednictwem korzystał z Arystotelesa [1]).

Rezultat badań, opartych tylko na znajomości fragmentów dziełka Arystotelesa nie mógł wystarczyć, odkąd szczęśliwe zdarzenie oddało nam w ręce całą niemal Ἀθηναίων πολιτεία.

Nie idzie nam zaś jedynie o kwestyę formalną, to jest o zaspokojenie prostej ciekawości, czy Pollux korzystał z Arystotelesa lub nie, lecz głównie o wyświecenie pytania, czy późniejsi autorowie pozostawali pod wpływem zapatrywań politycznych Arystotelesa, w dalszym rzędzie o wykazanie znaczenia dzieła Arystotelesa w starożytności i o wpływie tegoż na kierunek naukowy w dziedzinie studyów historycznych i nauk politycznych [2]).

Z tego też punktu widzenia skreślił U. v. Wilamowitz-Moellendorff w dziele: *Aristoteles und Athen*, osobny, krótki jednak rozdział p. n. *die Geltung des Buches* (t. j. Ἀθηναίων πολιτεία) *in der späteren Zeit* [3]); tu też mówi o stosunku Polluxa do Arystotelesa, poświęca jednak tej sprawie tylko pobieżną uwagę.

Zdaniem W.-Moellendorffa, Pollux znał Arystotelesa Ἀθηναίων πολιτεία i korzystał z niej wprost w księdze ósmej od §. 87 aż do słów τετταράκοντα w §. 100 [4]), natomiast od §. 101 aż do § 127 (według in-

[1]) Tytuł dzieła Pamfila, żyjącego w I-ym wieku po Chr., brzmi: Περὶ γλωσσῶν ἤτοι λέξεων, w 95 księgach. Dzieło to używało wielkiej wziętości u scholiastów i leksykografów. Za Hadryana zrobił z niego wyciąg Julius Vestinus (por. Christ. l. l. 632, 642, 703), po nim Diogenian (Christ. l. l. 632, 633, 645, 702), między innymi korzystał z Pamfila Ateneusz: por. Bapp, Beiträge zur Quellenkunde des Athenaeus. Commentationes Ribbeck. Lipsiae 1888, 253–265.

[2]) [Ważnym byłby jeszcze wzgląd inny — wzgląd na samych leksykografów; wspomina też o nim Schoeffer w przytoczonych poniżej słowach — *dod. przy korekcie*].

[3]) Berlin 1893, I. 291—307. O Polluxie na str. 295—298.

[4]) Ósma księga Polluxa składa się z dwóch części, w pierwszej zajmuje się Pollux starożytnościami sądowniczemi (§. 6 - 81), w drugiej starożytnościami publicznemi (§. 82—157). W dziełku Arystotelesa zachowała się w zupełności część odpowiadająca starożytnościom publicznym u Polluxa, a mianowicie tym ustępom, w których Pollux mówi o urzędnikach (§. 82 - 133). Pozostałym paragrafom (133 med.—157) nie odpowiada w dziełku Arystotelesa żaden ustęp. Z części historycznej Arystotelesa Pollux nie korzystał wcale, jak to wykazał niezbicie B. Keil: Die solonische

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

deksu) [1]) podstawą wiadomości Polluxa — z wyjątkiem §. 102 i §. 107 — według W.-M. nie jest Arystoteles [2]). Również i Keil przypuszcza, że Pollux znał dziełko Arystotelesa z lektury własnej, twierdzenia swego jednak nie uzasadnia wcale [3]).

Z góry już zaznaczam, że nie zgadzam się na zapatrywania Wilamowitza-Moellendorffa i Keila, jestem raczej przekonany, że Pollux nie znał z własnej lektury dziełka Arystotelesa [4]).

W.-Moellendorff opiera twierdzenie swe przedewszystkiem na trzech miejscach Polluxa: 8, 87. 8, 91 i 8, 92.

W pierwszem miejscu *Onomasticon*, 8, 87, które stanowi prawdziwą crux philologorum, mówi Pollux, w dalszym ciągu §. 86, o atrybucyach archontów w ten sposób: κοινῇ μὲν ἔχουσιν καὶ κληροῦν δικαστὰς καὶ ἀθλοθέτας, ἕνα κατὰ φυλὴν ἑκάστην, καὶ στρατηγοὺς χειροτονεῖν ἐξ ἁπάντων, καὶ καθ' ἑκάστην πρυτανείαν ἐπερωτᾶν, εἰ δοκεῖ καλῶς ἄρχειν ἕκαστος (τὸν δ' ἀποχειροτονηθέντα κρίνουσιν) καὶ ἱππάρχους δύο καὶ φυλάρχους δέκα καὶ ταξιάρχους δέκα καὶ κοινῇ μὲν ταῦτα.

Z miejsca Polluxa należałoby wnosić, że wszystkim archontom razem przysługiwały te atrybucye, o których jest mowa we wspomnianym

---

Verfassung in Aristoteles, Verfassungsgeschichte Athens. Berlin 1892, str. 64, uw. 2; por. zresztą niżej przy omawianiu miejsc: 8, 108, 111, 130.

[1]) L. l. II, 428.

[2]) L. l. I, 297, gdzie W.-M. pisze, że w paragrafach »87—100 (do słów) τεττα-ράκοντα kommt man einigermassen so aus, das der grundstock aristotelisch sei mit grösseren und kleineren zusätzen, ganzen artikeln, νομοφύλακες (94), κωλακρέται (97), ἀποστολεῖς (98) einigermassen selbständigen stückchen (über den vorsitzenden der poleten 94, die eponymie des archons 89 am Ende), aber auch ganz kleinen erweiterungen«.

[3]) L. l. 64, uw. 2.

[4]) O ile wnosić można, tegosamego zdania są Busolt, Gilbert, Kaibel (por. poniżej), uczeni ci jednak nie zajmują się specyalnie zbadaniem stosunku Polluxa do Arystotelesa.

[Waleryan Schoeffer stoi także na tem stanowisku; w sprawozdaniu: Ber. über die in d. Jahren 1892 f. und der ersten Hälfte d. J. 1895 erschien. Litter. zu Arist. Ἀθ. πολ. (Burs-Müller, Jahresb., 1895, t. 83, 181 nast.) pisze na str. 220: »Dagegen ist das Verhältnis von Pollux und and. Lexikographen zu Arist., welche übrigens dieselben mehr als die Politie angeht, noch nicht genügendermassen untersucht.... Wenigstens Ref. kann sich nicht entschliessen, mit v. Wilamowitz die unmittelbare Benützung durch Pollux anzunehmen: dass in den Notizen desselben ausser dem aristotelischen Material nach anderes enthalten ist, kann nicht geleugnet werden, die Frage ist nur, ob man dem Pollux eine solche sorgfältige Kontaminationsarbeit zutraut. Ref. ist das zweifelhaft, und das scheint ihm eine lohnende Arbeit, jetzt nach Auffindung der Politie die diesbezüglichen Lexika-Artikel u. s. w. nachzuprüfen gerade auf die Zusätze zum aristotelischen Gute hin, wodurch unsere Kenntniss der lexikographischen Litteratur wohl bedeutend bereichert werden würde.« — *dod. przy korekcie*].

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

ustępie, twierdzenie to jednak sprzeciwiałoby się wprost wiadomościom, zachowanym u innych pisarzy starożytnych. Starano się więc w rozmaity sposób wytłómaczyć słowa Polluxa, lecz wszelkie konjektury były daremne. Dzisiaj dopiero z pomocą Arystotelesa możemy poznać, że gruba omyłka Polluxa powstała wskutek niewłaściwego zrozumienia odnośnego ustępu w Ἀθηναίων πολιτεία. Błąd ten znalazł Pollux już w swojem głównem źródle, za które uważam zgodnie ze Stojentinem Pamfila

W r. 59. §. 7. mówi Arystoteles o atrybucyi archontów losowania sędziów w następujących słowach: τοὺς δὲ δικαστὰς κληροῦσι πάντας οἱ ἐννέα ἄρχοντες (w przeciwstawieniu do θεσμοθέται, o których dotąd była mowa), δέκατος δ' ὁ γραμματεὺς ὁ τῶν θεσμοθετῶν, τοὺς τῆς αὐτοῦ φυλῆς ἕκαστος. Według Wilamowitza-M. Pollux, mając pod ręką dziełko Arystotelesa, uważał wyrazy »οἱ ἐννέα ἄρχοντες« także za podmiot wszystkich następnych zdań i połączył je z następującemi zdaniami u Arystotelesa t. j. z κληροῦσι δὲ καὶ ἀθλοθέτας δέκα (60, 1.), χειροτονοῦσι δὲ καὶ τὰς πρὸς τὸν πόλεμον ἀρχὰς ἁπάσας, στρατηγοὺς δέκα (61, 1), ταξιάρχους δέκα (61, 3.), ἱππάρχους δύο (61, 4.), φυλάρχους (61, 5.); z tej błędnej składni wynikło mylne przedstawienie całej sprawy.

Nieoględne postępowanie Polluxa nazywa W. M. wprost niedorzecznem *(töricht, Unsinn)*, wzmiankę zaś o epicheirotonii, zaczerpniętą rzekomo z r. 61, 2., uważa za jeszcze niedorzeczniejszą *(noch törichter)* [1]).

O Polluxie w ogólności nie mamy zbyt dobrego wyobrażenia, uważamy go wprost za kompilatora, w sądzie jednak o nim posunął się W.-M. stanowczo za daleko; tak przecież niewykształconym i nierozsądnym znowu Pollux być nie mógł, aby nie potrafił wyszukać odpowiedniego podmiotu do zdań Arystotelesa, jeżeli w istocie znał jego dzieło. Ponadto wspomniane wiadomości o kompetencyach archontów i ekklesii tworzyły niejako podstawę znajomości stosunków publicznych ateńskich, trudno więc przypuszczać, aby Pollux już przez sam wzgląd na ważność tego ustępu popełnił tak wielką pomyłkę. Wolę raczej przypuszczać, że Pollux przepisując potrzebny mu ustęp ze swego głównego źródła tj. z leksykonu Pamfila w pospiechu opuścił ustęp jakiś, bez którego teraz tekst jego jest niezrozumiały; nie mogę bowiem oprzeć się myśli, że miejsce w §. 87, przedstawiające rzecz całą fałszywie, jest zepsute. Gilbert np. przypuszcza, że cały ustęp dostał się tu przez pomyłkę [2]).

---

[1]) L. l. I. 295 n.

[2]) Gilbert G.: Handbuch der griechischen Staatsalterthümer. I². 279, 3. Por. też Busolt G.: die griechischen Staats- und Rechtsalterthümer². (1892) 228, 4.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Cały zresztą §. 87. sprawia na czytelniku wrażenie, że jest wypisem z kilku autorów, a nie samodzielną pracą Polluxa. I tak trudno znów tłómaczyć »niedorzecznością« Polluxa ustęp o epicheirotonii strategów zaczerpnięty z r. 61, 2 Ἀθηναίων πολιτεία. Raczej rzecz tak się miała, że główne źródło Polluxa miało już zestawione razem wszystkie wiadomości o strategach, skąd Pollux przejął je w skróceniu.

Przy omawianiu §. 87. należy zresztą mieć na oku cały ustęp o archontach: §§. 85—88, czego nie czyni W.-M., uwzględniając tylko §. 87.; w paragrafach bowiem 85—88., mimo znacznych podobieństw, znajdują się także wiadomości, których niema wcale w dziełku Arystotelesa, a niemniej i takie, które są odmienne od wiadomości przekazanych w Ἀθηναίων πολιτεία.

I tak r. 85, jakkolwiek jest streszczeniem rozdziału 55. Arystotelesa, zawiera kilka odrębnych szczegółów: zamiast stereotypowej formułki przy dokimasii archontów: τίς σοι πατὴρ καὶ πόθεν τῶν δήμων, καὶ τίς πατρὸς πατήρ, καὶ τίς μήτηρ, καὶ τίς μητρὸς πατὴρ καὶ πόθεν τῶν δήμων (Ar. 55, 3), używa Pollux skróconego, technicznego zwrotu: εἰ Ἀθηναῖοί εἰσιν ἑκατέρωθεν ἐκ τριγονίας καὶ τῶν δήμων. Zwrotu podobnego Pollux chyba sam nie wymyślił, a więc musiał go przejąć skądinąd. Z opuszczeń u Polluxa zapisać wypada pominięcie ważnego pytania: καὶ ποῦ ταῦτα τὰ ἱερά ἐστιν, εἶτα ἠρία εἰ ἔστιν καὶ ποῦ ταῦτα. U Polluxa znachodzimy nadto wyraz τέλη, zamiast τίμημα [1]). Użycie liczby mnogiej w formule stereotypowej zamiast liczby pojedynczej, znajdującej się u Arystotelesa, przemawia za tem, że Pollux nie miał przed sobą Ἀθηναίων πολιτεία. W tymsamym paragrafie nazwał Pollux dokimasię archontów ἀνάκρισις, wyrażenia tego niema u Arystotelesa wcale. Nie wspomina też Pollux nic o dokimasii archontów przed δικαστήριον, o odrębnej dokimasii grammateusa, ani wreszcie o ἔφεσις εἰς δικαστήριον (por. Aryst. 55, 2.)

Podobnież wzmianka Polluxa o przysiędze archontów w §. 87. różni się od doniesienia Arystotelesa o tejsamej sprawie. W.-M. niesłusznie zarzuca Polluxowi, że przeniósł do tego ustępu szczegóły, umieszczone w Ἀθ. πολ. r. 7.; o przysiędze archontów mówi bowiem Arystoteles oprócz r. 7. także w r. 55, 5., a to miejsce jest właśnie streszczone u Polluxa. W głównych punktach treść przysięgi podana mniej więcej tak samo, ale i tu zaznaczyć należy odrębne różnice. I tak: w określeniu miejsca przysięgi używa Pollux wyrażenia: πρὸς τῇ βασιλείᾳ στοᾷ, ἐπὶ τοῦ λίθου, ὑφ' ᾧ τὰ ταμιεῖα, któregoto określenia nie znajdujemy w tej formie u Arystotelesa (por. 7, 1. πρὸς τῷ λίθῳ, 55, 5. πρὸς τὸν λίθον ἐφ' ᾧ

[1]) Stojentin: l. l.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

τὰ τόμι' ἐστίν) [1]). Pod koniec §. 86. mówi Pollux o dwóch szczegółach, o których Arystoteles nic nie wspomina. W dalszym ciągu bowiem pisze Pollux o archontach: μυρρίνῃ δὲ ἐστεφάνωντο, καὶ κοινῇ μὲν ἔχουσιν ἐξουσίαν θανάτου, ἐάν τις κατίῃ ὅποι μὴ ἔξεστι. W.-M. przypuszcza, że szczegół pierwszy pominął Pollux jako mało znaczący; zgodziwszy się nawet na to wytłómaczenie trudno przystać na dalszy argument W.-M., twierdzącego, że Pollux dlatego nie donosi o prawie skazywania na śmierć wygnańców, wracających bez pozwolenia do Attyki, *»weil es obsolet war«* Argumentowanie to niezbyt szczęśliwe; wątpić wolno, czy Pollux zważał na to, co za jego czasów było przedawnione lub nie.

Cały tedy ustęp od §. 85—87. (w środku), jakkolwiek w głównej treści zawiera wiadomości zgodne z pismem Arystotelesa, z powodu wykazanych różnic nie może pochodzić z Ἀθηναίων πολιτεία.

Że Pollux znał Arystotelesa, wnosi W.-M. powtóre z 8, 91. O tem miejscu pisze, co następuje: *auch die vollkommen unverständliche darstellung der jurisdiction des polemarchos* (91.) *ist lediglich durch den gedankenlosen unverstand des Pollux hervorgerufen, und die entdeckung des originales* (Ar. 58.) *überhebt uns aller besserungsversuche.*

Ustęp Polluxa nastręcza rzeczywiście znaczne trudności; niejasność wytłómaczyć jednak można znów tą okolicznością, że już w źródle, z którego Pollux §. 91. przepisał, ustęp ten był zepsuty. I tak trudno przypuścić, by Pollux znał z własnej lektury Ἀθηναίων πολιτεία, umieszczając następujące słowa o polemarchu: δίκαι δὲ πρὸς αὐτὸν (sc. πολέμαρχον) λαγχάνονται μετοίκων ἰσοτελῶν προξένων· καὶ διανέμει τὸ λαχόν, ἑκάστῃ φυλῇ τι μέρος, τὸ μὲν διαιτηταῖς παραδιδούς, εἰσάγων δὲ δίκας ἀποστασίου ἀπροστασίου κλήρων μετοίκων. W słowach Polluxa razi przedewszystkiem niezrozumiałe użycie διανέμει τὸ λαχόν, mające odpowiadać słowom Arystotelesa: καὶ δεῖ τοῦτον λαβόντα καὶ διανείμαντα δέκα μέρη, τὸ λαχὸν ἑκάστῃ τῇ φυλῇ μέρος προσθεῖναι (58, 2.). Według Polluxa polemarch sam przydziela pewną ilość spraw dietetom, według Arystotelesa czynią to file τοὺς... τὴν φυλὴν δικάζοντας τοῖς δικασταῖς ἀποδοῦναι (58, 2.). Mówiąc o procesach, które polemarch sam przeprowadza, nie wspomina Pollux ani słowem o δίκαι ἐπικλήρων, o czem czytamy u Arystotelesa (55, 3.). Odmiennie wreszcie od Arystotelesa wspomina Pollux o składaniu ofiar tylko Harmodiosowi (καὶ τοῖς περὶ Ἁρμόδιον ἐναγίζει), przeciwnie donosi Arystoteles, że pole-

[1]) W.-M. jest sam poniekąd ze sobą w sprzeczności, pisząc na str. 48. uw. 11. tomu I.: Pollux »hat die ortsangabe πρὸς τῇ βασιλείῳ στοᾷ mehr als Aristoteles 55., sie würde sich nicht einmal durch combination mit 7 sicher ergeben«. Na str. 298. I. tomu wnosi mimoto, że w §. 85. i 86. Pollux korzystał z Arystotelesa.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

march składa ofiarę także poległym w boju za ojczyznę (καὶ τοῖς τετελευτηκόσιν ἐν τῷ πολέμῳ καὶ Ἁρμοδίῳ καὶ Ἀριστογείτονι ἐναγίσματα ποιεῖ. 58, 1.) [1]).

W. M. omawia ustęp ów o polemarchu zupełnie odrębnie, nie zważając na doniesienia Polluxa o kompetencyi innych archontów. Jeżeli zaś zestawimy doniesienia Polluxa o innych archontach, dostrzeżemy znacznych różnic między nim i Arystotelesem. I tak w §. 89. w końcu ustępu o archoncie eponymos dodaje Pollux szczegół dość ważny, którego niema wcale u Arystotelesa, zauważa bowiem, że rok ateński otrzymywał nazwę od imienia archonta [2]). Podobnież w §. 90. mówiąc o władzy sędziowskiej archonta króla dodaje, że tenże προαγορεύει... τοῖς ἐν αἰτίᾳ ἀπέχεσθαι μυστηρίων καὶ τῶν ἄλλων νομίμων. Arystoteles donosi tylko o wyłączeniu oskarzonego od świętych obrzędów (por. 57, 2.). W tymże paragrafie donosi Pollux, że żona archonta króla zwała się βασίλισσα, szczegółu jednak tego nie znajdujemy u Arystotelesa.

Z powyższych uwag wynika, że dalszy ciąg ustępu o archontach [§. 87. (środek) — 91.] nie wypłynął również bezpośrednio z arystotelesowej Politei.

Trzecim ustępem, na którym W. M. opiera swe twierdzenia, jest 8, 92. Pollux mówi tu o πάρεδροι jak następuje: πάρεδροι δ' ὀνομάζονται ἄρχων καὶ βασιλεὺς καὶ πολέμαρχος, δύο ἕκαστος οὓς βούλεται. δοκιμασθῆναι δ' αὐτοὺς ἐχρῆν ἐν τοῖς πεντακοσίοις, εἶτ' ἐν δικαστηρίῳ. προσαιροῦνται δὲ γραμματέα, ὃς ἐν νόμῳ δικαστηρίῳ κρίνεται. W. M. (l. l. I. 296.) w ten sposób wyraża się o tym ustępie: *eine blosse folge von redactionellem ungeschick ist es, dass 92. die angabe über die beisitzer der archonten aus 56, 1. vorangestellt ist, die angabe über die dokimasie der archonten und des schreibers der thesmotheten aber (55, 2.) so angeschlossen, dass man das subject* αὐτούς *notwendig auf die beiden beziehen musste* [3]).

Że i w tem miejscu Pollux nie korzystał z Arystotelesa wprost, wnoszę z następujących powodów:

1) U Arystotelesa umieszczona jest wiadomość o paredrach w r. 56, 1., w tymsamym paragrafie mówi Arystoteles o dokimasii paredrów, jak to widać najwyraźniej ze słów Arystotelesa: λαμβάνουσι δὲ καὶ παρέδρους ὅ τε ἄρχων καὶ ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ πολέμαρχος δύο ἕκαστος, οὓς ἂν βούληται, καὶ οὗτοι δοκιμάζονται ἐν τῷ δικαστηρίῳ πρὶν παρεδρεύειν, καὶ εὐθύνας διδόασιν, ἐπὰν παρεδρεύσωσιν. Gdyby Pollux miał był w istocie przed sobą

[1]) Na podstawie Polluxa 8, 91. skreślają we wspomnianem miejscu Arystotelesa 58, 1. καί Kenyon, Herwerden-Leeuwen; Kaibel, Stil und Text der πολ. Ἀθ. p 243. i Wilamowitz-Moellendorff l. l. I. 249, 130. bronią lekcyi καί.

[2]) Gilbert l. l. 279 n.

[3]) L. l. I. 296.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

dziełko Arystotelesa, toby notatki o dokimasii paredrów nie był pominął w *Onomasticon*, gdyż był to szczegół nader ważny.

2) U Polluxa dostrzedz można na wskaz. m. oczywistą kontaminacyę dwóch paragrafów dziełka Arystotelesowego 56, 1. i 55 2. Gdyby Pollux sam był zestawił te miejsca, nie byłby się dopuścił w stylizacyi tak rażącego błędu, jakim jest według W.-M. użycie wyrazu αὐτούς.

Niepodobna też nie wyrazić zdziwienia, że W.-M. w dwóch analogicznych wypadkach z tychsamych premis różne wysnuł wnioski. Rozważając stosunek Plutarcha do Arystotelesa wnioskował — i słusznie [1]) — z licznych błędów i znacznych różnic, jakie się mieszczą w tekście odnośnych biografii Plutarcha w stosunku do arystotelesowej 'Aθ. πολ., że Plutarch z tegoż dziełka nie korzystał [2]). Zastanawiając się nad stosunkiem Polluxa do Arystotelesa wykazał również, że w omówionych powyżej trzech paragrafach polluxowego słownika mieszczą się pomyłki i że tekst Polluxa znacznie różni się w niejednem od tekstu arystotelesowej 'Aθ. πολ. — mimoto twierdzi, że Pollux z dziełka tego wiadomości swe czerpał bezpośrednio. W wywodach jednak Wilamowitza niepodobna dopatrzeć się niczego, coby usprawiedliwiało konkluzyę odmienną.

Powyższy rozbiór polluxowego tekstu przekonał już zapewne czytelnika, że o stosunku Polluxa do Arystotelesa wypowiedzieć należy tosamo zdanie, co o stosunku Plutarcha do Arystotelesa. Poprzeć zaś można to zdanie rozpatrywaniem innych jeszcze różnic między tekstem Polluxa, a Arystotelesa, o których dotychczas nie było mowy. Są to różnice następujące:

W. §. 93. przypisuje Pollux mylnie urzędnikom zwanym εἰσαγωγεῖς kompetencyę, którą mają u Arystotelesa tak zwani οἱ τετταράκοντα; Pollux pisze bowiem o nich: εἰσαγωγεῖς ἀρχῆς κληρωτῆς ὄνομα· οὗτοι δὲ τὰς δίκας εἰσήγαγον πρὸς τοὺς διαιτητάς [3]).

---

[1]) Por. przytoczoną powyżej rozprawkę moją: Żywoty Plut. wobec Aryst. 'Aθ. πολ. Lwów. 1896.

[2]) Ar. u Ath. I. 299—303.

[3]) Oprócz tego miejsca mówi Pollux o εἰσαγωγεῖς jeszcze w §. 101. Kaibel l. l. 225, 1. tłómaczy tę podwójną wzmiankę (według niego jest to: der tolle Irrthum bei Pollux) tem, że w dziełku Arystotelesa przed τετταράκοντα (53.) znajduje się bezpośrednio wzmianka o εἰσαγωγεῖς (52, 2-3.). U Polluxa w §. 93. glossa przypisuje εἰσαγωγεῖς to, co jest kompetencyą διαιτηταί. Że Pollux sam błędu tego nie popełnił, tego dowodzi umieszczenie owej glossy, która w zagadkowy sposób znalazła się między artykułem o πάρεδροι archontów (§. 92) i ἀθλοθέται (§. 93.). Wobec tych wywodów Kaibla nie może się ostać gołosłowne tylko twierdzenie W.-M., l. l. I. 297, 13., jakoby Pollux właśnie w §. 93. przejął z Arystotelesa wiadomość o εἰσαγωγεῖς.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

W §. 94. podaje Pollux notatkę o νομοφύλακες, której niema wcale u Arystotelesa.

Ważniejsze daleko różnice znachodzimy w §§. 95. i 96., w których mowa jest o ekklesii. Pisząc o κυρία ἐκκλησία (43, 4.) donosi Arystoteles, że na posiedzeniach tej ekklesii bywają odczytywane wykazy majątków, przypadających na rzecz skarbu, nie podaje jednak, kto ma wykazy te odczytywać. Dokładniej jest poinformowanym Pollux: donosi, że odczytywanie tych wykazów było rzeczą urzędników, zwanych οἱ πρὸς ταῖς δίκαις.

Podobnież w §. 96. słowa Polluxa: ἡ δὲ δευτέρα ἐκκλησία ἀνεῖται τοῖς βουλομένοις, ἱκετηρίαν θεμένοις, λέγειν ἀδεῶς περί τε τῶν ἰδίων καὶ δημοσίων, ukazują różnicę w porównaniu z doniesieniem Arystotelesa; ten bowiem nie ma wyrazu: ἀδεῶς. Na tę ważną różnicę zwrócił uwagę Gilbert i zaznaczył, że *adeię* musiał sobie zapewnić każdy wnioskodawca co najmniej w dwóch wypadkach: 1) jeżeli o to chodziło, aby obywatela pozbawionego praw obywatelskich rehabilitować; 2) o to, aby dłużnikowi państwowemu umorzyć dług zupełnie lub pozwolić mu na częściową spłatę [1]) W każdym więc razie Pollux zachował szczegół ważny, znajdujący potwierdzenie u Demostenesa [2]) — szczegół, którego w Arystotelesie nie mógł znaleść. Zresztą zwięzłość stylizacyi dodatku ἀδεῶς, umieszczonego u Polluxa bez żadnego bliższego wyjaśnienia, nastręcza domysł, że szczegół ten wzięty jest z jakiegoś słownika, którego artykuły Pollux skracał.

W §. 97. podaje znowu Pollux szczegóły o κωλακρέται, a w §. 99. o ἀντιγραφεῖς, których Arystoteles nie posiada. Szczegół o ἀντιγραφεῖς (ἀντιγραφεῖς δύο ἦσαν, ὁ μὲν τῆς βουλῆς, ὁ δὲ τῆς διοικήσεως) dość dokładny, zwłaszcza w rzeczy tak drobnej, skłania do przypuszczenia, że Pollux czerpał z innego źródła. W każdym razie ἀντιγραφεῖς istnieli już za czasów Arystotelesa [3]); upada więc twierdzenie Wilamowitza, że szczegół ten zaczerpnął Pollux ze źródła późniejszego, a to rzekomo z tego powodu, iż ἀντιγραφεῖς ἐπὶ τῆς διοικήσεως istnieli dopiero od r. 306.

---

[1]) Goldstaub, de ἀδείας notione et usu in iure publico attico. Vratisl. 1890. 10 nn. przypuszcza, że ἄδεια była potrzebną też dla tego, kto chciał wnieść na ekklesii wniosek o 1) przywrócenie skazanego sądem skorupkowym przed upływem czasu, prawem oznaczonego; 2) odwołanie wygnańca; 3) ułaskawienie skazanego na śmierć. Por. Gilbert, l. l. I². 344. n. Busolt, l. l. 264. 293, 3. — Kaibel, l. l. 206. pisze: »das hinzugefügte ἀδεῶς schliesst hier wie sonst die directe Benutzung des Aristoteles aus«.

[2]) 24, 46, 67.

[3]) Przyznaje to sam W.-M. I. 227 n., 296.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

W tymże paragrafie mieści się wzmianka o ἀποστολεῖς, a szczegółu tego również niema w Ἀθηναίων πολιτεία. Wiadomość o πωληταί: τὰ τέλη πιπράσκουσι μετὰ τῶν ἐπὶ τὸ θεωρικὸν ᾑρημένων, καὶ τὰς τῶν ἐξ Ἀρείου πάγου μετὰ τὸν πρότερον λόγον φυγόντων οὐσίας καὶ τὰ δεδημευμένα, zawiera więcej niż wzmianka Arystotelesa w 47, 2: καὶ τὰς οὐσίας τῶν ἐξ Ἀρείου πάγου φευγόντων καὶ τῶν ἄλλων (według Blassa) ἐναντίον τῆς βουλῆς ποιοῦσιν [1]).

§. 100. jest ustępem wielce charakterystycznym i mogącym stanowczo usunąć wszelkie wątpliwości o stosunku Polluxa do Arystotelesa: rozprawiając o 30 sędziach demów pisze Pollux co następuje: οἱ δὲ τετταράκοντα πρότερον μὲν ἦσαν τριάκοντα, οἳ περιιόντες κατὰ δήμους τὰ μέχρι δραχμῶν δέκα ἐδίκαζον, τὰ δὲ ὑπὲρ ταῦτα διαιτηταῖς παρεδίδοσαν μετὰ δὲ τὴν τῶν τριάκοντα ὀλιγαρχίαν μίσει τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ τριάκοντα τετταράκοντα ἐγένοντο. Pollux wypowiada więc wyraźnie powód, dlaczego zmieniono liczbę 30 na 40, Arystoteles zaś nie wspomina owego μῖσος τοῦ ἀριθμοῦ i nie podaje żadnego innego powodu, pozwala tylko domyśleć się właściwego stanu rzeczy [2]), nadmieniając pokrótce co następuje: οἱ πρότερον μὲν ἦσαν τριάκοντα καὶ κατὰ δήμους περιιόντες ἐδίκαζον, μετὰ δὲ τὴν ἐπὶ τῶν τριάκοντα ὀλιγαρχίαν τετταράκοντα γεγόνασι (53, 1).

Na zaznaczeniu tych różnic mógłbym poprzestać — zwłaszcza, że W.-M. widzi wpływ Arystotelesa, tylko w §§. 87—100. Dla dokładności jednak zwracam uwagę na różnice i w dalszych paragrafach.

W §. 101. ustęp o εἰσαγωγεῖς, jakkolwiek w głównych punktach zawiera tosamo, co 59, 5 u Arystotelesa, tem różni się, że Pollux przeznacza wspomnianym urzędnikom sądownictwo w ἐμπορικαὶ δίκαι (por. słowa Polluxa: εἰσαγωγεῖς οἱ τὰς ἐμμήνους δίκας εἰσάγοντες· ἦσαν δὲ προικός, ἐρανικαί, ἐμπορικαί); według Arystotelesa natomiast (59, 5) sprawy handlowe należą do działalności tesmotetów [3]). Ustęp o ἔνδεκα (§. 102) zawiera szczegóły nie znajdujące się u Arystotelesa (por. słowa: οἱ ἕνδεκα εἷς ἀφ' ἑκάστης φυλῆς ἐγίνετο, καὶ γραμματεὺς αὐτοῖς συναριθμεῖτο. νομοφύλακες δὲ κατὰ τὸν Φαληρέα μετωνομάσθησαν, a pod koniec tegoż paragrafu: τοῦ δὲ νομοφυλακίου θύρα μία χαρώνειον ἐκαλεῖτο, δι' ἧς τὴν ἐπὶ θανάτῳ ἀπήγοντο [4]).

Wiadomość zawarta na początku §. 111: οἱ δὲ φυλοβασιλεῖς, ἐξ εὐπατριδῶν ὄντες, μάλιστα τῶν ἱερῶν ἐπεμελοῦντο, συνεδρεύοντες ἐν τῷ βασιλείῳ τῷ παρὰ τὸ βουκολεῖον, różni się znów od wiadomości przekazanych u Arystotelesa, który nic o tem nie mówi, że w βουκολεῖον było mieszkanie

[1]) Kaibel, l. l. 210 n.

[2]) W.-M. l. l. I, 297.

[3]) Kaibel, l. l. 224: *Pollux.. hat hier wie sonst den corrupten Text in seiner Vorlage benützt gefunden.*

[4]) Por. W.-M. l. l. 296 n. Gilbert, l. l.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

wspomnianych urzędników [1]). Nadto i reszta tego paragrafu, według trafnych wywodów Keila, nie pochodzi z dzieła Arystotelesa [2]).

Co się tyczy notatki o ταμίαι τῆς Παράλου καὶ τῆς Σαλαμινίας w §. 116, to już sama jej stylizacya, nieco obszerna, wskazuje, że ustęp nie jest wypisany z Arystotelesa [3]); nadto na uwagę zasługuje, że Pollux drugiego tamiasa nazywa: ταμίας τῆς Σαλαμινίας, a nie Ἄμμωνος, a tę nazwę ma właśnie Arystoteles.

Podobnież §§. 117—120, w których P. mówi o władzach sądowniczych w Atenach, zawierają mnóstwo szczegółów nieznanych Arystotelesowi (57, 2—3), co tłómaczy się tem, że ostateczną podstawą doniesienia Polluxa jest mowa Demostenesa κατ' Ἀριστοκράτους [4]). Widać to przedewszystkiem w artykule o παλλάδιον (§. 118): Pollux mówi o powstaniu tego sądu, Arystoteles nic o tem nie wspomina [5]); w §. 117 oprócz innych szczegółów, nieznanych Arystotelesowi, zaznacza Pollux i ten, również Arystotelesowi nieznany, że Areopagici ἐδίκαζον, καθ' ἕκαστον... μῆνα τριῶν ἡμερῶν... ἐφεξῆς. W §. 120 miał Pollux stanowczo źródło lepsze niż Arystoteles [6]) (por. Aryst. 57, 4: ὅταν, δὲ μὴ εἰδῇ τὸν ποιήσαντα, τῷ δράσαντι λαγχάνειν, δικάζει δ' ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ φυλοβασιλεῖς, καὶ τὰς τῶν ἀψύχων καὶ τῶν ἄλλων ζῴων. Poll. 8, 120: τὸ ἐπὶ Πρυτανείῳ δικάζει περὶ τῶν ἀποκτεινάντων κἂν ὦσιν ἀφανεῖς, καὶ περὶ τῶν ἀψύχων τῶν ἐμπεσόντων καὶ ἀποκτεινάντων προειστήκεσαν δὲ τούτου τοῦ δικαστηρίου φυλοβασιλεῖς, οὓς ἔδει τὸ ἔμπεσον ἄψυχον ὑπερορίσαι). Że §§. 126 i 127 nie pochodzą z dziełka Arystotelesa, przypuszczano już przed odkryciem Ἀθηναίων πολιτεία [7]), potwierdza się to dzisiaj w zupełności. Według Polluxa dieteci διήτων ἐν ἱεροῖς, według Arystotelesa odbywają sądy przy kamieniu ἐφ' ᾧ τὰ τόμι' ἐστίν (koło στοὰ

---

[1]) Por. Ar. 3, 5: ὁ... βασιλεὺς εἶχε τὸ νῦν καλούμενον Βουκόλιον, πλησίον τοῦ πρυτανείου. Pollux 8, 111: οἱ .. φυλοβασιλεῖς συνεδρεύοντες ἐν τῷ βασιλείῳ τῷ παρὰ τὸ βουκολεῖον. Por. Keil l. l.

[2]) L. l. 64, 2. Określenie ὁμογάλακτες u Polluxa niezgodne jest z pojęciem ὁμογάλακτες u Arystotelesa Polit. 1252, b. 16. Według Keila również §. 108 Polluxa nie pochodzi z Arystotelesa (l. l.).

[3]) Pollux: ταμίας ἐκάλουν τοὺς ταῖς ἱεραῖς τριήρεσι λειτουργοῦντας, ἄλλους ἢ τριηράρχους. καὶ οἱ ἐκ τῆς Παράλου καὶ τῆς Σαλαμινίας ναῦται ἐκαλοῦντο οἱ μὲν οὐ πάραλοι μόνον, ἀλλὰ καὶ παραλῖται, οἱ δὲ Σαλαμίνιοι. — Aryst. 61, 7: χειροτονοῦσι δὲ καὶ ταμίαν τῆς παράλου καὶ νῦν τῆς τοῦ Ἄμμωνος.

[4]) Kaibel l. l. 237: *Pollux' Vorlage hängt, wie die Reihenfolge zeigt, von Demosthenes' Aristokratesrede 65 ff. ab., die einzelnen Rubriken sind aus anderen Quellen mannigfach erweitert.*

[5]) L. l. 238.

[6]) L. l. 241. O §. 120 por. Gilbert, l. l. 430.

[7]) Stojentin, l. l. 78 nn.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

βασίλειος) [1]), ἐφ' οὗ καὶ οἱ διαιτηταὶ ὀμόσαντες ἀποφαίνονται τὰς διαίτας. Nie mógł też Pollux zaczerpnąć z Arystotelesa szczegółu o ἐπιτροπή, którego Arystoteles nie ma. Szczegóły zawarte przy końcu §. 127. zawdzięcza Pollux Demetryuszowi faleryjskiemu, jak to wnosić można z cytatu zachowanego u Harpokratyona, u Arystotelesa nic podobnego nie znachodzimy [2]). W końcu nie zawadzi dodać, że w §. 126. i 127. Polluxa mieści się ostra krytyka Demetryusza faleryjskiego [3]).

Szczegółów o ἄξονες i o κύρβεις w §. 128. nie mógł Pollux wyjąć z Arystotelesa, gdyż tenże różnicy tej nie podaje.

W §§. 130. i 131. podaje Pollux o klasach szacunkowych mniej więcej tosamo co Arystoteles, odmiennie jednak od niego wywodzi nazwę ἱππεῖς od obowiązku utrzymywania koni: οἱ δὲ τὴν ἱππάδα διατελοῦντες ἐκ μὲν τοῦ δύνασθαι τρέφειν ἵππους κεκλῆσθαι δοκοῦσιν; przeciwko temu zapatrywaniu występuje Arystoteles stanowczo 7, 3. [4]). Doniesienia Polluxa we wspomnianych paragrafach są zresztą o tyle dokładniejsze, że Pollux podaje przy każdej klasie cenzus podatku, czego u Arystotelesa nie napotykamy [5]).

Zdaniem Wilamowitza korzystał Pollux w owych 3 paragrafach oprócz z Arystotelesa jeszcze z 3 innych źródeł; z tych jedno pochodziło rzekomo z czasów Demetryusza faleryjskiego, drugie z czasów 12 fil, trzecie było leksykalne. Ze źródeł tych nie umiał on jednak należycie korzystać, wskutek tego powstały w jego słowniku liczne niedokładności i pomyłki. Czy jednak można przypuszczać, że Pollux popełniłby tak wiele błędów, gdyby był mężem głębszej nauki, gdyby był na szerszą skalę przedsięwziął studya naukowe? Odpowiedź musi wypaść przecząco.

Prostszem bezwątpienia jest twierdzenie, że liczne pomyłki Polluxa, mają swe źródło w nieznajomości dzieła Arystotelesa.

Wynik, do któregośmy doszli, rzuca w każdym razie charakterystyczne światło na znaczenie dziełka Arystotelesa w starożytności. Przekonujemy się, że Ἀθηναίων πολιτεία już w pierwszym wieku po Chr. mało była znana. Wywody powyższe znajdują poparcie pośrednio także w dziele Wilamowitza; wykazał on bowiem, że Ἀθ. πολιτεία począwszy

---

[1]) O miejscu tem por. W.-M. l. l. I. 46, 9. Kaibel l. l. 230 n.

[2]) Wykazał to już Stojentin l. l. 7.

[3]) W.-M l. l. I. 224, 76.

[4]) Por. Keil, l. l. 64, 2.

[5]) Reszta paragrafów w księdze ósmej Polluxa (§. 131—157.) nie wykazuje żadnych punktów stycznych z dziełkiem Arystotelesa. Podobnież i w innych księgach Polluxa niema miejsc zgodnych z Ἀθηναίων πολιτεία.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

od czasów Cycerona była niemal nieznana starożytnym pisarzom [1]): oprócz Cycerona nie zna jej Dyonizyusz z Halikarnassu, ani Polybiusz, ani Plutarch.

Że dla Polluxa pierwsza, t. j. historyczna część Arystotelesowej Ἀθηναίων πολιτεία nie miała znaczenia, rzecz zrozumiała, o urządzeniach publicznych rzadko kiedy jest tam mowa [2]).

Dziwniejszem mogłoby się wydawać, że Pollux nie przestudyował drugiej, antykwarycznej części, zawierającej materyał odpowiedni dla jego dzieła. Widocznie Pollux, mając zamiar napisania dzieła większych rozmiarów, nie widział potrzeby studyowania dzieł mniejszych, choćby nawet tak ważnych, jaką dla niego w księdze ósmej była Ἀθηναίων πολιτεία. Wolał czynić wypisy z używanych powszechnie słowników; leksyka miały dla niego tem większą wartość, że była w nich uwzględniona, także literatura późniejsza wydana w czasach po Arystotelesie.

Kołomyja. *W. Hahn.*

---

[1]) L. l. I. 303 n. w ustępie: geringe benutzung in älterer Zeit. Na str. 304. pisze W.-M.: Dies erklärt sich freilich von selbst für jene jahrhunderte, wo die grossen königreiche und dann die grössere römische republik dem praktischen politiker ungleich bedeutendere objecte der forschung oder betrachtung boten, die politische theorie aber in den bahnen des kosmopolitismus oder der negation des staates, sei es vom epikureischen, sei es vom kynischen standpunkte aus sich bewegte.

[2]) Keil, l. l. 64, 2.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

ODEZWA.

Wydział Towarzystwa filologicznego postanowił wystąpić w sprawie komentarzy i preparacyi do szkolnych autorów greckich i rzymskich z następującą propozycyą:

Wydział uprasza wszystkich Panów Kolegów, którzyby chcieli zabrać się na podstawie znanego okólnika Rady szkolnej krajowej do napisania tych komentarzy i preparacyi, ażeby raczyli zgłaszać za pośrednictwem podpisanych, do jakich autorów chcą je napisać. Będzie to w interesie samych Panów Autorów, ponieważ Wydział mógłby mieć ewidencyę i w porę zapobiedz przypadkowemu opracowaniu przez kilku Panów Kolegów tychsamych pisarzy bez uwzględnienia innych. Nadto Wydział jest gotów przeprowadzić na wyraźne życzenie dotyczących Panów Autorów dyskusyę nad przesłanymi rozdziałami ich komentarzy lub preparacyi.

Upraszamy więc najuprzejmiej o zgłaszanie i ewentualne nadsełanie po kilka kart (początkowych albo dalszych) swych komentarzy lub preparacyi, a Wydział obowiązuje się w zamian podać swoje uwagi Panom Autorom. Dodać jednak musimy, że Towarzystwo samo nie myśli zajmować się tem wydawnictwem.

Z Wydziału Towarzystwa filologicznego.

We Lwowie 16. października 1896.

Stanisław Schneider,
sekretarz.

Dr. L. Ćwikliński,
prezes.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO